

ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΖΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

Δ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

002
ΚΛΣ
ΣΤ2Β
434

ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΘΗΝΑΙ 1976

ΑΡΧΑΙΑ Δ/Γ

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΔΩΡΕΑΝ

ΑΡΧΙΒΟΝ Δ/Κ

ΖΗΤΗΧΟΝ

ΔΣΤΕΛΙΑ

ΣΤ 89 ΣΧ/Β

Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΦΙΛΙΠΠΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΖΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Δ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1976

002
HNE
ET2B
434

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΦΙΛΙΠΠΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΕΠΙΜΟΝΕΣ
ΣΤΡΑΤΑΣ ΜΗΛΑΡΟΥ - ΜΑΡΑΚΟΤΑΚΗ

Α' ΤΥΠΑΡΙΣΜΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ
ΕΔΩΡΗΜΑΤΟ
Οργ. Έκδ. Δ. Δ. Βαλαριώων
αδ. 1053

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΙΣΟΚΡΑΤΗ

α' Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ

Ὁ Ἰσοκράτης γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 436 καὶ πέθανε στὴν ἴδια πόλη τὸ 338 π.Χ. Ἔζησε δηλαδή ἕναν ὀλόκληρο αἰώνα, σὲ μιὰ ἀποφασιστικὴ μάλιστα ἐποχὴ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, γεμάτη ταραχὲς καὶ πολέμους.

Τὰ ἔξι πρῶτα χρόνια τοῦ ἦταν τὰ μόνα ξένοιστα καὶ εὐτυχημένα στὴ ζωὴ του. Ἦταν ἡ ἐποχὴ πὸν τὸ μεγαλεῖο τῆς Ἀθήνας μεσοραιοῦσε, ὁ χρυσὸς αἰώνας τοῦ Περιστῆ ἔφτανε στὴ μεγαλύτερη ἀκμὴ του. Ἀπὲρ ἡ θαυμαστὴ ἀνθήση δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶχε κάποια ἐπίδραση στὴ διαμόρφωση τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ Ἰσοκράτη.

Ἀλλὰ δὲν ἔζησε γιὰ πολὺ στὴν ξενωσιαστιά. Μόλις ἦταν ἔξι χρόνων ὅταν ξέσπασε ἡ θύελλα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, πὸν ἔφερε τόσες συμφορὲς σ' ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα. Τὴν ταραγμένη αὐτὴ ἐποχὴ ὁ Ἰσοκράτης ἀρχίζει νὰ καταλαβαίνει τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸ γύρω του κόσμο, καὶ ὅποισδήποτε γεννιοῦνται μέσα του ἡ ἀβεβαιότητα, ἡ ἀνησυχία καὶ ὕστερα ἡ ἀνάγκη νὰ βροῖ μόνος του κάποιο τρόπο νὰ ἀντιδράσῃ.

Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος τελειώνει τὸ 404 π.Χ. — ὁ Ἰσοκράτης εἶναι πιά 32 χρόνων — μὲ τὴν ἦττα τῆς Ἀθήνας καὶ τὸ γενικὸ πένθος καὶ τὴν ντροπὴ τῶν πολιτῶν τῆς. Ἀλλὰ καὶ σὲ ὄλη τὴν Ἑλλάδα ἐπικρατεῖ μιὰ γενικὴ διάλυση καὶ παρακμὴ· ὅλος ὁ Ἑλληνισμὸς ἔχει ὑποστῆ ἀνευτολόγητη φθορά, ἀφοῦ ὅλες σχεδὸν οἱ ἑλληνικὲς πόλεις πήραν μέρος στὸν ὀλέθριο αὐτὸ πόλεμο, ἄλλες στὸ πλευρὸ τῆς Ἀθήνας καὶ ἄλλες μὲ τὸ μέρος τῆς Σπάρτης.

Τὴν Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία, πὸν χρεωκόπησε στὰ δύσκολα αὐτὰ χρόνια, τὴ διαδέχτηκε ἡ Σπαρτιατικὴ μὲ ἐπικεφαλὴς τοὺς νικητὲς Σπαρτιάτες. Αὐτοὶ ὡς τότε ὑπόσχοταν στὶς ἑλληνικὲς πόλεις ἰσοτιμία καὶ αὐτονομία καὶ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῶν Ἀθηναίων, οἱ ἴδιοι ὅμως θὰ

τῶν
,
ὄρ-
ῆ
ν

ἐξελιχτοῦν σὲ δυνάστες πολὺ πῶς μισητοὺς ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους μὲ τις δεκαρχίες καὶ τις τριακονταρχίες — κυβερνήσεις ἀπὸ ὀλιγαρχικῶν — ποὺ τοποθετοῦσαν στὶς διάφορες πόλεις μετὰ τὸν πόλεμο, γιὰ νὰ διενκολώνουν τὰ δικά τους σχέδια.

Τώρα παντοῦ ἀνησυχία καὶ ἀγωνία, φόβος καὶ ἀναταραχὴ πολεμικῆ συνθέτου τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς, καθὼς πότε ἢ μία καὶ πότε ἢ ἄλλη ἀπὸ τις ἑλληνικὲς πόλεις, ποὺ ἀποχτοῦν κάποια δύναμη, προσπαθοῦν νὰ ἐπιβάλουν τὴν κυριαρχία τους στὶς ἄλλες μὲ ὅλα τὰ μέσα, ἀκόμα καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Πέρση βασιλιᾶ, καὶ προκαλοῦν τὸ μίσος καὶ τὴν ἀντίδρασή τους.

Στὴν ἀρχὴ ἡ Σπάρτη τρεῖς δεκαετίε^ς σχεδὸν κάνει ὅ,τι θέλει στὴν Ἑλλάδα, μὲ τὸ δικαίωμα ποὺ τῆς ἐξασφάλισε ἡ νίκη της στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο καὶ μὲ τὴ συμπαράσταση τῶν Περσῶν, καὶ τελικὰ παραδίνει στὰ χέρια τῶν τελευταίων τὰ ἑλληνικὰ νησιά καὶ τὰ μικρασιατικὰ παράλια καὶ τοὺς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνουν στὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδας μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα τὸ 387 π.Χ., προκαλώντας ἔτσι τὴν ἀνησυχία καὶ τὴν ἀντίδραση ὄλων τῶν Ἑλλήνων.

Ἔπειτα ἡ Θήβα θὰ ἀναστατώσῃ πάλι τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴ δική της ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ καὶ θὰ δημιουργήσῃ καὶ ἄλλα παρελλήνια προβλήματα κοντὰ στὰ τόσα ποὺ ἔπῃχαν, ὥσπου θὰ ἐποκύψῃ καὶ αὐτὴ στὴ μάχη τῆς Μαντινείας τὸ 362 π.Χ., ὅπου σκοτώθηκε ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ τὸ χάος, ποὺ ἐπικρατοῦσε μέχρι τότε στὴν Ἑλλάδα, ἔγινε ἀκόμα μεγαλύτερο, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ξενοφώντας στὸ τέλος τῶν «Ἑλληνικῶν» του.

Τὸ χάος αὐτὸ καὶ ἡ διάλυση θὰ εὐνοήσουν τὰ σχέδια μιᾶς νέας δυνάμεως, ποὺ ξεπροβάλλει ἀπὸ τὸ βορρᾶ γεμάτη σφρίγος καὶ ὀρμῆ. Εἶναι τὸ κράτος τῶν Μακεδόνων, ποὺ ἔχει τὴν τύχη τὰ ἀποφασιστικὰ αὐτὰ χρόνια νὰ κατευθύνεται ἀπὸ τὸ Φίλιππο τὸ Β', ἄνθρωπο δραστήριο, ἔξυπνο καὶ δυναμικό, ποὺ μπορεῖ καὶ ξέρεי νὰ ἐκμεταλλεῖται τις ἐνκαιρίες. Αὐτὸς λοιπὸν ἀπὸ ἐπιτυχία σὲ ἐπιτυχία καὶ ἀπὸ νίκη σὲ νίκη θὰ φτάσῃ ὡς τὴ Νότια Ἑλλάδα καὶ θὰ ἐπιβάλῃ μὲ τὴ βία τὴν κυριαρχία του σὲ μιὰ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία μάχη, τὴ μάχη στὴ Χαιρώνεια τὸ 338 π.Χ., ποὺ ἐγκαινιάζει μιὰ νέα ἐποχὴ γιὰ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ ρόλο τοῦ πρωταγωνιστῆ δὲν τὸν παίζουν πιά οἱ μεγάλες πόλεις τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας — Ἀθήνα, Σπάρτη, Κόρινθος,

Θήβα κλπ. — αλλά νέες δυνάμεις, πού διαμορφώθηκαν στο μεταξύ στον ελληνικό χώρο, με έπικεφαλής τους Μακεδόνες.

Στο διάστημα αυτό, μετά τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, σὲ ποιά κατάσταση βρίσκεται ἡ Ἀθήνα, ἡ ιδιαίτερη πατρίδα τοῦ Ἰσοκράτη, ὅπου ζῆ, διαμορφώνει τὸν κόσμο του καὶ δημιουργεῖ τὸ ἔργο του ὁ συγγραφέας; Ἦταν βέβαια φοβερὸ τὸ πλήγμα, πὸν δέχτηκε ἀπὸ τὴν ἦττα τῆς στὸν πόλεμο, καὶ ἀνυπολόγιστες οἱ ἑλικές καὶ ἠθικές ζημιές τῆς. Ὡστόσο οἱ δυνάμεις καὶ οἱ σταθεροὺς ἀξίες πὸν ἔκλεινε μέσα τῆς ἡ πόλη αὐτὴ ἦταν ἀτέλειωτες: Δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς καὶ ἄρχισε πάλι νὰ ἀναλαμβάνη ἀπὸ κάθε ἀποψη. Σ' αὐτὸ τὴ βοήθησε πολὺ καὶ ἡ αὐταρχικὴ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης, πὸν δυσαρέστησε τὶς ἐλληνικὲς πόλεις καὶ τὶς ἔκαμε νὰ νοσταλγήσουν τὴν Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία καὶ νὰ στραφοῦν πάλι με ἐμπιστοσύνη πρὸς τὴν πατρίδα τοῦ Ἰσοκράτη, ιδιαίτερα με τὴν κακὴ ἐντύπωση πὸν προκάλεσε στὸ πανελλήνιο ἡ Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα τὸ 387 π.Χ., γιὰ τὴν ὁποία ἐπέθνηους θεωροῦσαν τοὺς Σπαρτιάτες.

Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς δυσαρέσκειας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀθηναϊκῆς δραστηριότητος, ἦταν νὰ δημιουργηθῆ ἡ δευτέρη Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία τὸ 378 π.Χ., δυὸ χρόνια μετὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ Παναηρωικοῦ στὸ γεγονός αὐτὸ φαίνεται πὸς βοήθησε καὶ ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη, πὸν καλεῖ τοὺς Ἕλληνες νὰ ὁμοιοήσουν καὶ νὰ ἐνωθοῦν κάτω ἀπὸ τὴν ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων.

Βέβαια διάφοροι λόγοι ἱστορικοί, καὶ ιδιαίτερα ἡ πολιτικὴ τῆς Θήβας, πὸν εἶχε ἀρχίσει πιά νὰ παίζη πρωτεύοντα ρόλο στὸ προσκήνιο τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, συνετέλεσαν νὰ μὴν κρατήση πολὺ ἡ δευτέρη Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία. Ὡστόσο ὅμως ἡ ἡγεμονία αὐτὴ ἦταν ἀληθινὸς θρίαμβος γιὰ τὴν Ἀθήνα, μετὰ τὴ φοβερὴ φθορά πὸν εἶχε ὑποστῆ κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο, καὶ ἀποδείχνει ἀκριβῶς τὸ γεγονός ὅτι ἡ πόλη αὐτὴ δικαιολογημένα δημιουργοῦσε στοὺς πολίτες τῆς περηφάνια γιὰ τὸ μεγαλεῖο τῆς καὶ δικαίῳνι τὶς θέσεις πὸν παίρνει ὁ Ἰσοκράτης στὸν Παναηρωικὸ του λόγο γιὰ τὰ ἀπαράβια δικαιώματα τῆς πατρίδας του στὸ θέμα τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἑλλήνων. Ἀκόμα ἐξηγεῖ γιατί καὶ κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα, μετὰ τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου, ἐξακολουθοῦν νὰ ἀναφαίνονται ἐξαιρετες πνευματικὲς μορφὲς μέσα σ' αὐτὴ τὴν πόλη, ὅπως ἡ μορφὴ τοῦ Ἰσοκράτη λ.χ., καὶ γιατί καὶ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ παραμένει πάντα τὸ ἐκπαιδευτήριο ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

β' ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ

Ὁ Πατέρας τοῦ Ἰσοκράτη Θεόδωρος ἦταν πλούσιος· εἶχε ἐργοστάσιο, πὸν κατασκεύαζε ἀλλοῦς. Αὐτὸ τοῦ ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ πάρῃ ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια του ἐπιμελημένη ἀγωγή καὶ μόρφωση καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃ ἔτσι τὰ φυσικά του προσόντα· γιατί ἦταν προικισμένος μὲ μιὰ ἐμφυτὴ κλίση γιὰ τὰ γράμματα, μὲ δευδέρξεια καὶ ἦθος, πὸν τὸν ἔκαμαν νὰ ξεχωρίζῃ ἀνάμεσα στοὺς συνομηλίκους του. Ἀλλὰ καὶ ἡ μορφὴ του ἦταν ὡραία, ἰδίως ὅταν ἔφτασε στὰ χρόνια τῆς ἐφηβείας. Ἦταν δηλαδὴ ὁ «καλὸς κάγαθός» νέος — ὡραῖος στὴ μορφὴ καὶ στὴν ψυχὴ, ἰδανικὸ πὸν τόσο ἀγαποῦσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι — μὲ τὶς ἀρετὲς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς του καὶ μὲ τὴ χάρι τῆς μορφῆς του.

Δάσκαλοι, πὸν ἄσκησαν ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση ἐπάνω του — ἔξω ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πόλιν του, πὸν ἦταν, ὅπως εἶπαμε, πάντα τὸ κοινὸ ἐκπαιδευτήριον ὅλης τῆς Ἑλλάδας — στάθηκαν γνωστοὶ σοφιστὲς πρῶτα, πὸν δίδασκαν τὴ ρητορικὴ τέχνη εἰσπράττοντας συχνὰ γενναῖα δίδακτρα καὶ σημάδεψαν μὲ τὴν παρουσίαν τους τὴν ἐποχὴ του: Ὁ Πρωταγόρας, ὁ Προδίκος, ὁ Τεισίας καὶ ἰδίως ὁ Γοργίας.

Τὸν τελευταῖο τὸν ἄκουσε στὴ Θεσσαλία, ὅπου εἶχε πάει γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ἀνάμεσα στὰ 421 καὶ τὸ 413 π.Χ., τὴν ἐποχὴ τῆς Εἰρήνης τοῦ Νικιά, ὁπότε τὰ πράγματα ἤρεμοῦν κάπως μέσα στὴ γενικὴ θύελλα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ Γοργίας εἶχε ἐξαιρετικὴ φήμη σὰ σοφιστῆς καὶ δάσκαλος στὴν ἐποχὴ του καὶ ὅλοι, ὅσοι μποροῦσαν νὰ πληρώσουν τὰ μεγάλα δίδακτρα πὸν γύρευε, φιλοδοξοῦσαν νὰ στείλουν τὰ παιδιά τους κοντὰ του. Ὁ πατέρας τοῦ Ἰσοκράτη εἶχε ἀκόμα τὴν οἰκονομικὴ δυνατότητα νὰ ἀνταποκριθῇ σὲ τέτοιες ἀξιώσεις — ἀργότερα ἔχασε τὴν περιουσίαν του μέσα στὴ γενικὴ καταστροφὴ, πὸν ἔφερε ὁ πόλεμος — καὶ ἔτσι μπόρεσε νὰ ἀκούσῃ ἀπὸ κοντὰ τὸ μεγάλο δάσκαλο. Ἦταν φυσικὸ βέβαια νὰ ἐπηρεαστῇ ἀπὸ τὴ διδασκαλίαν τοῦ Γοργία: Ἡ πίστις του στὴ δόξα πὸν ἔχει ἕνας καλοδουλεμένος λόγος νὰ πείθῃ τὸ κοινὸ ἀσφαλῶς ὀφείλεται στὰ μαθήματα τοῦ Γοργία, ὅσο καὶ ἂν ἀπομακρύνθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ δασκάλου του, πὸν θεοποιοῦσε τὴ δόξαν τοῦ λόγου καὶ πὸν εἶναι ὁ εἰσηγητὴς ὅλων τῶν ρητορικῶν σχημάτων καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ ἔντεχνου πεζοῦ λόγου στὴν Ἑλλάδα.

Ἀργότερα ἔγινε καὶ μαθητὴς τοῦ Σωκράτη. Ὁ μεγάλος φιλόσοφος

τὸν ἀγάπησε πολὺ καὶ τὸν ἐπηρέασε βαθιά. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰσοκράτης δέθηκε μὲ τὸ δάσκαλό του, καὶ ὁ ἄδικος θάνατός του τὸ 399 π.Χ. τὸν πίκρανε πολὺ — λένε μάλιστα πὼς βγήκε στὴν ἀγορὰ μὲ ροῦχα πένθιμα.

Τὰ μαθήματα τοῦ Γοργία λοιπὸν πρῶτα γιὰ τὴ μεγάλη δύναμη τοῦ λόγου καὶ ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη ὕστερα διαμόρφωσαν κυρίως τὸν ψυχικὸ καὶ τὸν πνευματικὸ κόσμο τοῦ Ἰσοκράτη, μαζὶ μὲ διαφορὲς ἄλλες ἐπιδράσεις, πὺν δέχτηκε ἀπὸ πολλὰς μεριές.

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου οἱ δυσκολίες τῆς ζωῆς ἔγιναν πολλὰς γι' αὐτόν, ἀφοῦ ἔχασε, ὅπως εἶπαμε, ὅλη του τὴν περιουσία. Γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ λοιπὸν τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα, ἀναγκάζεται νὰ ἐργασθῇ ἐπαγγελματικὰ καὶ νὰ κἀνῃ γιὰ δέκα χρόνια περίπου, ἀπὸ τὸ 404 μέχρι τὸ 393 π.Χ., τὸ λογογράφου: πληρώνεται δηλαδὴ καὶ γράφει δικανικοὺς λόγους γιὰ λογαριασμὸ τῶν πελατῶν του. Τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ ἀναδείχτηκε μετὰ τὸν πόλεμο, πὺν δημιούργησε πολλὰς δικαστικὰς ὑποθέσεις στὴν Ἀθήνα, καὶ πολλοὶ συνάδελφοί του εἶχαν ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία στὸν τομέα αὐτόν, ὅπως ὁ Ἀνσίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰσοκράτης ἐργάστηκε μὲ εὐσυνειδησία, ἂν καὶ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἰσχυρὸ ἀνταγωνισμὸ τῶν ἄλλων λογογράφων, ἰδίως τοῦ Ἀνσίας, καὶ κατάφερε νὰ διορθώσῃ τὰ οἰκονομικά του μὲ τὸ ἐπάγγελμα αὐτό, πὺν δὲν τὸ ἀγαποῦσε, γιὰτὶ δὲν ταίριαζε στὴν ἰδιοσυγκρασία καὶ στὰ ἐνδιαφέροντά του, καὶ τὸ ἀσκούσε μόνο ἀπὸ ἀνάγκη.

γ' Ἡ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΙΣΟΚΡΑΤΗ

ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ

Κατὰ τὸ 390 π.Χ. ἡ οἰκονομικὴ του κατάστασις τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἀφήσῃ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου καὶ νὰ ἀνοίξῃ στὴν Ἀθήνα μιὰ σχολή, γιὰ νὰ γίνῃ δάσκαλος καὶ ὀδηγητὴς τῶν νέων σὲ μιὰ δύσκολῃ ἐποχῇ.

Ἡ σχολὴ αὐτὴ λειτουργοῦσε ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Ἀθήνας, ἀνάμεσα στὸ Κυνόσαργες καὶ στὸ Λύκειο, τὸ ἄλλως δηλαδὴ τοῦ Λυκείου Ἀπόλλωνα, κοντὰ στὸν Ἰλισσό, ὅπου ἦταν ἡ Περιπατητικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτέλη. Εἶχε γύρω στοὺς 14-18 μαθητὲς, Ἀθηναίους στὴν ἀρχὴ καὶ ὕστερα, μετὰ τὴ δημοσίευσή τοῦ Πανηγυρικοῦ τὸ 380 π.Χ., πὺν τὸν ἔκαμε διάσημο, ἀπὸ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας. Ἐμεῖναι κοντὰ του 3-4 χρόνια, καὶ ἀνάμεσα στὸ δάσκαλο καὶ στοὺς μαθητὲς ἀναπτύσσονταν

πάντοτε ισχυροί δεσμοί φιλίας, πού βοηθοῦσαν νά καρποφορήσῃ ἄμεσα καί ἀποδοτικά ὁ σπόρος τῆς διδασκαλίας του. Μετά τὸ τέλος τῶν σπουδῶν ὅλοι σχεδὸν ἀποχωρίζονταν μὲ μεγάλη θλίψη τὸν Ἴσοκράτη. Τὰ διδάκτρα πού πλήρωναν δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστά, φαίνεται ὅμως πῶς μὲ τὶς εἰσπραξίες τῆς Σχολῆς, ἀλλὰ καί μὲ διάφορες δωρεές τῶν φίλων του, κατόρθωσε νά ξαναφτιάξῃ μιὰ περιουσία.

Τὸν 4ο αἰῶνα λειτουργοῦν καί ἄλλες σχολές στὴν Ἀθήνα· ἦταν μιὰ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἀνέσχυση αὐτῆ ἐποχῆ, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν πού νά στηριχτοῦν καί διψοῦν νά ἀκούσουν καί νά μάθουν. Σὲ τρεῖς βασικὲς κατηγορίες μποροῦμε νά χωρίσουμε τὶς σχολές αὐτές: Πρῶτα εἶναι οἱ καθαρὰ ρητορικές, ὅπως τοῦ Γοργία, πού σκοπὸ ἔχουν νά διδάξουν στοὺς νέους κυρίως τὴ ρητορικὴ τέχνη, γιὰ νά τοὺς ἐτοιμάσουν γιὰ τὴν πολιτικὴ σταδιοδρομία. Ὑστερα εἶναι οἱ φιλοσοφικές, ὅπως τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ἀσχολοῦνται ἰδιαίτερα μὲ θεωρητικὰ προβλήματα, χωρὶς νά ἔχουν πρακτικὴ κατεύθυνση, καί τέλος οἱ ἐνδιάμεσες, ἃς ποῦμε, σὰν τὴ σχολὴ τοῦ Ἴσοκράτη, πού, χωρὶς νά ἀδιαφορῇ γιὰ τὴ ρητορικὴ κατάρτιση τῶν μαθητῶν, φιλοδοξεῖ καί ἐπιδιώκει νά δημιουργήσῃ ὀλοκληρωμένους ἠθικὲς προσωπικότητες, ἀνθρώπους ἀξιούς, πού δὲ θὰ ἐξαντλοῦνται στὴ θεωρητικὴ συζήτηση, ἀλλὰ θὰ εἶναι σὲ θέση νά ἀντιμετωπίσουν ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ τους, ἀτομικὰ καί πολιτικά, μὲ τὰ ἐφόδια τῆς ἀρετῆς καί τῆς πρακτικῆς γνώσης, πού θὰ ἀποχτοῦσαν στὴ Σχολή.

Εἶχε δηλαδή περισσότερο πρακτικὴ κατεύθυνση ἀπὸ μιὰ καθαρὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ καί ἀντιμετώπιζε σοβαρότερα τὰ ἠθικὰ καί θεωρητικὰ προβλήματα ἀπὸ μιὰ ρητορικὴ σχολή. Βοηθοῦσε τοὺς νέους νά καλλιεργήσουν τὴν ψυχὴ καί τὸ πνεῦμα τους καί νά ἀποκτήσουν ἠθικὰ καί πρακτικὰ ἐφόδια, γιὰ νά τὰ βγάλουν πέρα σὲ ὅποιαδήποτε κατάσταση καί νά βοηθοῦν καί τὴν πολιτεία ἀποτελεσματικά. Γιατί, γιὰ τὸν Ἴσοκράτη, τὰ ἐφόδια, πού ἀποχτοῦμε σὰν ἄτομα, δὲν ἔχουν καμιά ἀξία, ἂν δὲν τὰ χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὸ καλὸ τῶν συνανθρώπων μας.

Κατὰ τὴ γνώμη του λοιπόν, ἀληθινὰ μορφωμένοι ἄνθρωποι δὲν εἶναι αὐτοὶ πού εἶναι φορτωμένοι γνώσεις καί σοφία· εἶναι ἐκεῖνοι πού μποροῦν νά ἀντιμετωπίσουν κάθε κατάσταση, σὰν ἄτομα ἢ σὰ μέλη μιᾶς πολιτείας, καί νά προσφέρουν πολὺτιμη βοήθεια στὸ σύνολο καί στὸ συνάνθρωπό τους· ἐκεῖνοι πού δὲν ἐνοχλοῦνται ἀπὸ τὰ ἐλαττώματα καί τὶς ἀδυναμίες τῶν ἄλλων, ἀλλὰ τὰ βλέπουν ὅλα μὲ ἀνθρωπιὰ καί κατανόηση·

ἐκεῖνοι ποὺ σὲ κάθε τους κίνηση, σὲ κάθε ἐκδήλωσή τους, προσέχουν νὰ μὴν πληγώνουν, νὰ μὴν προσβάλλουν τὸν ἄλλο· ἐκεῖνοι ποὺ ξέρονται νὰ βάζουν χαλιναὶ στὰ πάθη τους καὶ δὲν παρασέρονται ἀπὸ εὐκόλεις ἀπολαύσεις, ὥστε νὰ μὴν μποροῦν νὰ ξεχωρίσουν τὸ καλὸ ἀπὸ τὸ κακό, τί ἔχει ἀξία στὴ ζωὴ καὶ τί δὲν ἔχει· ἐκεῖνοι ποὺ δὲν κλονίζονται ἀπὸ τὶς συμφορὰς ποὺ τοὺς τοχαίνουν, ἀλλὰ τὶς ἀντιμετωπίζουν μὲ γενναιότητα, χωρὶς νὰ ξεχνοῦν ὅτι ἐπάρχουν πάντα καὶ χειρότερες καταστάσεις καὶ ὅτι εἶναι ντροπὴ νὰ μὴν τὶς λογαριάζουν καὶ νὰ σκέφτονται ἐγωϊστικὰ μόνο τὸν ἑαυτὸ τους· τέλος ἐκεῖνοι ποὺ δὲ διαφθείρονται ἀπὸ τὴν εὐτυχία καὶ τὴν καλὴν τους τέχνη, ὥστε νὰ ἀποχτήσουν ἔπαρση καὶ ἀνόητη περηφάνια.

Γιὰ νὰ γτάσουμε ὅμως σὲ ἓνα τέτοιο ἀποτέλεσμα, ἀπαραίτητες εἶναι τρεῖς προϋποθέσεις: Οἱ ἔμφυτες ἰκανότητες τοῦ νέου — χωρὶς αὐτὲς τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ γένη οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα — ἢ κατ'ἀλλήλη ἀγωγῇ, ποὺ θὰ δεχτῆ στὰ χρόνια ποὺ διαπλάθεται καὶ διαμορφώνεται ὁ χαρακτήρας του, καὶ τέλος ἡ πείρα, ποὺ θὰ ἀποχτήσῃ ὁ ἴδιος χρησιμοποιώντας τὰ ἐφόδια αὐτὰ πάνω στὴν πράξη, σὰν ἄτομο καὶ σὰ μέλος μιᾶς κοινωρίας.

Τὸ βασικὸ ὄλικὸ γιὰ τὴν διδασκαλία του ἀποτελοῦσαν οἱ πανηγυρικοὶ καὶ οἱ συμβουλευτικοὶ λόγοι. Οἱ πρῶτοι προορίζονταν νὰ ἀπαγγελοῦν σὲ πανηγύρεις καὶ σὲ συγκεντρώσεις καὶ εἶχαν γιὰ βασικὸ τους θέμα τὸν ἔπαινο τῶν προγόνων καὶ τῆς πολιτείας· οἱ δεῦτεροι ἀπευθύνονταν σὲ διάφορα πρόσωπα καὶ ἔδιναν συμβουλὲς κάθε λογῆς. Οἱ λόγοι αὗτοι τοῦ ἐξασφάλιζαν πλούσιο παιδευτικὸ ὄλικὸ, γιὰ νὰ ἐφαρμόσῃ τὶς παιδαγωγικὰς καὶ ἠθικὰς του ἀρχὰς στὶς εὐπλαστες ψυχὰς τῶν νέων, ποὺ τὶς χειρίζονταν μὲ προσοχὴ καὶ ἀληθινὸ σεβασμὸ. Ἀντίθετα εἶχε ἀποκλείσει ἀπὸ τὴν διδασκαλία τοὺς δικανικοὺς λόγους, ποὺ ἀπαγγέλλονταν στὰ δικαστήρια, γιατί τοὺς περιφρονοῦσε, ἀφοῦ παρουσίαζαν τὰ πάθη καὶ τὶς ἀντιδικίας τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοὺς θεωροῦσε ἀκατάλληλους γιὰ παιδαγωγικοὺς σκοποὺς.

Μὲ τὸ φωτεινὸ της πρόγραμμα, μὲ τὸ μελετημένον περιεχόμενόν της καὶ μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ δασκάλου, δὲν ἦταν δύσκολο ἡ Σχολὴ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σκοπὸν της: Νὰ δημοσιοποιήσῃ δηλαδή ἀνθρώπους ἀξιούς ἀπὸ κάθε ἄποψη, ἱκανοὺς νὰ βοηθήσουν τὴν πολιτεία, ἰδίως τὴν κρίσιμη ἐκείνη ἐποχὴ. Καὶ πράγματι οἱ μαθητὲς τῆς πρώτης δεκαεταίης, 390—380 π.Χ. — ὁ Εἰθόμορς, ὁ Κάλιππος, ὁ Ὀνήτορας, ὁ Ἀντι-

κλής, ὁ Ἀνσθεΐδης, ὁ Φιλωνίδης καὶ ἄλλοι — τιμῆθηκαν ἀπὸ τὴν πολιτεία μὲ τὸ χρυσὸ στέφανο γιὰ τὶς ὑπηρεσίες, πὸν τῆς πρόσφερον οἱ κατοπινοὶ πάλι — ὁ Τιμόθεος, ὁ Λεωδάμας, ὁ Θεόπομπος, ὁ Ἐφορος, ὁ Διόδοτος, ὁ Πύθωνας, ὁ Ἰερώνμος — ἐργάσθηκαν ὅλοι γιὰ τὸν ἴδιο πολιτικὸ σκοπὸ πὸν ἐπιδιώκει καὶ ὁ δάσκαλός τους στὰ διάφορα δημοσιεύματα του.

Δ'. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ

Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΙΔΕΑ

Ὁ Ἰσοκράτης ἔζησε σὲ ὅλο τους τὸ βάθος τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του καὶ προσπάθησε λογικὰ καὶ ψυχραίμα, ἀλλὰ καὶ μὲ μοναδικὴ ἐπιμονὴ καὶ συνέπεια, νὰ προσφέρῃ καὶ πὸν δικές του ὑπηρεσίες στὴ λύση τους, ὅπως τὴν εἶχε συλλάβει ὁ ἴδιος.

Πίστευε ἀπόλυτα πὸς ἓνας μονάχα τρόπος ὑπῆρχε, γιὰ νὰ σωθῆ ἡ Ἑλλάδα : Νὰ σταματήσῃ τὸ γρηγορώτερο ὁ καταλυτικὸς ἐμφύλιος σπαραγμὸς, νὰ μοιριάσων μεταξύ τους οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ συνειδητοποιήσων τὴν ἐθνικὴ τους ἐνότητα καὶ τὴν κοινὴ τους μοίρα. Νὰ στραφοῦν ὕστερα ὅλοι μαζί μὲ ὄρμη καὶ πείσμα ἐναντίον τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, πὸν εἶναι οἱ φυσικοὶ καὶ προαιώνιοι ἐχθροὶ τους. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ πρῶτα — πρῶτα θὰ ἱκανοποιήσῃ ὅλες τὶς εὐγενεῖς φιλοδοξίες τῶν Ἑλλήνων καὶ θὰ πραγματώσῃ τὰ ἐθνικὰ καὶ ἠθικὰ ἰδανικά τους ὕστερα, μὲ τὴν κατάκτηση ξένων γόνιμων ἐδαφῶν καὶ μὲ τὴν ἐγκατάσταση πολλῶν Ἑλλήνων στὶς πλούσιες χῶρες τῆς Ἀνατολῆς, θὰ λυθοῦν σοβαρὰ κοινωνικὰ προβλήματα τῆς Ἑλλάδας, ἀφοῦ θὰ μπορέσῃ ἔτσι νὰ ἀποσυμφορηθῆ ὁ ἐλληνικὸς χῶρος, πὸν εἶναι φτωχὸς καὶ δὲν ἐπαρκεῖ νὰ θρέψῃ ὅλους τοὺς κατοίκους του.

Ὁ Ἰσοκράτης θὰ ἀγωνιστῆ μὲ μεγάλη εὐσυνειδησία νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἰδανικὸ του. Δὲ θὰ ἀναιεχθῆ βέβαια στὴν ἐνεργὸ πολιτικὴ, ὅπως ὁ πατριώτης του Δημοσθένης, γιὰτὶ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του ἀκατάλληλο γι' αὐτὴν. Ὅμως ὁ λόγος του — καὶ ξέρει ὅτι τὰ καταφέρνει πολὺ καλά ἐδῶ — θὰ μπῆ στὴν ὑπηρεσία τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, καὶ δὲ θὰ ζουραστῆ νὰ ἐπιμένῃ καὶ νὰ προσπαθῆ 50 χρόνια συνεχῶς, ἀπὸ τὸ 390 π.Χ. πάνω κάτω μέχρι τὸ τέλος τῆς ζωῆς του.

Τὸ 380 π.Χ., μὲ τὸν Παναηγριζὸ του λόγο, θὰ ζητήσῃ νὰ ἀναλάβῃ ἡ Ἀθήνα τὴν ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων, γιὰ νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ ἐναντίον

τῶν βαρβάρων, στό μοναδικό δρόμο τῆς σωτηρίας, προβάλλοντας μέ πάθος τὰ ἠθικά ἀπαραιτήσια δικαιώματα, πού ἔχει ἡ πατρίδα του πάνω στό θέμα αὐτό. Ὁ Ἀθηναῖος, πού γαλονχίθηκε στά πρότα χρόνια του μέ τή λάφυρ τῆς Ἀθήρας τοῦ Πεοιζλῆ, δέν εἶναι ἐγκόλο νά παραδεχτῆ πὸς ἡ πόλη του, τσακισμένη ἀπό τὰ ἀλλεπάλληλα χτεπύματα, δέν ἔχει τῆ δόναμη νά ἐπιβληθῆ τὰ χρόνια αὐτά στοὺς Ἑλληγες μόνο ἀργότερα, καὶ ἔστερα ἀπὸ πολλές ἀπογοητεύσεις, θά ἔποχρεωθῆ νά δῆ τὴν ἀλίθεια.

Ἀλλὰ ὁ Ἰσοκράτης δὲ θά σταματήσῃ τὸν ἀγῶνα του: Ἀπὸ τὸ 380 ὡς τὸ 345 π.Χ. δημοσιεύει λόγους τὸν ἓνα μετὰ τὸν ἄλλο μέ κεντρικό πρῶγνα πάντα τὸ ἴδιο θέμα: προσπαθεῖ νά ἐνθουσιάσῃ τοὺς Ἑλληγες, νά ζῶνι κοιτῆ συνείδηση ὅλων τῆ δικιά του βαθιὰ πίστη. Στέλνει ἀνοιχτές ἐπιστολές, γιὰ νά ξεσηκώσῃ τίς ἰσχυρὲς προσωπικότητες τοῦ καιροῦ του νά ἀναλάβουν τὴν ἡγεσία σὲ μιὰ τέτοια ἐπόθεση. Τῆ μιὰ φορὰ τραβίει τὴν προσοχή του ὁ Νικοκλῆς τῆς Κύπρου, τὴν ἄλλη ὁ Ἰάσωνας τῆς Θεσσαλίας, ἀργότερα ὁ Διορύσιος τῶν Συρακουσῶν ἢ ὁ Ἀρχίδαμος τῆς Σπάρτης. Καμιὰ ὅμως ἀπὸ τίς προσωπικότητες αὐτὲς δέν ἦταν δυνατὸ νά ἀνταποκριθῆ στὴν πρόσκλησή του· τοὺς ἔλειπαν τὰ προσόντα, πού νόμιζε ὁ Ἰσοκράτης ὅτι εἶχαν, καὶ δέν μπορούσαν νά ἐξαροῦν στό ἔφος τῶν περιστάσεων.

Ἔτσι ἡ φωνὴ τοῦ ρήτορα θά μείνι χωρὶς καμιὰ ἀπόκριση γιὰ πολὺν καιρό, ὥσπον νά φανῆ μιὰ ἄλλη ἡγετικὴ μορφή ἀπὸ τὸ βορρά, ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος ὁ Β', πού χωρὶς ἄλλο συγκέντρωνε πολὺ περισσότερα προσόντα ἀπὸ ὅλους τοὺς προηγούμενους καὶ στηριζόταν σὲ πολὺ πιὸ εὐνοϊκὲς προϋποθέσεις. Γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ λοιπὸν ὁ Ἰσοκράτης ἀρπάχτηκε ἀπὸ τὴν εὐκαιρία καὶ στήριξε σ' αὐτὴν ὅλες του τίς ἐλπίδες, σὲ ἐποχή μάλιστα πού τίποτα δέν ἔπρεπε νά ἀναβληθῆ, ἀφοῦ ὁ ρήτορας ἔχει περάσει πιὰ τὰ 80 του χρόνια.

Μὲ τὸ λόγο του «Φίλιππος» τὸ 346 π.Χ. καὶ μέ ἐπιστολὲς ζηταίει ἀπὸ τὸ Μακεδόνα βασιλιά νά γίνῃ ὁ ἄξιος ἀρχηγός, πού θά συμφιλώσῃ τοὺς Ἑλληγες καὶ θά τοὺς ὀδηγήσῃ ἐνωμένους στὴν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Περσῶν.

Τὰ πράγματα δὲ θά ἔρθουν βέβαια ὅπως τὰ ὀνειρεύτηκε ὁ Ἰσοκράτης. Ὁ Φίλιππος θά ἐπιβάλῃ μέ τὴ βία τὴν κυριαρχία του στοὺς Ἑλληγες στὴ μάχη τῆς Χαιρώνειας τὸ 338 π.Χ. Ὑστερα οἱ περιστάσεις θά βοηθήσουν νά πραγματοποιηθῆ καὶ τὸ ὄνειρο τοῦ μεγάλου ἰδεολόγου μέ

τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, κάπως διαφορετικὰ βέβαια ἀπὸ ὅ,τι εἶχε ἐλπίζει ἐκεῖνος, ὅπως ὅποτε ὅμως μετὰ τὸ θάνατό του, ὅταν ὁ ἴδιος δὲν μπορεῖ πιά νὰ χαρῆ τοὺς καρποὺς ἀπὸ τὸ δικό του σπόρο.

ε' ΤΟ ΤΕΛΟΣ

Ἦταν γραφτό του νὰ πεθάνῃ σὲ μιὰ πολὺ ἄτυχη ὥρα: ἀμέσως μετὰ τὴ μάχη στὴ Χαιρώνεια, ἀφοῦ εἶδε νὰ ἀλληλοσκοτώνωνται πάλι μὲ μαρτυρία οἱ Ἕλληνες καὶ νὰ γορμίζονται ἔτσι ὅλα του τὰ ὄνειρα, πὸν 50 ὀλόκληρα χρόνια τὰ ἔτρεφε μὲ τόση πίστη καὶ μὲ τόσο πάθος.

Λένε πὸς πέθανε τὴν τέταρτη ἢ τὴν ἕνατη μέρα μετὰ τὴ συμφορὰ, τὴ μέρα πὸν ἔθαβαν τοὺς νεκροὺς τῆς μάχης, ἀπὸ ἀσιτία. Ἦταν τόση ἡ ἀπογοήτευση καὶ ἡ πίκρα του, πὸν ἀρνήθηκε, λέει, νὰ δεχτῆ τροφή καὶ νερό, καὶ ἔτσι αὐτοκτόνησε. Ἄλλοι ὅμως ἰσχυρίζονται πὸς αὐτὸ δὲν ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στὴν πραγματικότητα: οἱ συγκινήσεις τοῦ 338 π.Χ., ἡ μεγάλη του ἡλικία — εἶναι πιά 98 χρόνων ὁ Ἰσοκράτης — καὶ μιὰ ἀρρώστια, πὸν τὸν βρῆκε στὰ τελευταῖα του χρόνια — μιλάει γι' αὐτὴν ὁ ἴδιος στὸν Παναθηναϊκό του λόγο — ἦταν φυσικὸ νὰ προκαλέσουν ἕνα θάνατο φυσιολογικό. Ὅπως καὶ νὰ εἶναι ὅμως, ὁ Ἰσοκράτης μένει πιστὸς στὸ ἰδανικό του μέχρι τὴν τελευταία του στιγμή καὶ ὁ θάνατός του ὅπως ὅποτε ἔχει κάποια σχέση μὲ τὸ ἰδανικό αὐτό.

Ἡ μορφή τοῦ Ἰσοκράτη στὴν ταραγμένη ἐποχὴ του στάθηκε πάνω ἀπὸ κάθε ὑποψία καὶ συγκέντρωσε τὸ γενικὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ἐκτίμησιν ἄλλων. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποδείχνει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο τὴν ἀγνή φιλοπατρία του, τὴν καθαρὴν πρόθεσιν στὶς πράξεις του καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακῆρα του.

στ' ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Τὸ ἔργο τοῦ Ἰσοκράτη ἀποτελεῖται ἀπὸ λόγους δικανικοὺς, ἐπιδεικτικοὺς ἢ πανηγυρικοὺς, συμβουλευτικοὺς ἢ παραινετικοὺς καὶ ἀπὸ διάφορες ἐπιστολές. Μέσα σ' αὐτὸ προβάλλουν καθαρὰ οἱ ιδέες του, πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ παιδαγωγικῆς, ἡ ἐποχὴ μὲ τὰ προβλήματα τῆς καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ πολιτικὰ γεγονότα καὶ οἱ ἱστορικῆς στιγμῆς τῆς.

Οἱ ἀρχαῖοι λογάριζαν 60 λόγους τοῦ Ἰσοκράτη, σ' ἐμᾶς ὅμως

ἔγραψαν μόνο 21 καὶ 9 ἐπιστολές. Ἀπὸ αὐτῶν οἱ 6 εἶναι δικαντικοί, οἱ 3 παραινετικοί καὶ οἱ ἐπόλοιποι ἐπιδεικτικοί καὶ πολιτικοί. Ὁ ἴδιος δὲν ἀπάγγειλε οὔτε ἓναν μπροστά στὸ πλῆθος. Ἦταν δειλὸς καὶ εἶχε φωνὴ ἀσθενική. Τοὺς ἔγραφε ὅμως καὶ τοὺς δημοσίεεε γιὰ τὸ κοινὸ — λένε πὼς τὰ βιβλία του εἶχαν μεγάλη κυκλοφορία στὴν ἑποχὴ του — ἢ ἦταν οἰητορικὰ γυμνάσματα, πὸν χρησίμευαν γιὰ νὰ διδάσκη τοὺς μαθητές του.

Οἱ λόγοι πὸν μᾶς σόθηζαν εἶναι κατὰ κατηγορίες οἱ ἑξῆς:

1. *Δικαντικοί*: Πρὸς Εὐθέρον, ἀμάρτυρος (403 ἢ 402 π.Χ.), Παραγραφή πρὸς Καλλίμαχον (402 ἢ 401 π.Χ.), Κατὰ Λογίτον (400—396 π.Χ.), Περὶ τοῦ ζεύγους (396 ἢ 395 π.Χ.), Τραπεζιτικός (393—391 π.Χ.) καὶ Αἰγυπτιακός (391 ἢ 390 π.Χ.). Οἱ δικαντικοὶ λόγοι, πὸν γράφτηκαν τὰ πρῶτα δέκα χρόνια τῆς συγγραμτικῆς του σταδιοδρομίας, ἀπεικονίζουν τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο μὲ τὴν ἀξέτητα, τὰ πάθη καὶ τὴν παραζμὴ τῆς.

2. *Συμβουλευτικοὶ ἢ Παραινετικοί*: Εὐαγόρας (γύρω στὸ 374 π.Χ.), Πρὸς Νικοκλέα (μετὰ τὸ 373 π.Χ.) καὶ Νικοκλῆς (λίγο ἀργότερα) — Ὁ γνωστὸς πρὸς Δημόκριτον λόγος, πὸν ἀποδίδορταν ὡς τώρα στὸν Ἰσοκράτη, δὲν εἶναι δικὸς του γράφτηκε μᾶλλον ἀπὸ κάποιον μαθητὴ του — Οἱ λόγοι αὐτοὶ περιέχουν συμβουλές πρὸς τὸ νεαρὸ Κόπριο ἡγεμόνα Νικοκλῆ, γιὸ τοῦ φίλου του Εὐαγόρα, πὸν σκοπὸ ἔχουν νὰ τὸν βοηθήσουν στὴν ἀσζηση τῶν καθηκόντων του, σὰν πολίτη καὶ σὰν ἄρχοντα. Παρουσιάζουν ὅμως γενικότερο ἐνδιαφέρον, καθὼς προβάλλουν καὶ οἱ τοεῖς καινούριο ἰδιαικὸ πολιτικῆς ζωῆς, τὴ μοναρχία. Ὁ Ἰσοκράτης δηλαδὴ θεωρεῖ σὰν ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς του τὴν παρουσία μιᾶς ἰσχυρῆς προσωπικότητος, μὲ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ ἐφόδια, πὸν θὰ μπορούσε μὲ τὸ νόος τῆς καὶ μὲ τὴν περὶ νὰ ἐπιβάλλη στὶς πόλεις καὶ στοὺς Ἕλληρες γενικότερα τὶς σωστὲς λύσεις.

3. *Ἐπιδεικτικοὶ ἢ Παρηγορητικοί*: Κατὰ τῶν Σοκιστῶν (390 π.Χ.), Βούσειρις καὶ Ἑλένη (πρὶν ἀπὸ τὸ 385 π.Χ.) — ἐγκώμια μὲ παιδαγωγικὸ περιεχόμενο — Παιηγορητικός (380 π.Χ.) — τὸ πρῶτο πολιτικὸ ἔργο τοῦ Ἰσοκράτη καὶ ἀσφαλῶς ὁ τελειότερος λόγος του — Πλαταικός (πρὶν ἀπὸ τὸ 371 π.Χ.), Ἀρχίδαμος (366 π.Χ.), Περὶ εἰρήνης (355 π.Χ.) Ἀρεοπαγικὸς (354 π.Χ.), Περὶ ἀντιδόσεως (353 π.Χ.) — ἐδῶ ἐξηγεῖ τὸ νόημα τῆς πολιτικῆς καὶ παιδαγωγικῆς του ἐργασίας, ἀπαιτώντας στὶς ἐπιζοίσεις τῶν ἐχθρῶν του — Φίλιππος (346 π.

X.) και Παναθηναϊκός (342-339 π.Χ.) — τὸ τελευταῖο τοῦ ἔργου, πὸν ἔγραψε σὲ ἡλικία 94 χρόνων, γι' αὐτὸ και εἶναι κατώτερο στὴ μορφὴ ἀπὸ τὰ προηγούμενα.

4. Ἐπιστολές: Πρὸς Διονύσιον, πρὸς Φίλιππον, πάλι πρὸς Φίλιππον, πρὸς Ἀντίπατρον, πρὸς Ἀλέξανδρον, πρὸς τοὺς παῖδας Ἰάσορος, πρὸς Τιμόθεον, πρὸς Μυτιληναίων ἀρχοντας και πρὸς Ἀρχίδαμον. Πρόκειται γιὰ ἀνοιχτὲς ἐπιστολές, πὸν σκοπὸ εἶχαν νὰ παρουσιάσουν προβλήματα τῆς ἐποχῆς και νὰ διαβαστοῦν ἀπὸ ὅλους.

ζ' Η ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ

Ἀπὸ τοὺς λόγους πὸν μᾶς σώθηκαν οἱ πιὸ σπουδαῖοι ἀπὸ κάθε ἀποψη εἶναι οἱ ἐπιδεικτικὸι - πολιτικοί, πὸν συγκεντρώνουν ὅλες τὶς ἰδέες του και προβάλλουν τὴ ρητορικὴ ἰκανότητα και τὶς λογοτεχνικὲς ἀρετὲς τοῦ Ἰσοκράτη.

Ἡ ἐξαιρετικὰ ἐπιμελημένη μορφὴ τους τοῦ ἐξασφάλισε δίκαια τὴ φήμη τοῦ ἀριστοτέχνη πεζογράφου. Τὸ λεξιλόγιό του δὲν ἔχει τίποτα τὸ ξεχωριστό, εἶναι ἡ γλώσσα πὸν μιλιέται στὴν ἐποχὴ του, και τὸ διακρίνει ἀκριβεία και σαφήνεια. Δὲν κωπηλατεῖ τὶς περὶτεχνες και φανταχτερές ἐκφράσεις, ὅπως ὁ Γοργίας, και ἀποφεύγει τὶς εἰκόνες και τὶς τολμηρὲς μεταφορές· παραθέτει ὅμως τὶς λέξεις μέσα στὴ φράση μὲ κάποια τάξη και ἀντιστοιχία, ἔτσι πὸν ὁ λόγος του ἀποχτάει ρυθμὸ και ἁρμονία. Τέλος κάθε ἔργο του ἀποτελεῖ ἓνα ὀργανωμένο σύνολο, ὅπου ξεχωρίζεις καθαρὰ τὰ μέρη του, δεμένα ὅμως μεταξύ τους ἁρμονικὰ· τὰ πάντα πειθαρχοῦν στὸ κεντρικὸ νόημα, χωρὶς νὰ χάνουν τὴν ἀυτοτέλειά τους και οἱ δευτερεύουσες ἰδέες.

Τὰ βυσικὰ θέματα στὸ ἔργο τοῦ Ἰσοκράτη δὲν εἶναι βέβαια ἄγνωστα στὸν ἀρχαῖο κόσμον. Ἡ λαμπρὴ «Πανελληνία ἰδέα» λ.χ., πὸν ἔρχεται και ξανάχεται ἀκούραστα σχεδὸν σὲ ὅλους τοὺς λόγους, δὲν εἶναι δικό του ἐπινόημα. Ὁ ἴδιος παραδέχεται ὅτι πολλοὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν εἶχαν ἀσχοληθῆ μὲ τὸ ἴδιο θέμα — γνωστοὶ εἶναι οἱ Ὀλυμπιακοὶ λόγοι τοῦ Γοργία και τοῦ Ἀνσία, μὲ τὸ ἴδιο σχεδὸν θέμα, πὸν τοὺς ἀπάγγειλαν στὴν Ὀλυμπία, ὁ ἓνας τὸ 392 και ὁ ἄλλος τὸ 388 π.Χ. Ἐκεῖνο ὅμως πὸν ξεχωρίζει τὸν Ἰσοκράτη ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους εἶναι ἡ πίστη του ὅτι ἡ ἔνωση τῶν Ἑλλήνων δὲν ἐπιβάλλεται μόνο γιὰ λόγους ἠθικοῦς· ἀποτελεῖ μαζὶ και ἀνάγκη ἐθνικὴ, κοινωνικὴ και οἰκονομικὴ, ὅπως ἐξηγήσαμε

παραπάνω, είναι ή μοναδική λύση για να σωθή ο Έλληνισμός. Βλέπουμε δηλαδή εδώ έναν άνθρωπο θετικό, με αναπτυσσόμενη πολιτική συνείδηση, έναν πολιτικό έξυπνο και διορατικό, που συλλαμβάνει σε βάθος τα προβλήματα της εποχής του.

Μπορεί λοιπόν το θέμα να είναι το ίδιο, ό' Ισοζυγίας όμως το τοποθετεί, το χειρίζεται και το παρουσιάζει με τρόπο διαφορετικό από τους άλλους. Και ασφαλώς δεν είναι το γεγονός ότι του λείπει άλλο θέμα, που τον κάνει να επανέροχεται κάθε τόσο στο ίδιο είναι ή βαθιά του πίστη ότι αποτελεί το πρώτο και το κύριο πρόβλημα του Έλληνισμού και ότι κανείς δε θα έπρεπε ούτε στιγμή να απομακρύνεται από αυτό.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ

Ὁ Πανηγυρικός κυκλοφόρησε τὸ καλοκαίρι τοῦ 380 π.Χ. μεταξύ Ἰουλίου καὶ Σεπτεμβρίου. Ἡ χρονολογία εἶναι σίγουρη, γιατί οἱ πολιορκίες τῆς Ὀλύμπου καὶ τοῦ Φλειούντα — πού ἀναφέρονται μέσα σὰ γεγονότα σύγχρονα καὶ διαρκοῦν ἀκόμα — ἄρχισαν τὸ 382 καὶ 381 π.Χ. καὶ τέλειωσαν τὸ 379 π.Χ.

Εἶναι ἀκόμα βέβαιο ὅτι ὁ ρήτορας δούλευε τὸ λόγο του αὐτὸν πάνω ἀπὸ δέκα χρόνια. Ἄρχισε νὰ σκέφτεται τὸ θέμα ὅταν ἄφηγε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου, γύρω στὰ 392 π.Χ., τῆ χρονιά πού ὁ Γοργίας ἀπάγγειλε στὴν Ὀλυμπία τὸν Ὀλυμπιακὸ του λόγο μὲ τὸ ἴδιο σχεδὸν θέμα καὶ τῆ χρονιά, πού οἱ Πέρσες ἐπίασαν τὸν Ἀθηναῖο ναύαρχο Κόνωνα καὶ προκάλεσαν νέα ἔξαψη στὰ πνεύματα τῶν συμπατριωτῶν του.

Τὸ 388 π.Χ. ὁ Ὀλυμπιακὸς λόγος τοῦ Λυσία, πού ἀπαγγέλληκε πάλι στὴν Ὀλυμπία καὶ καλοῦσε τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐνωθοῦν κατὰ τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου, ἔδωσε νέα ἀφορμὴ στὸν Ἰσοκράτη. Ἀποφασιστικὴ ὅμως γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ λόγου αὐτοῦ στάθηκε ἡ ὑπογραφή τῆς Εἰρήνης τοῦ Ἀνταλκίδα τὸ 387 π.Χ., πού παράδιδε τὰ ἑλληνικὰ νησιά καὶ τὰ μικρασιατικὰ παράλια στὸν Πέρση βασιλιά καὶ ἀναγνώριζε σ' αὐτὸν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνει στὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδας, καταρρακώνοντας ἔτσι τὸ γόητρο τῶν Ἑλλήνων. Ἡ εἰρήνη αὐτὴ δικαιολογημένα ἔφερε τὴν ἀγανάκτηση στὴν ψυχὴ τοῦ ρήτορα καὶ τοῦ ἐξασφάλισε ἄφθονα ἐπιχειρήματα γιὰ τὸ σκοπὸ του.

Ὅτι ὁ Πανηγυρικός εἶχε δουλευτῆ πρὶν ἀπὸ τὸ 387 π.Χ. εἶναι βέβαιο, γιατί ὡς τὴν παράγραφο 115 δὲ γίνεται καθόλου λόγος γιὰ τὴν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα, πού θὰ τοῦ ἔδινε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πλούσιο ἕλικὸ γιὰ τοὺς σκοποὺς του. Μετὰ τὴν 115 καὶ ἐνῶ τὸ σχέδιο τοῦ λόγου σχεδὸν εἶναι ὀλοκληρωμένο, ὁ Ἰσοκράτης γράφει ἀκόμα 75 παραγράφους — εἶναι φανερὸ πὺς ἡ ἐπέκταση αὐτὴ ὀφείλεται στὶς νέες ἀνάγκες, πού δημιουργήσε ἡ ἀναγγελία τῆς συνθήκης — ὅπου κυρίως κάνει δομιότατη κριτικὴ κατὰ τῆς Εἰρήνης, ἐπικρίνει τὴν πολιτικὴ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τὸν προδοτικὸν τοῦ ρόλο καὶ ἀναλύει τὴ σημασία καὶ τὶς ὀλέθριες συνέπειες πού θὰ ἔχη αὐτὴ γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ λόγος γράφτηκε βέβαια μὲ τὴν εὐκαιρία μιᾶς Ὀλυμπιάδας πάλι, ἀλλὰ δὲν ἀπαγγέλλθηκε στὴν Ὀλυμπία. Ἀπευθύνεται πρωταρχικὰ στοὺς μαθητὲς του μὲ σκοπὸ νὰ τοὺς διδάξῃ — ἀπὸ πολιτικὴ καὶ ρητορικὴ ἄποψη — ἀλλὰ καὶ εὐρύτερα προβάλλει σὲ ὅλο τὸ ἑλληνικὸ κοινὸ τὸ πολιτικὸ του πιστεύω, ὅπως διαμορφώθηκε ἀπὸ τὲς ἀνάγκες ἐκείνης τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς: Νὰ ἐνωθοῦν ἐπιτέλους οἱ Ἕλληνες ἀφήνοντας τὴν καταλυτικὴ ἀντιζηλία καὶ τὰ μίση, ποὺ τοὺς ὀδήγησαν σὲ τέτοια παρακμὴ, καὶ ὅλοι μαζὶ νὰ στραφοῦν κατὰ τοῦ ανσικοῦ ἐχθροῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, ποὺ τόσες συμφορὲς τοὺς ἔφεραν ὡς τώρα. Ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ θὰ λύσῃ ὅλα τὰ δῆξτάτα προβλήματα τῶν Ἑλλήνων — πολιτικά, κοινωνικά, οἰκονομικά — μὲ τὴν κατάχτηση νέων πλουσίων ἐδαφῶν, ὅπου θὰ ἐγκατασταθῇ μέγα μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ πλεονάζει τώρα καὶ προκαλεῖ συμφορὴν στὸν ἑλληνικὸ χῶρο.

Τὴν ἡγεσία στὴν ἱερὴ αὐτὴ ἀποστολὴ φυσικὸ εἶναι νὰ τὴν ἀναλάβῃ ἡ Ἀθήνα, ἀφοῦ ἔχει πολλὰ πατροπαράδοτα καὶ ἀπαραβίαστα δικαιώματα γι' αὐτό. Πρῶτῃ κράτησε τὴν ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδας καὶ πάντοτε φέρθηκε ἄφογα πρὸς τοὺς Ἕλληνες.

Μὲ τὴν εὐκαιρία, ἀκολουθώντας παλιὰ συνήθεια καλὰ δοκιμασμένη, πλέκει μὲ τρόπο ἔξοχο τὸ ἐγκώμιο τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπιμένει — ὅπως πρὶν ἀπὸ 50 χρόνια ὁ Περικλῆς — στὰ πολιτιστικά της ἐπιτεύγματα, ποὺ καθιέρωσαν τὴ λαμπρὴ πόλιν στὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων μὲ τὰ ὄλικά καὶ τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ, ποὺ δημιούργησε καὶ πρόσφερε ἀλόχερα γιὰ τὴν προκοπὴ καὶ τὴν εὐδαιμονία ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

Ἀναγκαστικά θὰ ἀντιπαραθέσῃ ἐδῶ καὶ τὴ σπαρτιατικὴ πολιτικὴ στὰ χρόνια τῆς ἡγεμονίας τῶν Λακεδαιμονίων, ἐπικρίνοντας τὴν αὐστηρά, ἰδιαίτερα μὲ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ τοῦ ἔδινε ἡ Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα, γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴ θέση του πῶς ἡ ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων ἀνήκει δικαιοματικά μόνο στὴν πόλιν τῆ δικαί του.

Ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη ἔχει, εἶπαμε, στόχο διπλό: Τὴν ἔνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τῆ μιᾶ καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐκστρατείας ἐνατίον τῶν βαρβάρων ἀπὸ τὴν ἄλλη. Παρουσιάζει ὅμως αὐστηρὴ ἐνότητα καὶ τὰ μέλη πειθαρχοῦν στὴν κεντρικὴ γραμμὴ. Θεωρεῖται δίκαια τὸ δριστοῦργημα τῆς πολιτικῆς κριτικῆς καὶ συγκεντρώνει ὅλες τὲς ἀρετὲς τῆς ὥριμης πιά ρητορικῆς τέχνης. Μόλο ποὺ οἱ ἰδέες του δὲν ἀκούγονται γιὰ πρῶ-

τη φορὰ στήν Ἑλλάδα, ὁ ἔξοχος χειρισμὸς τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν Ἴσοκράτη ἔκαμε νὰ ξεχαστοῦν ὅλα τὰ προηγούμενα ἔργα, πὸν παρουσίαζαν τὸ ἴδιο πρόβλημα.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ Παναηγυρικοῦ πάνω στὰ πολιτικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς εἶναι βέβαια δύσκολο νὰ ἀποδειχθῇ. Μποροῦμε ὅμως νὰ ποῦμε μὲ κάποια βεβαιότητα πὸς προετοίμασε τὸ ἔδαφος γιὰ τὴ δεύτερη ἀθηναϊκὴ συμμαχία, πὸν ἔγινε σὲ δνὸ χρόνια — τὸ 378 π.Χ. — καὶ ἀκόμα πὸς εἶχε κάποια ἐπίδραση, ἔστω καὶ ἔμμεση, στὰ μεταγενέστερα πολιτικὰ γεγονότα, ὅταν πραγματοποιήθηκε ἡ νίκη τῆς Ἑλλάδας κατὰ τῶν Περσῶν μὲ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Γιὰ τὴ φιλολογικὴ ὅμως ἐπίδραση τοῦ Παναηγυρικοῦ μποροῦμε νὰ εἴμαστε πιὸ κατηγορηματικοί: Ἦταν ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια ὁ πιὸ γνωστός, ὁ πιὸ διαβασμένος λόγος, πὸν εἶχε τοὺς περισσότερους μιμητές. Τὸ ὄφος καὶ οἱ ιδέες του στάθηκαν πρότυπο γιὰ ὅλους τοὺς μεταγενέστερους, πὸν ἐπανερχοῦντο στὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἑλλάδας καὶ Περσίας. Ἦταν ἀκόμα ὁ λόγος πὸν προτιμοῦσε καὶ ὁ Ἴσοκράτης καὶ ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια του μιλάει πάντα μὲ ἰδιαίτερη ἀγάπη γι' αὐτόν. (Φίλιππος, § 84—85).

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

- 1 Πολλάκις ἐθαύμασα τῶν τὰς πανηγύρεις συναγαγόντων καὶ
τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καταστησάντων, ὅτι τὰς μὲν τῶν σωμάτων
εὐτυχίας οὕτω μεγάλων δωρεῶν ἠξίωσαν, τοῖς δ' ἕπερ τῶν κοινῶν
ιδίᾳ πονήσασσι καὶ τὰς αὐτῶν ψυχὰς οὕτω παρασκευάσασιν ὥστε καὶ
τοὺς ἄλλους ὠφελεῖν δύνασθαι, τούτοις δ' οὐδεμίαν τιμὴν ἀπένειμαν,
2 ὧν εἰκὸς ἦν αὐτοὺς μᾶλλον ποιήσασθαι πρόνοιαν· τῶν μὲν γὰρ ἀθλη-
τῶν δις τοσαύτην ῥώμην λαβόντων οὐδὲν ἂν πλέον γένοιτο τοῖς ἄλ-
λοις, ἐνὸς δ' ἀνδρὸς εὖ φρονήσαντος ἅπαντες ἂν ἀπολαύσειαν οἱ βουλό-
3 μενοι κοινωνεῖν τῆς ἐκείνου διανοίας. Οὐ μὴν ἐπὶ τούτοις ἀθυμίας
εἰλόμην ὄφθυμειν, ἀλλ' ἱκανὸν νομίσας ἄθλον ἔσεσθαι μοι τὴν δόξαν
τὴν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ λόγου γενησομένην ἦκω συμβουλευσῶν περὶ
τε τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους καὶ τῆς ὁμοιοῦς τῆς
πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, οὐκ ἀγνοῶν ὅτι πολλοὶ τῶν προσποιησαμένων
4 εἶναι σοφιστῶν ἐπὶ τοῦτον τὸν λόγον ὥρμησαν, ἀλλ' ἅμα μὲν ἐλ-
πίζων τοσοῦτον διοίσειν ὥστε τοῖς ἄλλοις μηδὲν πρόποτε δοκεῖν εἰρη-
σθαι περὶ αὐτῶν, ἅμα δὲ προκρίνας τούτους καλλίστους εἶναι τῶν λό-
γων, οὔτινες περὶ μεγίστων τυγχάνουσιν ὄντες καὶ τοὺς τε λέγοντας
μάλιστα ἐπιδεικνύουσι καὶ τοὺς ἀκούοντας πλείστ' ὠφελοῦσιν ὧν
5 εἷς οὗτός ἐστιν. Ἐπειτ' οὐδ' οἱ καιροὶ πω παρεληλύθασιν ὥστ' ἤδη
μάτην εἶναι τὸ μεμνησθαι περὶ τούτων. Τότε γὰρ χρὴ παύεσθαι λέ-
γοντας, ὅταν ἢ τὰ πράγματα λάβῃ τέλος καὶ μηκέτι δέη βουλευέ-
σθαι περὶ αὐτῶν, ἢ τὸν λόγον ἴδη τις ἔχοντα πέρας ὥστε μηδεμίαν
6 λελεῖφθαι τοῖς ἄλλοις ὑπερβολήν. Ἐως δ' ἂν τὰ μὲν ὁμοίως ὥσπερ
πρότερον φέρηται, τὰ δ' εἰρημένα φάυλως ἔχοντα τυγχάνη, πῶς οὐ
χρὴ σκοπεῖν καὶ φιλοσοφεῖν τοῦτον τὸν λόγον, ὃς ἦν κατορθωθῆ, καὶ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Πολλές φορές άπόρησα με αυτούς που καθιέρωσαν τις θρησκευ- 1
τικές γιορτές και όργάνωσαν τους άθλητικούς άγώνες: "Εκριναν άξίες
για τόσο μεγάλη έπαθλα τις ικανότητες του σώματος, ενώ αυτούς
που κοπίασαν προσωπικά για τó κοινό καλό και καλλιέργησαν έτσι
τόν ψυχικό τους κόσμο ώστε να είναι σε θέση να ώφελήση και τους
άλλους, σ' αυτούς δέν έδωσαν καμιά τιμητική διάκριση. Καί όμως 2
τό σωστό θά ήταν γι' αυτούς κυρίως να νοιαστούν· γιατί δυό φορές
τόση δύναμη και άν άποκτήσουν οί άθλητές, οί άλλοι δέ θά είχαν
να κερδίσουν τίποτα παραπάνω· αντίθετα, και ένας μονάχα άνθρωπος
άν θά σκεφτή σωστά, όλοι θά ήταν δυνατοί να ώφεληθοούν, όσοι θά ήθε-
λαν να γευτοούν τή γνώση εκείνου.

"Όμως δέν άπογοητεύτηκα από αυτό ώστε να άδρανήσω. "Εκρι- 3
να ικανό έπαθλο τή φήμη που θά μου φέρη αυτός ό λόγος και ήρθα να
δώσω γνώμη και για τόν πόλεμο με τους βαρβάρους και για τήν ανάγκη
να μονοιάσουμε μεταξύ μας, και άς ξέρω καλά ότι πολλοί από
όσους κάνουνε τους σοφιστές· έχουν κιόλας άσχοληθῆ με αυτό τó θέ-
μα". Έχω, βλέπετε, τήν έλπίδα πώς θά ξεχωρίσω τόσο από κείνους, 4
ώστε να δημιουργηθῆ ή εντύπωση πώς τίποτα σχετικό δέν είπανε
ποτέ. "Υστερα θεωρώ άρίστους τους λόγους που αναφέρονται στα πιό
σοβαρά θέματα. Αυτοί προβάλλουν τήν άξία του ρήτορα και όσους
τους άκούν τους ώφελοούν πολύ. Τέτοιος είναι και ό λόγος που
θά πῶ.

"Άλλωστε ούτε και οί συνθήκες έχουν αλλάξει έτσι που να είναι 5
άνώφελο πιά να γίνη λόγος για τά ζητήματα αυτά. Οί λόγοι πρέπει
να σταματούν μονάχα όταν τά πράγματα λάβουν κάποιο τέλος και
δέν ώφελῆ πιά ή συζήτηση γι' αυτά ή όταν διαπιστωθῆ πώς κάποιος
λόγος έφτασε πιά σε τέλεια μορφή, ώστε να μήν αφήνη περιθώρια
στούς άλλους να προχωρήσουν παραπάνω. "Όσο όμως τά πράγματα 6
στήν Ελλάδα άκολουθοούν τόν ίδιο δρόμο όπως πριν και όσα είπώθη-
καν ως τώρα τυχαίνει να είναι άχρηστα, πώς να μη στρέψουμε τή

Τό θέμα και
χειρισμός το

- ἀλλ' οὐ τοὺς μὲν ἀφελῶς, τοὺς δ' ἐπιδεικτικῶς, ἢ σφᾶς μὲν διορῶντας
 τὰς μετριότητος, τὸν δ' ἀκριβῶς ἐπιστάμενον λέγειν ἀπλῶς οὐκ ἂν
 12 δυνάμενον εἰπεῖν. Οὗτοι μὲν οὖν οὐ λελίθασιν ὅτι τούτους ἐπαινοῦ-
 σιν ὧν ἐγγὺς αὐτοῖ τογχάνουσιν ὄντες· ἐμοὶ δ' οὐδὲν πρὸς τοὺς τοι-
 ούτους, ἀλλὰ πρὸς ἐκείνους ἐστὶ τοὺς οὐδὲν ἀποδεχομένους τῶν εἰκῆ
 λεγομένων, ἀλλὰ δυσχερανοῦντας καὶ ζητήσοντας ἰδεῖν τι τοιοῦτον
 ἐν τοῖς ἐμοῖς οἷον παρὰ τοῖς ἄλλοις οὐχ εὐρήσουσιν. Πρὸς οὓς ἔτι
 μικρὸν ὑπὲρ ἔμαντοῦ θρασυτάμενος ἤδη περὶ τοῦ πράγματος ποιήσο-
 13 μαι τοὺς λόγους. Τοὺς μὲν γὰρ ἄλλους ἐν τοῖς προσιμίσις ὄρῳ
 καταπραῖνοντας τοὺς ἀκροατὰς καὶ προφασίζομένους ὑπὲρ τῶν μελ-
 λόντων ῥηθῆσθαι καὶ λέγοντας, τοὺς μὲν ὡς ὑπογυῖον γέγονεν
 αὐτοῖς ἢ παρασκευή, τοὺς δ' ὡς χαλεπὸν ἐστὶν ἴσους τοὺς λόγους
 14 τῷ μεγέθει τῶν ἔργων ἐξευρεῖν. Ἐγὼ δ' ἦν μὴ καὶ τοῦ πράγματος
 ἀξίως εἶπω καὶ τῆς δόξης τῆς ἔμαντοῦ καὶ τοῦ χρόνου, μὴ μόνον τοῦ
 περὶ τὸ λόγον ἡμῖν διατριφέντος, ἀλλὰ καὶ σύμπαντος οὐ βεβίωκα,
 παρακελεύομαι μηδεμίαν μοι συγγνώμην ἔχειν, ἀλλὰ καταγελᾶν καὶ
 καταφρονεῖν· οὐδὲν γὰρ ὅ τι τῶν τοιούτων οὐκ ἀξίός ἐμι πάσχειν,
 εἴπερ μηδὲν διαφέρων οὕτω μεγάλας ποιῶμαι τὰς ὑποσχέσεις.
- 15 Περὶ μὲν οὖν τῶν ἰδίων ταῦτά μοι προειρήσθω. Περὶ δὲ τῶν κοι-
 νῶν, ὅσοι μὲν εὐθὺς ἐπελθόντες διδάσκουσιν ὡς χρηὴ διαλυσαμένους
 τὰς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἔχθρας ἐπὶ τὸν βάρβαρον τραπέσθαι, καὶ διεξ-
 ἔρχονται τὰς τε συμφορὰς τὰς ἐκ τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς ἀλλήλους ἡμῖν
 γεγενημένας καὶ τὰς ὠφελείας τὰς ἐκ τῆς στρατείας τῆς ἐπ' ἐκείνους
 ἐσομένας, ἀληθῆ μὲν λέγουσιν, οὐ μὴν ἐντεῦθεν ποιῶνται τὴν ἀρχὴν
 16 ὅθεν ἂν μάλιστα συστήσῃ ταῦτα δυνηθεῖεν. Τῶν γὰρ Ἑλλήνων
 οἱ μὲν ὑφ' ἡμῖν, οἱ δ' ὑπὸ Λακεδαιμονίοις εἰσίν· αἱ γὰρ πολιτεῖαι,
 δι' ὧν οἰκοῦσι τὰς πόλεις, οὕτω τοὺς πλείστους αὐτῶν διειλήφασιν.
 Ὅστις οὖν οἶεται τοὺς ἄλλους κοινῇ τι πράξειν ἀγαθὸν πρὶν ἂν τοὺς

γήσουν. "Η μήπως τάχα αυτοί μπορούν και διακρίνουν τήν ἀπλή ἔκφραση, ἐνῶ ἐκεῖνος πού ξέρει νά μιλάη με ὅλους τοὺς κανόνες τῆς Ρητορικῆς δὲ θά μπορούσε νά τὰ πῆ και ἀπλά;

Δὲν τοὺς διαφεύγει βέβαια ὅτι ἐπαινοῦν ὄσους τυχαίνει νά ἔχουν 12 κάποια ψυχικὴ συγγένεια μαζί τους. "Εγὼ δὲν ἔχω τίποτα νά πῶ σ' αὐτοὺς· ἀπευθίνομαι σ' ἐκείνους πού δὲ θά δεχτοῦν τίποτα ἀπὸ ὅσα λέγονται στὴν τύχη, ἀλλὰ θά δυσανασχετήσουν και θά ζητήσουν νά βροῦν στὰ λόγια μου ὅ,τι δὲν πρόκειται νά βροῦν στοὺς ἄλλους. Σ' αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς ἐκλεκτοὺς⁵ δυὸ λόγια ἀκόμα θά τολμήσω γιὰ τὴ δικιά μου θέση νά τοὺς πῶ και ἀμέσως ὕστερα θά μπῶ στὸ θέμα μου.

Βλέπω τοὺς ἄλλους ρήτορες στὰ προοίμιά τους νά προσπαθοῦν 13 νά διαθέσουν εὐνοϊκὰ τὸ ἀκροατήριό τους, νά βρίσκουνε προφάσεις γιὰ ὅσα πρόκειται νά ποῦν και νά ἰσχυρίζωνται ἄλλοι πὼς τάχα ἡ προετοιμασία γιὰ τὸ λόγο τους στάθηκε πρόχειρη και βιαστικὴ και ἄλλοι πὼς εἶναι δύσκολο νά βροῦν τὰ λόγια πού θά ἀποδώσουν ἀκριβῶς τὸ μέγεθος τῶν γεγονότων⁶. "Εγὼ, ἂν δὲ μιλήσω με τρόπο πού 14 νά ταιριάζη ἀπόλυτα στὴ σημασία τῶν γεγονότων και στὴν ὑπόληψή μου και στὸ χρόνο πού δαπάνησα, ὄχι μονάχα γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ λόγου⁷, ἀλλὰ και σὲ ὅλη τὴ ζωὴ μου μέχρι τώρα, παρακαλῶ ὄχι μονάχα νά μὴν ἔχετε καμιὰ ἐπιείκεια, ἀλλὰ νά με περιφρονήσετε, νά με περιγελάστε ὅλοι! "Ὅ,τι και νά πῆς θά ἀξίζη νά τὸ πάθω, ἀφοῦ τόσο μεγάλα λόγια λέω χωρὶς νά διαφέρω διόλου ἀπὸ τοὺς ἄλλους⁸...

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

Γιὰ μένα ἰδιαίτερα λοιπὸν αὐτὰ εἶχα νά ἀναφέρω στὴν ἀρχή. 15 "Ὅσο γιὰ τὰ κοινὰ ζητήματα, πολλοὶ ἔρχονται και μᾶς λὲν πὼς πρέπει ἀπαραίτητα νά σταματήσωμε τὴν ἔχθρα μεταξύ μας και νά στραφοῦμε πρὸς τὸ βάρβαρο· διεκτραγωδοῦν τις συμφορὲς πού ἔπεσαν ἐπάνω μας ἀπὸ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο και ἀπαριθμοῦν τις ὠφέλειες πού θά προκύψουν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Αὐτοὶ βέβαια ὅλοι μᾶς λένε τὴν ἀλήθεια· μόνο πού δὲν ἀρχίζουν ἀπὸ ἐκεῖ πού θά μπορούσαν νά πετύχουν τὸ σκοπὸ τους ἀσφαλέστερα. Δηλαδή ἀπὸ τοὺς "Ελληνες 16 ἄλλοι βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴ δικιά μας ἐπιρροή και ἄλλοι κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τῶν Λακεδαιμονίων: Τὰ πολιτεύματα, βλέπετε, πού σύμφωνα μ' αὐτὰ διοικοῦνται οἱ πόλεις, ἔτσι ξεχώρισαν τοὺς πρὸ πολλοὺς. "Ὅποιος λοιπὸν νομίζει πὼς οἱ ἄλλες πόλεις θά κάμουν κάτι ἀξιο-

ΘΕΜΑ Α'.
Ποῖος πρέπει νά ἔχη τὴν ἡγεμονία.

προεστῶτας αὐτῶν διαλλάξῃ, λίαν ἀπλῶς ἔχει καὶ πόρρω τῶν πρα-
 17 γμάτων ἐστίν. Ἄλλὰ δεῖ τὸν μὴ μόνον ἐπίδειξιν ποιούμενον, ἀλ-
 λά καὶ διαπραξασθαι τι βουλόμενον ἐκείνους τοὺς λόγους ζητεῖν,
 οἷτινες τὴν πόλει τούτῳ πείσουσιν ἰσομοιῆσαι πρὸς ἀλλήλας καὶ
 τὰς θ' ἡγεμονίας διελέσθαι, καὶ τὰς πλεονεξίας, ἃς νῦν παρὰ τῶν Ἑλ-
 λήνων ἐπιθυμοῦσιν αὐταῖς γίνεσθαι, ταύτας παρὰ τῶν βαρβάρων
 18 ποιήσασθαι. Τὴν μὲν οὖν ἡμετέραν πόλιν ῥᾶδιον ἐπὶ ταῦτα προ-
 αγαγεῖν, Λακεδαιμόνιοι δὲ νῦν μὲν ἔτι δυσπείστως ἔχουσι παρει-
 λήφασι γὰρ ψευδῆ λόγον, ὡς ἔστιν αὐτοῖς ἡγεῖσθαι πάτριον· ἦν δ'
 ἐπίδειξῃ τις αὐτοῖς ταύτην τὴν τιμὴν ἡμετέραν οὖσαν μᾶλλον ἢ κεί-
 νων, τάχ' ἂν ἐάσαντες τὸ διακριβοῦσθαι περὶ τούτων ἐπὶ τὸ συμφέ-
 ρον ἔλθοιεν.

19 Ἐχθρὴν μὲν οὖν καὶ τοὺς ἄλλους ἐντεῦθεν ἄρχεσθαι καὶ μὴ πρό-
 τερον περὶ τῶν ὁμολογουμένων συμβουλευεῖν, πρὶν περὶ τῶν ἀμφισβη-
 τουμένων ἡμᾶς ἐδίδαξαν· ἐμοὶ δ' οὖν ἀμφοτέρων ἕνεκα προσήκει περὶ
 ταῦτα ποιήσασθαι τὴν πλείστην διατριβήν, μάλιστα μὲν ἵνα προὔρ-
 γου τι γένηται καὶ πανσάμενοι τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς φιλονικίας κοινῇ
 20 τοῖς βαρβάροις πολεμήσωμεν, εἰ δὲ τοῦτ' ἐστὶν ἀδύνατον, ἵνα δηλώσω
 τοὺς ἐμποδῶν ὄντας τῇ τῶν Ἑλλήνων εὐδαιμονία, καὶ πᾶσι γένηται φα-
 νερόν ὅτι καὶ πρότερον ἢ πόλις ἡμῶν δικαίως τῆς θαλάττης ἤρξεν καὶ
 21 νῦν οὐκ ἀδίκως ἀμφισβητεῖ τῆς ἡγεμονίας. Τοῦτο μὲν γὰρ εἰ δεῖ
 τῶν τούτων ἐφ' ἐκάστῳ τιμᾶσθαι τῶν ἔργων τοὺς ἐμπειροτάτους ὄντας
 καὶ μεγίστην δύναμιν ἔχοντας, ἀναμφισβητήτως ἡμῖν προσήκει τὴν
 ἡγεμονίαν ἀπολαβεῖν, ἥνπερ πρότερον ἐτυγχάνομεν ἔχοντες· οὐδεὶς
 γὰρ ἂν ἑτέραν πόλιν ἐπίδειξαιε τοσοῦτον ἐν τῷ πολέμῳ τῷ κατὰ γῆν
 ὑπερέχουσαν, ὅσον τὴν ἡμετέραν ἐν τοῖς κινδύνοις τοῖς κατὰ θάλατταν
 22 διαφέρουσαν. Τοῦτο δ' εἴ τινας ταύτην μὲν μὴ νομίζουσι δικαίαν
 εἶναι τὴν κρίσιν, ἀλλὰ πολλὰς τὰς μεταβολὰς γίνεσθαι, τὰς γὰρ δυ-
 ναστείας οὐδέποτε τοῖς αὐτοῖς παραμένειν, ἀξιοῦσι δὲ τὴν ἡγεμονίαν

λογο, προτοῦ νὰ συμφιλιωθοῦν οἱ δυὸ μεγάλες πόλεις, πού τις κατεϋθύνουν, εἶναι πολὺ ἀφελῆς καὶ βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα.

"Ὅποιος ὅμως δὲν ἐπιδιώκει μονάχα νὰ ἐπιδειχθῆ, ἀλλὰ φιλοδοξεῖ νὰ ἐπιτύχη καὶ κάποιο ἀποτέλεσμα, πρέπει ἀπαραίτητα νὰ ἐπιζητήσῃ ἐκεῖνα τὰ ἐπιχειρήματα πού θὰ πείσουν τις δυὸ αὐτὲς πόλεις νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἰσοτιμία μεταξύ τους καὶ νὰ μοιράσσουν λογικὰ τὴν ἡγεμονία· καὶ τὰ πλεονεκτήματα, πού προσπαθοῦν νὰ ἐπιτύχουν σήμερα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, νὰ τὰ ἐπιδιώξουν αὔριο ἀπὸ τοὺς βαρβάρους.

Τὴ δικιά μας πόλη βέβαια εἶναι εὐκολο νὰ τὴν ὀδηγήσωμε πρὸς 18 τὴν κατεύθυνση αὐτή· οἱ Σπαρτιάτες ὅμως καὶ τώρα ἀκόμα δυσπιστοῦν. Κληρονόμησαν, βλέπετε, τὴ λανθασμένη γνώμη ὅτι τάχα εἶναι πατροπαράδοτο προνόμιο σ' αὐτοὺς νὰ ὀδηγοῦν τοὺς ἄλλους. Ἄν ὅμως τοὺς ἀποδείξῃ κάποιος πὼς ἡ τιμὴ αὐτὴ ἀνήκει περισσότερο σ' ἐμᾶς παρὰ σ' ἐκείνους, θὰ ἄφηναν ἴσως κατὰ μέρος τις διαφωνίες πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα καὶ θὰ κοιτοῦσαν τὸ συμφέρο τους.

"Ἐπρεπε λοιπὸν καὶ οἱ ἄλλοι ρήτορες ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ κἀ- 19 νουν τὴν ἀρχή· νὰ μᾶς δίνουν συμβουλές γιὰ ὅσα θέματα ὑπάρχει ὁμοφωνία, προτοῦ μᾶς δώσουν γνώμη γιὰ ὅσα ἀμφισβητοῦνται. Ἐγὼ πάντως γιὰ δυὸ λόγους βασικά εἶναι ἀνάγκη νὰ μιλήσω διεξοδικὰ γι' αὐτὰ τὰ τελευταῖα θέματα : Πρῶτα, γιὰ νὰ πετύχωμε κάποιο ἀποτέλεσμα ὅσο ἀκόμα εἶναι καιρὸς καὶ σταματώντας τις ἔχθρες μεταξύ μας νὰ πολεμήσωμε ὅλοι μαζί τὸ βάρβαρο· ὕστερα, 20 ἂν αὐτὸ σταθῇ ἀδύνατο, γιὰ νὰ δηλώσω ξεκάθαρα ποιοὶ ἐμποδίζουν τὴν εὐτυχία τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ γίνῃ σὲ ὅλους φανερὸ ὅτι ἡ πόλη μας δικαιολογημένα κράτησε καὶ παλιότερα τὴν ἀρχηγία στὴ θάλασσα καὶ τώρα πάλι μὲ τὸ δίκιο της διεκδικεῖ τὴν ἡγεμονία⁹.

Καὶ αὐτὸ γιατί, ἂν πρέπη σὲ κάθε πράξῃ νὰ τιμοῦν αὐτοὺς πού 21 ἔχουν μιὰ πείρα ἐξαιρετικὴ καὶ πῶς μεγάλη δύναμη, χωρὶς συζήτηση ἐμεῖς ἔχομε τὸ δικαίωμα νὰ πάρουμε πάλι τὴν ἡγεμονία, πού εἴχαμε καὶ σὲ παλιότερους καιροὺς : Κανεὶς δὲ θὰ μπορούσε νὰ παρουσιάσῃ ἄλλη πόλη μὲ τέτοια ὑπεροχὴ στὸν πόλεμο τῆς στεριᾶς ὅση εἶναι ἡ δικιά μας στοὺς ναυτικοὺς ἀγῶνες. Μὰ καὶ ὅσοι ἀκόμα δὲ θεωροῦν δίκαια τὴν 22 ἀντίληψη αὐτή, γιὰτὶ τὰ πράγματα ἀλλάζουν διαρκῶς — καὶ πράγ-

ΟΙ ΤΙΤΛΟΙ
ΤΗΣ
ΑΘΗΝΑΣ
Ἀρχαιότητα.

- ἔχειν ὥσπερ ἄλλο τι γέρας ἢ τοὺς πρῶτους τυχόντας ταύτης τῆς τι-
 μῆς ἢ τοὺς πλείστων ἀγαθῶν αἰτίους τοῖς Ἑλλήσιν ὄντας, ἡγοῦμαι
 23 καὶ τούτους εἶναι μεθ' ἡμῶν. ὅσῳ γὰρ ἂν τις πορρωτέρωθεν σκο-
 πῆ περὶ τούτων ἀμφοτέρων, τοσοῦτω πλέον ἀπολείψομεν τοὺς ἀμ-
 φισβητοῦντας. Ὁμολογεῖται μὲν γὰρ τὴν πόλιν ἡμῶν ἀρχαιοτάτην
 εἶναι καὶ μεγίστην καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ὀνομαστοτάτην· οὕτω
 δὲ καλῆς ὑποθέσεως οὔσης, ἐπὶ τοῖς ἐχομένοις τούτων ἔτι μᾶλλον
 24 ἡμᾶς προσήκει τιμᾶσθαι. Ταύτην γὰρ οἰκοῦμεν οὐχ ἐτέρους ἐκβα-
 λόντες οὐδ' ἐρήμην καταλαβόντες οὐδ' ἐκ πολλῶν ἐθνῶν μιγάδες συλ-
 λεγέντες, ἀλλ' οὕτω καλῶς καὶ γνησίως γεγονάμεν ὥστ' ἐξ ἧσπερ
 ἔφρυμεν, ταύτην ἔχοντες ἅπαντα τὸν χρόνον διατελοῦμεν, αὐτόχθονες
 ὄντες καὶ τῶν ὀνομάτων τοῖς ἀπτοῖς οἷσπερ τοὺς οἰκειοτάτους τὴν
 25 πόλιν ἔχοντες προσειπεῖν. Μόνοις γὰρ ἡμῖν τῶν Ἑλλήνων τὴν
 αὐτὴν τροφὸν καὶ πατρίδα καὶ μητέρα καλέσαι προσήκει. Καίτοι χρὴ
 τοὺς εὐλόγως μέγα φρονοῦντας καὶ περὶ τῆς ἡγεμονίας δικαίως ἀμ-
 φισβητοῦντας καὶ τῶν πατρίων πολλάκις μεμνημένους τοιαύτην τὴν
 ἀρχὴν τοῦ γένους ἔχοντας φαίνεσθαι.
- 26 Τὰ μὲν οὖν ἐξ ἀρχῆς ὑπάρξαντα καὶ παρὰ τῆς τύχης δωρη-
 θέντα τηλικαῦθ' ἡμῖν τὸ μέγεθός ἐστιν· ὅσων δὲ τοῖς ἄλλοις ἀγαθῶν
 αἴτιοι γεγονάμεν, οὕτως ἂν κάλλιστ' ἐξετάσαιμεν, εἰ τὸν τε χρόνον
 ἀπ' ἀρχῆς καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς πόλεως ἐφεξῆς διέλθοιμεν. Εὐρή-
 σομεν γὰρ αὐτὴν οὐ μόνον τῶν πρὸς τὸν πόλεμον κινδύνων, ἀλλὰ καὶ
 27 τῆς ἄλλης κατασκευῆς, ἐν ἣ κατοικοῦμεν καὶ μεθ' ἧς πολιτευόμεθα
 καὶ δι' ἣν ζῆν δυνάμεθα, σχεδὸν ἀπάσης αἰτίαν οὔσαν. Ἀνάγκη δὲ
 προαιρεῖσθαι τῶν ἐνεργεσιῶν μὴ τὰς διὰ μικρότητα διαλαθούσας καὶ
 κατασιωπηθείσας, ἀλλὰ τὰς διὰ τὸ μέγεθος ὑπὸ πάντων ἀνθρώ-
 πων καὶ πάλαι καὶ νῦν πανταχοῦ καὶ λεγομένας καὶ μνημονενο-
 μένας.
- 28 Πρῶτον μὲν τοίνυν, οὗ πρῶτον ἡ φύσις ἡμῶν ἐδείθη, διὰ

ματι ή έξουσία δέν παραμένει σταθερά ποτέ στά ίδια χέρια — βρίσκουν όμως σωστό νά έχουν τήν ήγεμονία, σάν όποιοδήποτε άλλο πρόνόμιο, αὐτοί πού πρῶτοι τήν ἀπόχτησαν ή ὅσοι πρόσφεραν τά μεγαλύτερα ἀγαθά στό Πανελλήνιο, καί αὐτοί, νομίζω, συμφωνοῦν μαζί μου. "Όσο πιό πίσω μέσ στό χρόνο ἀναζητήσουμε τίς 23 ρίζες καί γιά τὸ ἓνα καί γιά τὸ ἄλλο¹⁰, τόσο πιό πίσω θά ἀφήσουμε αὐτοὺς πού θά ἀναμετρηθοῦν¹¹ μ' ἐμᾶς στό θέμα τῆς ήγεμονίας: Εἶναι κοινὴ ὁμολογία ὅτι ἡ πόλη μας εἶναι ἡ πιό παλιά, ἡ πιό μεγάλη καί ἡ πιό ὀνομαστή σ' ὅλον τὸν κόσμο. Καί μόλο πού ἡ ἀρχή τῆς ἱστορίας τῆς στάθηκε ὅπωςδήποτε ἐξαιρετική, γιά τήν κατοπινὴ λαμπρὴ πορεία τῆς μέσα στό χρόνο τῆς πρέπει ἀκόμα μεγαλύτερη τιμῆ.

Στὴ χώρα ἐτούτῃ κατοικοῦμε χωρὶς νά διώζουμε ἄλλους¹²· οὔτε 24 τὴ βρήκαμε ἔρημη· οὔτε καί μαζευτήκαμε ἐδῶ πέρα ἀνάκατοι ἀπὸ διάφορα ἔθνη. Εἶναι τόσο ὠραία καί γνήσια, λέω, ἡ καταγωγὴ μας, ὥστε ἐκεῖ πού γεννηθήκαμε ἐκεῖ καί κατοικοῦμε χωρὶς καμιὰ διακοπή, γέννημα — θρέμμα αὐτοῦ τοῦ τόπου¹³. "Εἶσαι μπορούμε νά ὀνομάσωμε τήν πόλη μας μὲ τίς ἴδιες τρυφερὲς λέξεις πού χρησιμοποιοῦμε γιά τοὺς στενοὺς μας συγγενεῖς. Μονάχα ἐμεῖς δηλ. ἀπὸ τοὺς "Ελλη- 25 νες ἔχομε τὸ δικαίωμα νά τήν ἀποκαλέσωμε τροφὸ, πατρίδα, μάνα. Καί ἀλήθεια πρέπει νά εἶναι σὲ θέση νά προβάλουν μιὰ τόση λαμπρὴ καταγωγὴ αὐτοί, πού ἔχουν εὐλογη περηφάνια, διεκδικοῦν τήν ήγεμονία μὲ τὸ δίκιο τους καί ἀναφέρονται συχνά στό παρελθόν τους.

Τόσο σημαντικὴ λοιπὸν εἶναι καί ἡ πρώτη μας ἀρχὴ καί ὅσα 26 ὕστερα μᾶς χάρισε ἡ τύχη. "Όσο γιά τὰ ἀγαθὰ πού ἐμεῖς προσφέραμε στοὺς ἄλλους, ὁ καλύτερος τρόπος νά τὰ δοῦμε εἶναι νά ἐξετάσωμε μὲ χρονολογικὴ σειρά τὰ κατορθώματα τῆς πόλης μας ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ. Σὲ μιὰ τέτοια θεώρηση θά διαπιστώσωμε ὅτι ἡ πόλη μας 27 ὄχι μονάχα στάθηκε ἡ πρώτη πάντα στοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνες, ἀλλὰ καί δημιούργησε ἀποκλειστικὰ σχεδὸν τὸν πολιτισμὸ πού ἔχομε καί πού μ' αὐτὸν ρυθμίζουμε τίς σχέσεις μεταξύ μας καί μᾶς ἐξασφαλίζει τὴ δυνατότητα νά ζοῦμε ἀνθρωπινά. Ἀναγκαστικὰ ὅμως ἀπὸ ὅλες τίς εὐεργεσίες θά διαλέξωμε ὄχι βέβαια αὐτὲς πού ἦταν ἀσήμαντες — γι' αὐτὸ καί πέρασαν ἀπαράτηρητες καί δέν ἔγινε λόγος — ἀλλὰ ἐκεῖνες πού γιά τήν ἀποφασιστικὴ τους σημασία ὅλοι οἱ ἄνθρωποι παντοῦ καί πάντοτε τίς θυμοῦνται καί τίς μνημονεύουν.

Καί πρῶτα — πρῶτα αὐτὸ πού εἶχε πρῶτονικὴ καί ἄμεση ἀνά- 28

*Ἡ προσφορά
στοὺς "Ελλη-
νες τῶν ὀλι-
κῶν ἀγαθῶν
τῆς.*

τῆς πόλεως τῆς ἡμετέρας ἐπορίσθη· καὶ γὰρ εἰ μυθώδης ὁ λόγος γέ-
 γονεν, ὅμως αὐτῷ καὶ νῦν δεηθῆναι προσήκει. Δίμητρος γὰρ ἀφικο-
 μένης εἰς τὴν χώραν, ὅτ' ἐπλανήθη τῆς Κόρης ἀρπασθείσης, καὶ
 πρὸς τοὺς προγόνους ἡμῶν εὐμενῶς διατεθείσης ἐκ τῶν εὐεργεσιῶν,
 ἃς οὐχ οἷόν τ' ἄλλοις ἢ τοῖς μεμνημένοις ἀκούειν, καὶ δούσης δωρεὰς
 διττάς, αἵπερ μέγιστα τυγχάνουσιν οὔσαι, τοὺς τε καρπούς, οἳ τοῦ
 μὴ θηριωδῶς ζῆν ἡμᾶς αἴτιοι γεγόνασιν, καὶ τὴν τελετήν, ἧς οἱ με-
 τασχόντες περὶ τε τῆς τοῦ βίου τελευτῆς καὶ τοῦ σύμπαντος αἰῶνος
 29 ἡδίους τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν, οὕτως ἡ πόλις ἡμῶν οὐ μόνον θεοφι-
 λῶς, ἀλλὰ καὶ φιλανθρώπως ἔσχεν, ὥστε κυρία γενομένη τοσοῦτων
 ἀγαθῶν οὐκ ἐφθόνησε τοῖς ἄλλοις, ἀλλ' ὧν ἔλαβεν ἅπασι μετέδω-
 κεν. Καὶ τὰ μὲν ἔτι καὶ νῦν καθ' ἕκαστον τὸν ἐνιαυτὸν δείκνυμεν, τῶν
 δὲ συλλήβδην τὰς τε χρείας καὶ τὰς ἐργασίας καὶ τὰς ὠφελείας τὰς
 ἀπ' αὐτῶν γιγνομένας ἐδίδαξεν. Καὶ τούτοις ἀπιστεῖν μικρῶν ἔτι
 30 προστεθέντων οὐδεὶς ἂν ἀξιώσειεν. Πρῶτον μὲν γὰρ ἐξ ὧν ἂν τις
 καταφρονήσειε τῶν λεγομένων ὡς ἀρχαίων ὄντων, ἐκ τῶν αὐτῶν
 τούτων εἰκότως ἂν καὶ τὰς πράξεις γεγενῆσθαι νομίσειεν· διὰ γὰρ τὸ
 πολλοὺς εἰρηκέναι καὶ πάντας ἀκηκοέναι προσήκει μὴ καινὰ μὲν,
 πιστὰ δὲ δοκεῖν εἶναι τὰ λεγόμενα περὶ αὐτῶν. Ἐπειτ' οὐ μόνον ἐν-
 ταῦθα καταφυγεῖν ἔχομεν, ὅτι τὸν λόγον καὶ τὴν φήμην ἐκ πολλοῦ
 παρελήφαμεν, ἀλλὰ καὶ σημεῖοις μείζουσιν ἢ τούτοις ἔστιν ἡμῖν χρή-
 31 σασθαι περὶ αὐτῶν. Αἱ μὲν γὰρ πλεῖσται τῶν πόλεων ὑπόμνημα
 τῆς παλαιᾶς εὐεργεσίας ἀπαρχὰς τοῦ σίτου καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν
 ὡς ἡμᾶς ἀποπέμπουσιν, ταῖς δ' ἐκλειπούσαις ἢ Πυθία προσέτα-
 ξεν ἀποφέρειν τὰ μέρη τῶν καρπῶν καὶ ποιεῖν πρὸς τὴν πόλιν
 τὴν ἡμετέραν τὰ πάτρια. Καίτοι περὶ τίνων χρῆ μᾶλλον πι-
 στεύειν ἢ περὶ ὧν ὁ θεὸς ἀναιρεῖ καὶ πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων συν-

γκη¹⁴ ὁ ὄργανισμός μας τὸ πῆρε ἀπὸ τὴν πόλη μας. Μπορεῖ βέβαια αὐτὸ νὰ εἶναι μονάχα μῦθος, ὅμως ἀξιίζει καὶ τώρα νὰ τὸν πῶ: Ἡ Δήμητρα, μὲς στὶς περιπλανήσεις της ὅταν τῆς ἐκλεψαν τὴν Κόρη¹⁵, ἔφτασε κάποτε στὴ χώρα μας. Συμπάθησε λοιπὸν τοὺς προγόνους μας γιὰ ὅσα καλὰ τῆς κάμανε — δὲν μπορεῖ ἄλλος νὰ τὰ μάθη αὐτὰ ἐξὸν ἀπὸ τοὺς μυημένους στὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια¹⁶ — καὶ τοὺς χάρισε δῶρα διπλά, δῶρα ποὺ ἔχουν πολὺ μεγάλη ἀξία: Τοὺς καρποὺς τῆς γῆς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ποὺ μᾶς βοήθησαν νὰ μὴ ζοῦμε σὰν τὰ θεία, καὶ τὰ Μυστήρια τῆς Ἐλευσίνιας ἀπ' τὴν ἄλλη, ποὺ δίνουν ἐλπίδες γλυκὲς στοὺς μυημένους γιὰ τὸ τέλος τῆς ζωῆς μας, γιὰ τὴν αἰωνιότητα...

Ἡ πόλη μας ὅμως, ποὺ εὐτύχησε νὰ ἔχῃ τὴν ἀγάπη τῶν θεῶν, 29 εἶχε καὶ ἄμετρη ἀγάπη γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Τόσα ἀγαθὰ ποὺ ἀπόχτησε δὲν τὰ ἔκρυψε ζηλότυπα ἀπὸ τοὺς ἄλλους: ἀπὸ ὅσα πῆρε σὲ ὅλους ἔδωσε. Καὶ νά, τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια καὶ τώρα ἀκόμα κάθε χρόνο τὰ τελοῦμε¹⁷: τὴ χρήση πάλι, τὴν καλλιέργεια καὶ τὴν ἀφέλεια ἀπὸ τοὺς δημητριακοὺς καρποὺς σὲ ὅλους χωρὶς ἐξαίρεση τὴ δίδαξε. Γιὰ ὅλα αὐτὰ κανεὶς δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἀμφιβάλῃ, ἂν μάλιστα προσθέσω λίγα ἀκόμα.

Πρῶτα—πρῶτα τὸ ἐπιχείρημα πὼς ἡ παράδοση αὐτὴ εἶναι πολὺ 30 παλιά, ποὺ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ μᾶς κἀνῃ νὰ μὴν τὴ λογαριάσωμε, αὐτὸ τὸ ἴδιο ἐπιχείρημα δικαιολογημένα θὰ μπορούσε καὶ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἔγιναν στὴν πραγματικότητα ὅσα λέγονται. Ἀφοῦ πολλοὶ ἔχουν μιλήσει γιὰ τὴν παράδοση αὐτὴ καὶ ὅλοι τὴν ἔχουν ἀκουστά, ἐπιβάλλεται νὰ θεωροῦμε τὰ λεγόμενα ἀπόλυτα ἀξιόπιστα καὶ ὅχι λόγια καινούρια ἀδοκίμαστα ἀπὸ τὸ χρόνο. Ἐπειτα δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸ μας ἐπιχείρημα ὅτι ὁ μῦθος καὶ ἡ παράδοση φτάνουν στὶς μέρες μας ἀπὸ τὰ πολὺ παλιά: ἔχομε δυνατότητα νὰ χρησιμοποιήσωμε καὶ ἄλλες ἀποδείξεις, πὺ ἰσχυρὲς ἀκόμα ἀπὸ αὐτὸ.

Οἱ περισσότερες δηλ. ἀπὸ τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας κάθε χρόνο 31 στέλνουν στὴν πόλη τὴ δικιά μας, ἀνάμνηση τῆς παλιᾶς εὐεργεσίας, τίς ἀπαρχές¹⁸ ἀπ' τὴ συγκομιδὴ τους: ὅσες μάλιστα ἀθέτησαν τὸ χρέος τους αὐτό, πολλὰς φορές τίς πρόσταζε ἡ Πυθία νὰ φέρουν τὸν καρπὸ καὶ νὰ ἐκπληρώσουν ἔτσι τὴν πατροπαράδοτη ὑποχρέωσή τους ἀπέναντι στὴν πόλη μας. Σὲ τί ἄλλο λοιπὸν θὰ ἀξίζε νὰ ἔχομε πιότερη ἐμπιστοσύνη, ἂν ὅχι σὲ ὅ,τι χρησιμοδοτεῖ ὁ θεὸς καὶ συμφωνοῦν μ' αὐτὸ καὶ πολλοὶ Ἕλληνες; Ἀκόμα περισσότερο ποὺ οἱ

- δοκεῖ καὶ τὰ τε πάλαι θηθέντα τοῖς παροῦσιν ἔργοις συμμαρτυρεῖ
 32 καὶ τὰ νῦν γιγνόμενα τοῖς ὑπ' ἐκείνων εἰρημένους ὁμολογεῖ; Χω-
 ρίς δὲ τούτων, ἦν ἅπαντα ταῦτ' ἔασαντες ἀπὸ τῆς ἀρχῆς σκοπῶμεν,
 εὐρήσομεν ὅτι τὸν βίον οἱ πρῶτοι φανέντες ἐπὶ γῆς οὐκ εὐθὺς οὕτως
 ὥσπερ νῦν ἔχοντα κατέλαβον, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν αὐτοὶ συνεπορί-
 σαντο. Τίνας οὖν χρῆ μᾶλλον νομίζειν ἢ δωρεὰν παρὰ τῶν θεῶν
 33 λαβεῖν ἢ ζητοῦντας αὐτοὺς ἐντυχεῖν; Οὐ τοὺς ὑπὸ πάντων ὁμολο-
 γουμένους καὶ πρώτους γενομένους καὶ πρὸς τε τὰς τέχνας εὐφρε-
 στάτους ὄντας καὶ πρὸς τὰ τῶν θεῶν εὐσεβέστατα διακειμένους;
 Καὶ μὴν ὄσης προσήκει τιμῆς τυγχάνειν τοὺς τηλικούτων ἀγαθῶν αἰ-
 τίους, περιέργον διδάσκειν. Οὐδεὶς γὰρ ἂν δύναίτο δωρεὰν τοσαύτην
 τὸ μέγεθος εὐρεῖν ἣτις ἴση τοῖς πεπραγμένοις ἐστίν.
- 34 Περὶ μὲν οὖν τοῦ μεγίστου τῶν εὐεργετημάτων καὶ πρώτου
 γενομένου καὶ πᾶσι κοινοτάτου ταῦτ' εἰπεῖν ἔχομεν. Περὶ δὲ τοὺς
 αὐτοὺς χρόνους ὄρωσα τοὺς μὲν βαρβάρους τὴν πλείστην τῆς χώρας
 κατέχοντας, τοὺς δ' Ἕλληνας εἰς μικρὸν τόπον κατακεκλειμένους
 καὶ διὰ σπανιότητα τῆς γῆς ἐπιβουλεύοντάς τε σφίσιν αὐτοῖς καὶ
 στρατείας ἐπ' ἀλλήλους ποιουμένους, καὶ τοὺς μὲν δι' ἔνδειαν τῶν
 35 καθ' ἡμέραν, τοὺς δὲ διὰ τὸν πόλεμον ἀπολλυμένους, οὐδὲ ταῦθ'
 οὕτως ἔχοντα περιεῖδεν, ἀλλ' ἡγεμόνας εἰς τὰς πόλεις ἐξέπεμψεν,
 οἱ παραλαβόντες τοὺς μάλιστα βίον δεομένους, στρατηγοὶ καταστάν-
 τες αὐτῶν καὶ πολέμῳ κρατήσαντες τοὺς βαρβάρους, πολλὰς μὲν
 ἐφ' ἐκατέρας τῆς ἡπείρου πόλεις ἔκτισαν, ἀπάσας δὲ τὰς νήσους κα-
 τήκισαν, ἀμφοτέρους δὲ καὶ τοὺς ἀκολουθήσαντας καὶ τοὺς ὑπο-
 36 μείναντας ἔσωσαν· τοῖς μὲν γὰρ ἰκανὴν τὴν οἴκοι χώραν κατέ-
 λιπον, τοῖς δὲ πλείω τῆς ὑπαρχούσης ἐπόρισαν· ἅπαντα γὰρ περιε-
 βάλλοντο τὸν τόπον ὃν νῦν τυγχάνομεν κατέχοντες. Ὡστε καὶ τοῖς
 ὕστερον βουλευθεῖσιν ἀποικίσαι τινὰς καὶ μιμήσασθαι τὴν πόλιν τὴν
 ἡμετέραν πολλὴν θρασυῶνην ἐποίησαν· οὐ γὰρ αὐτοὺς ἔδει κτωμέ-
 νους χώραν διακινδυνεύειν, ἀλλ' εἰς τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀφορισθεῖσαν,
 37 εἰς ταύτην οἰκεῖν ἰόντας. Καίτοι τίς ἂν ταύτης ἡγεμονίαν ἐπιδεί-

παλιές μας παραδόσεις συμβαδίζουν απόλυτα με τὰ σημερινά μας ἔργα καὶ ἐτοῦτα πάλι συμφωνοῦν με ὅσα οἱ παλιοὶ μᾶς ἔχουν παραδώσει.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ αὐτά, ἂν τὰ ἀφήσουμε ὅλα κατὰ μέρος 32 καὶ ἐξετάσουμε τίς πρῶτες στιγμῆς πού ἐμφανίστηκε ὁ ἄνθρωπος στὴ γῆ, θὰ δοῦμε πὼς οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι δὲ βρῆκαν ἔτοιμα τὰ μέσα τῆς ζωῆς πού ἔχουν τώρα, ἀλλὰ σιγά — σιγά τὰ ἀνακάλυψαν οἱ ἴδιοι. Ποιοὶ ὅμως ἀπὸ ὅλους πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ἢ ὅτι τὰ δέχτηκαν χάρισμα ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἢ ὅτι τὰ ἀνακάλυψαν ψάχνοντας οἱ ἴδιοι; "Ὅχι 33 αὐτοὶ πού ὅλοι παραδέχονται πὼς εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι, οἱ πιὸ προικισμένοι γιὰ τίς τέχνες καὶ οἱ πιὸ εὐσεβεῖς πρὸς τοὺς θεοὺς; Περιττὸ τώρα νὰ ἀναπτύξω πόση τιμὴ ἀξίζει σ' αὐτοὺς πού ἔγιναν οἱ δημιουργοὶ τόσο μεγάλων ἀγαθῶν. Εἶναι βέβαιο ὅτι κανεὶς δὲ θὰ μπορούσε νὰ βρῆ δῶρο τόσο σημαντικό, ἀντάξιο στὰ κατορθώματά τους.

Γιὰ τὴ σπουδαιότερη λοιπὸν εὐεργεσία, πού στάθηκε ἡ πρώτη, 34 κοινὴ γιὰ ὅλον τὸν κόσμον, αὐτὰ εἶχα νὰ πῶ. Τὰ ἴδια πάλι χρόνια ἡ πόλη μας ἔβλεπε τοὺς βαρβάρους νὰ κατέχουν τὸ πιὸ μεγάλο μέρος ὅλου τοῦ κόσμου τότε, τὴν ὥρα πού οἱ Ἕλληνας, ἀσφυκτικὰ κλεισμένοι σ' ἓναν τόπο στενὸ, ἀπὸ ἔλλειψη ἀκριβῶς ζωτικῶ ὡροῦ, ἀλληλοεπιβουλεύονταν καὶ ὁ ἓνας ἐξεστράτευε κατὰ τοῦ ἄλλου, με ἀποτελεσματῶ ἄλλοι νὰ χάνωνται ἀπὸ τὴν πείνα καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὸν πόλεμο. Μπροστὰ σὲ μιὰ τέτοια κατάσταση δὲν ἦταν βέβαια δυνατὸ νὰ 35 ἀδιαφορήσῃ: "Ἐστειλε στὶς διάφορες πόλεις ἀρχηγούς, παράλαβαν τοὺς πιὸ φτωχοὺς, ἔγιναν στρατηγοὶ τους καὶ νίκησαν με τὰ ὄπλα τοὺς βαρβάρους: ἔδρυσαν ὕστερα πόλεις πολλὰς στὶς δυὸ ἡπείρους, ἀποίκισαν ὅλα τὰ νησιά καὶ ἔσωσαν ἔτσι τοὺς συντρόφους τους, μὰ καὶ ὅσους εἶχαν μείνει πίσω στὴν πατρίδα: Στους τελευταίους, βλέ- 36 πετε, ἄφησαν ἀριετὴ γῆ, γιὰ νὰ ἐργάζωνται, ἐνῶ στους συντρόφους τους ἔδωσαν περισσότερη ἀπὸ ὅση εἶχαν πρὶν, τώρα μάλιστα πού εἶχαν δικές τους ὅλες τίς χώρες πού κατέχομε καὶ σήμερα." Ἐτσι διευκόλυναν πολὺ καὶ ὅσους ὕστερα θέλησαν νὰ μιμηθοῦν τὴν πόλη μας καὶ νὰ ιδρύσουν ἀποικίες: δὲν εἶχαν πιὰ ἀνάγκη νὰ ἀντιμετωπίσουν ἓνα σωρὸ κινδύνους γιὰ τὴν κατάκτηση μιᾶς νέας χώρας, ἀφοῦ μπορούσαν νὰ πᾶν καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν εὐκόλα σ' αὐτὲς πού ἤδη εἶχαμε κατακτήσει ἐμεῖς.

"Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ προβάλῃ ἡγεμονία με 37

ξιεῖν ἢ πατριωτέραν τῆς πρότερον γενομένης πρὶν τὰς πλείστας οἰκισθῆναι τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἢ μᾶλλον συμφέρουσαν τῆς τοὺς μὲν βαρβάρους ἀναστάτους ποιησάσης, τοὺς δ' Ἑλληνας εἰς τοσαύτην εὐπορίαν προαγαγούσης;

- 38 Οὐ τοίνυν, ἐπειδὴ τὰ μέγιστα συνδιέπραξεν, τῶν ἄλλων ὠλιγόρησεν, ἀλλ' ἀρχὴν μὲν ταύτην ἐποιήσατο τῶν εὐεργεσιῶν, τροφήν τοῖς δεομένοις εὑρεῖν, ἥνπερ χρὴ τοὺς μέλλοντας καὶ περὶ τῶν ἄλλων καλῶν καλῶς διοικήσειν, ἡγουμένη δὲ τὸν βίον τὸν ἐπὶ τούτοις μόνον οὐπω τοῦ ζῆν ἐπιθυμεῖν ἀξίως ἔχειν οὕτως ἐπεμελήθη καὶ τῶν λοιπῶν ὥστε τῶν παρόντων τοῖς ἀνθρώποις ἀγαθῶν, ὅσα μὴ παρὰ θεῶν ἔχομεν, ἀλλὰ δι' ἀλλήλους ἡμῖν γέγονεν, μηδὲν μὲν ἄνευ τῆς πόλεως
- 39 τῆς ἡμετέρας εἶναι, τὰ δὲ πλείστα διὰ ταύτην γεγενῆσθαι. Παραλαβοῦσα γὰρ τοὺς Ἑλληνας ἀνόμους ζῶντας καὶ σποράδην οἰκοῦντας, καὶ τοὺς μὲν ὑπὸ δυναστεῶν ὕβριζομένους, τοὺς δὲ δι' ἀναρχίαν ἀπολλυμένους, καὶ τούτων τῶν κακῶν αὐτοὺς ἀπήλλαξεν, τῶν μὲν κურία γενομένη, τοῖς δ' αὐτὴν παράδειγμα ποιήσασα· πρώτη γὰρ καὶ
- 40 νόμους ἔθετο καὶ πολιτείαν κατεστήσατο. Δῆλον δ' ἐκεῖθεν οἷ γὰρ ἐν ἀρχῇ περὶ τῶν φονικῶν ἐγκαλέσαντες καὶ βουλευθέντες μετὰ λόγου καὶ μὴ μετὰ βίας διαλύσασθαι τὰ πρὸς ἀλλήλους ἐν τοῖς νόμοις τοῖς ἡμετέροις τὰς κρίσεις ἐποιήσαντο περὶ αὐτῶν. Καὶ μὲν δὴ καὶ τῶν τεχνῶν τὰς τε πρὸς τὰναγκαῖα τοῦ βίου χρησίμας καὶ τὰς πρὸς ἡδονὴν μεμηχανημένας, τὰς μὲν εὐροῦσα, τὰς δὲ δοκιμάσασα
- 41 χρῆσθαι τοῖς ἄλλοις παρέδωκεν. Τὴν τοίνυν ἄλλην διοίκησιν οὕτω φιλοξένως κατεσκευάσατο καὶ πρὸς ἅπαντας οἰκείως ὥστε καὶ τοῖς χρημάτων δεομένοις καὶ τοῖς ἀπολαῦσαι τῶν ὑπαρχόντων ἐπιθυ-

περισσότερα δικαιώματα μὲς στὴ βαθιὰ παράδοση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τούτην ἐδῶ, ποὺ παρουσιάστηκε προτοῦ ἀκόμα νὰ ἰδρυθοῦν οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Ἑλλάδας; Καὶ ἀκόμα ποιά ἡγεμονία θὰ μπορούσε νὰ καυχηθῆ πὼς στάθηκε πιὸ χρήσιμη ἀπὸ τὴ δικιὰ μας, ποὺ ἀναστάτωσε¹⁹ τοὺς βαρβάρους καὶ ὀδήγησε τοὺς Ἕλληνες σὲ μιὰ τέτοια οἰκονομικὴ εὐημερία;

Νὰ μὴ θαρρῆτε ὅμως πὼς, ἀφοῦ κατάφερε νὰ πραγματοποιήσει 38 τὰ πιὸ σπουδαῖα ἔργα, ἀδιαφόρησε γιὰ τὰ ἄλλα. Βέβαια θεώρησε πρωταρχικό της χρέος νὰ βρῆ ψωμί γιὰ ὅσους πεινοῦσαν — καὶ εἶναι ἀνάγκη ὅλοι, ὅσοι φιλοδοξοῦν νὰ διοικήσουν ἱκανοποιητικὰ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς μας, αὐτὸ τὸ πρόβλημα νὰ ἀντιμετωπίζουν πρῶτα. Πιστεύοντας ὅμως πὼς μιὰ ζωὴ, ποὺ ἀποβλέπει νὰ ἱκανοποιήσῃ μονάχα οἰκονομικὰς ἀνάγκες, δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ κάμῃ τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὴν ἐπιθυμοῦν, φρόντισε τόσο καὶ γιὰ τὶς ἄλλες μας ἀνάγκες, ὥστε ἀπὸ τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ, ποὺ ἔχουμε ὅλοι σήμερα — αὐτὰ ποὺ δὲν τὰ πῆραμε ἀπὸ τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ τὰ δημιουργήσαμε οἱ ἴδιοι μὲ τὴν κοινὴ προσπάθεια — τίποτα δὲν ἔγινε χωρὶς τὴν ἀποφασιστικὴ συμβολὴ τῆς δικιᾶς μας πόλης· ἀντίθετα τὰ πιὸ πολλὰ ὀφείλουν τὴν ὑπαρξὴ τους ἀποκλειστικὰ σ' αὐτήν.

Θέλω νὰ πῶ ὅτι βρῆκε τοὺς Ἕλληνες νὰ ζοῦνε χωρὶς νόμους καὶ 39 νὰ εἶναι σκόρπιοι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, νὰ καταδυναστεύωνται ἀπὸ τυράννους ἢ νὰ χάνονται ἀπὸ ἀναρχία, καὶ τοὺς ἀπάλλαξε ἀπὸ ὅλα τὰ κακὰ αὐτά, ἄλλους ἀναλαμβάνοντας τὴν προστασία τους καὶ σ' ἄλλους προβάλλοντας τὸν ἑαυτό της γιὰ ὑπόδειγμα εὐνομούμενης πολιτείας· εἶναι γνωστὸ πὼς πρῶτη αὐτὴ καθιέρωσε νομοθεσία καὶ διαμόρφωσε πολίτευμα δημοκρατικό²⁰. Τὸ ἀποδείχνει εὐκόλα τὸ ἐξῆς 40 γεγονός: Στὰ πανάρχαια χρόνια, ὅταν γίνονταν καταγγελίες γιὰ ἐγκλήματα καὶ ἤθελαν νὰ λύσουν τὶς διαφορὰς τους μὲ βάση τὴ λογικὴ καὶ ὄχι μὲ τρόπο αὐθαίρετο²¹, στήριζαν πάντα τὴν κρίση τους στὶς διατάξεις τῶν δικῶν μας νόμων. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς τέχνες, τόσο τὶς βιοποριστικές, ὅσο καὶ αὐτὲς ποὺ ἐπινοήσαμε γιὰ τὴν ψυχαγωγία μας, ἄλλες τὶς ἀνακάλυψε ἡ πόλις μας καὶ ἄλλες τὶς καλλιέργησε ἀκόμα πιὸ πολὺ καὶ τὶς παράδωσε στοὺς ἄλλους νὰ τὶς χρησιμοποιοῦσιν.

Τοὺς ἄλλους τομεῖς ἔπειτα τῆς πολὺπλευρῆς δραστηριότητάς της 41 τοὺς ρύθμισε μὲ πνεῦμα τόσο φιλόξενο καὶ τόσο στοργικὸ γιὰ ὅλους, ὥστε νὰ προσαρμόζονται καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ χρή-

Ἡ προσφορά τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν της.

- μοῦσιν ἀμφοτέροις ἀρμόττειν καὶ μήτε τοῖς εὐδαιμονοῦσι μήτε τοῖς
 δυστυχοῦσιν ἐν ταῖς αὐτῶν ἀχρήστως ἔχειν, ἀλλ' ἑκατέροις αὐτῶν
 εἶναι παρ' ἡμῖν, τοῖς μὲν ἡδίστας διατριβάς, τοῖς δ' ἀσφαλεστάτην
 42 καταφυγήν. Ἔτι δὲ τὴν χώραν οὐκ αὐτάρκη κεκτημένων ἐκά-
 στων, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐλλείπουσαν, τὰ δὲ πλείω τῶν ἰκανῶν φέρουσαν,
 καὶ πολλῆς ἀπορίας οὔσης τὰ μὲν ὅποι χρῆ διαθέσθαι, τὰ δ' ὀπόθεν
 εἰσαγαγέσθαι, καὶ ταύταις ταῖς συμφοραῖς ἐπήμυνεν· ἐμπόριον γὰρ
 ἐν μέσῳ τῆς Ἑλλάδος τὸν Πειραιᾶ κατεσκευάσατο, τοσαύτην ἔχονθ'
 ὑπερβολὴν ὥσθ' ἂ παρὰ τῶν ἄλλων ἐν παρ' ἑκάστων χαλεπὸν ἐστιν
 λαβεῖν, ταῦθ' ἅπαντα παρ' αὐτῆς ῥάδιον εἶναι πορίσασθαι.
- 43 Τῶν τοίνυν τὰς πανηγύρεις καταστήσαντων δικαίως ἐπαι-
 νουμένων ὅτι τοιοῦτον ἔθος ἡμῖν παρέδοσαν ὥστε σπεισαμένους καὶ
 τὰς ἔχθρας τὰς ἐνεστηκυίας διαλυσαμένους συνελθεῖν εἰς ταῦτόν,
 καὶ μετὰ ταῦτ' εὐχὰς καὶ θυσίας κοινὰς ποιησαμένους ἀναμνησθῆναι
 μὲν τῆς συγγενείας τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑπαρχούσης, εὐμενεστέρω
 δ' εἰς τὸν λοιπὸν χρόνον διατεθῆναι πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, καὶ τὰς τε
 44 παλαιὰς ξενίας ἀνανεώσασθαι καὶ καινὰς ἐτέρας ποιήσασθαι, καὶ
 μήτε τοῖς ἰδιώταις μήτε τοῖς διενεγκοῦσιν τὴν φύσιν ἀργὸν εἶναι
 τὴν διατριβήν, ἀλλ' ἀθροισθέντων τῶν Ἑλλήρων ἐγγενέσθαι τοῖς μὲν
 ἐπιδείξασθαι τὰς αὐτῶν εὐτυχίας, τοῖς δὲ θεάσασθαι τούτους πρὸς
 ἀλλήλους ἀγωνιζομένους, καὶ μηδετέρους ἀθύμως διάγειν, ἀλλ' ἑκα-
 τέρους ἔχειν ἐφ' οἷς φιλοτιμηθῶσιν, οἱ μὲν ὅταν ἴδωσι τοὺς ἀθλητὰς
 αὐτῶν ἕνεκα ποιοῦντας, οἱ δ' ὅταν ἐνθυμηθῶσιν ὅτι πάντες ἐπὶ τὴν
 σφετέρην θεωρίαν ἤκουσιν, τοσοῦτων τοίνυν ἀγαθῶν διὰ τὰς συνό-
 δους ἡμῖν γιγνομένων, οὐδ' ἐν τούτοις ἢ πόλις ἡμῶν ἀπελείφθη.
 45 Καὶ γὰρ θεάματα πλεῖστα καὶ κάλλιστα κέκτηται, τὰ μὲν ταῖς δα-
 πάναις ὑπερβάλλοντα, τὰ δὲ κατὰ τὰς τέχνας εὐδοκιμοῦντα, τὰ δ' ἀμ-
 φοτέροις τούτοις διαφέροντα· καὶ τὸ πλῆθος τῶν εἰσαφικνουμένων

ματα και σε όσους θέλουν να απολαύσουν τα αγαθά τους: δεν ήταν άστοργη ούτε για όσους τους ευνόησε ή τύχη ούτε για κείνους που δυστυχούσανε στον τόπο τους, αλλά εξασφάλισε στους πρώτους ευχάριστη και άνετη ζωή²², στους άλλους πάλι σίγουρο καταφύγιο και ασφάλεια²³.

Ακόμα είναι γνωστό πώς κάθε χώρα βέβαια δεν παρουσιάζει 42
αυτάρκεια σε όλα τα προϊόντα: Άλλα τής λείπουν και άλλα τα έχει παραπάνω από τις ανάγκες της. Έτσι υπάρχει μέγα πρόβλημα που να διαθέση το περίσσειμα και από που να κάνη εισαγωγή για τα άλλα. Και αυτό όμως το πρόβλημα ή πόλη μας το αντιμετώπισε με τρόπο αποφασιστικό: Στή μέση τής Ελλάδας έκαμε εμπορικό κέντρο τον Πειραιά, όπου συγκεντρώνονται τόσα προϊόντα, ώστε αυτά που είναι δύσκολο να τα προμηθευτής καθένα και από τόπον άλλο, έδω τα βρίσκεις εύκολα όλα συγκεντρωμένα.

Σ' αυτούς λοιπόν που καθιέρωσαν τις πανελλήνιες γιορτές ται- 43
ριάζει δίκαιος έπαινος. Μας κληροδότησαν το θαυμάσιο έθιμο να μαζευόμαστε όλοι μαζί στον ίδιο τόπο ύστερα από σπονδές και από διάλυση τής έχθρας που μας χώριζε²⁴. να ενώνωμε κατόπιν τις προσευχές και τις θυσίες μας και να θυμόμαστε τους παλιούς συγγενικούς δεσμούς μας, να έχωμε πιό φιλική διάθεση στο μέλλον ό ένας για τον άλλο και τέλος να ανανεώνωμε τις παλιές φιλίες και να δημιουργούμε νέες. Ούτε λοιπόν για τους κοινούς ανθρώπους ούτε 44
και για τις προικισμένες φύσεις είναι άσκοπη ή προσέλευση στις πανελλήνιες γιορτές, αφού οι τελευταίοι έχουν την ευκαιρία να επιδείξουν τα προσόντα τους μπροστά στο συγκεντρωμένο πλήθος των Ελλήνων²⁵ και οι άλλοι μπορούν να τους καμαρώσουν που κάνουν μεταξύ τους αγώνα ευγενικό. Και όλοι είναι ευχαριστημένοι, αφού όλοι έχουν με τί να ικανοποιηθούν: Οί θεατές βλέπουν τους αθλητές να αγωνίζονται για χάρη τους και τοῦτοι πάλι σκέφτονται πώς όλοι ήρθαν για να τους καμαρώσουν. Άφου λοιπόν τόσο καλό κάνουν σ' έμάς οι πανελλήνιες συγκεντρώσεις, ήτανε φυσικό να μη μείνη πίσω ή πόλη μας ούτε και σ' αυτές.

Και πράγματι απόχτησε θεάματα πάρα πολλά και θαυμαστά²⁶, 45
άλλα πολυτελή και πολυδάπανα, άλλα όνομαστά για την άξια τους την καλλιτεχνική και άλλα πάλι που συνδυάζουν και τα δύο. Και είναι τόσο το πλήθος των ανθρώπων που καταφθάνουν συνέχεια στην

ὡς ἡμᾶς τοσοῦτόν ἐστιν ὥστ' εἴ τι ἐν τῷ πλησιάζειν ἀγαθόν ἐστιν, καὶ τοῦθ' ὑπ' αὐτῆς περιειληφθαι. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ φι-
 λίας εὐρεῖν πιστοτάτας καὶ συνουσίας ἐντυχεῖν παντοδαπωτάταις μά-
 λιστα παρ' ἡμῖν ἐστιν, ἔτι δ' ἀγῶνας ἰδεῖν μὴ μόνον τάχους καὶ βίω-
 46 μης ἀλλὰ καὶ λόγων καὶ γνώμης καὶ τῶν ἄλλων ἔργων ἀπάντων, καὶ
 τούτων ἄλλα μέγιστα. Πρὸς γὰρ οἷς αὐτὴ τίθησιν, καὶ τοὺς ἄλ-
 λους διδοῦναι συναναπεῖθει· τὰ γὰρ ὑφ' ἡμῶν κριθέντα τσοσάτην λαμ-
 βάνει δόξαν ὥστε παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀγαπᾶσθαι. Χωρὶς δὲ τού-
 των αἱ μὲν ἄλλαι πανηγύρεις διὰ πολλοῦ χρόνου συλλεγεῖσθαι ταχέως
 διελύθησαν, ἢ δ' ἡμετέρα πόλις ἅπαντα τὸν αἰῶνα τοῖς ἀφικνουμέ-
 νοις πανήγυρις ἐστιν.

47 Φιλοσοφίαν τοίνυν, ἢ πάντα ταῦτα συνεξεῦρε καὶ συγκατε-
 σκεύασε καὶ πρὸς τε τὰς πράξεις ἡμᾶς ἐπαίδευσε καὶ πρὸς ἀλλή-
 λους ἐπράνε καὶ τῶν συμφορῶν τὰς τε δι' ἀμαθίαν καὶ τὰς ἐξ ἀνάγ-
 κης γιγνομένης διεῖλε καὶ τὰς μὲν φυλάσσειν, τὰς δὲ καλῶς ἐνεγ-
 κεῖν ἐδίδαξεν, ἢ πόλις ἡμῶν κατέδειξεν, καὶ λόγους ἐτίμησεν, ὧν
 48 πάντες μὲν ἐπιθυμοῦσιν, τοῖς δ' ἐπισταμένοις φθονοῦσιν, συνει-
 δνῦια μὲν ὅτι τοῦτο μόνον ἐξ ἀπάντων τῶν ζῶων ἴδιον ἔφυσεν ἔχοντες
 καὶ διότι τούτῳ πλεονεκτήσαντες καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν αὐτῶν διη-
 νέγκαμεν, ὁρῶσα δὲ περὶ μὲν τὰς ἄλλας πράξεις οὕτω ταραχῶδεις
 οὔσας τὰς τύχας ὥστε πολλάκις ἐν αὐταῖς καὶ τοὺς φρονίμους ἀτυ-
 χεῖν καὶ τοὺς ἀνοήτους κατορθοῦν, τῶν δὲ λόγων τῶν καλῶς καὶ τε-
 χνικῶς ἐχόντων οὐ μετὸν τοῖς φαύλοις, ἀλλὰ ψυχῆς εὖ φρονούσης ἔρ-
 49 γον ὄντας, καὶ τοὺς τε σοφοὺς καὶ τοὺς ἀμαθεῖς δοκοῦντας εἶναι
 ταύτῃ πλεῖστον ἀλλήλων διαφέροντας, ἔτι δὲ τοὺς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς
 ἐλευθέρως τεθραμμένους ἐκ μὲν ἀνδρίας καὶ πλούτου καὶ τῶν τοι-
 ούτων ἀγαθῶν οὐ γινωσκομένους, ἐκ δὲ τῶν λεγομένων μάλιστα κα-
 ταφανεῖς γιγνομένους, καὶ τοῦτο σύμβολον τῆς παιδεύσεως ἡμῶν
 ἐκάστου πιστότατον ἀποδεδειγμένον, καὶ τοὺς λόγῳ καλῶς χρωμέ-

πόλη μας, ώστε αν κάτι καλό υπάρχει στην επικοινωνία αυτή ανάμεσα στους ανθρώπους, και αυτό το απόλαυσε ή πόλη μας. Πέρα από αυτά υπάρχει ή δυνατότητα να βρῆ κανείς εδώ φίλους ειλικρινείς και συντροφικές κάθε λογῆς²⁷, να δῆ ἀγῶνες δρόμου και σωματικῆς ἀλκῆς, ἀγῶνες λόγου, πνεύματος και ὅλων τῶν ἄλλων ἔργων τοῦ ἀνθρώπου, και για ὅλα αυτά τὰ πῶ μεγάλα ἔπαθλα. Γιατί, ἐκτός ἀπό 46 ὅσα ἀθλοθετεῖ ή ἴδια, τὰ καταφέρει να προσφέρουν και οἱ ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας και αὐτό γιατί ὅσα ἐμεῖς κρίνουμε ἄξια, ἀμέσως ἀποχτῶν μιὰ τέτοια φήμη, πού τὰ ἀγαπάει ὅλος ὁ κόσμος. Ξέχωρα ἀπό αυτά οἱ ἄλλες πανελλήνιες συγκεντρώσεις γίνονται σέ χρονικά διαστήματα ἀραιά²⁸ και διαλύονται γρήγορα, ἐνῶ ή πόλη ή δικιά μας εἶναι μιὰ ἀδιάκοπη γιορτή για ὅσους φτάνουν σ' αὐτὸν τὸν τόπο.

Ἡ πόλη μας δίδαξε ἐπίσης ὅτι ή καλλιέργεια τοῦ πνεύματος²⁹ 47 τὰ ἐπινόησε και ἔδωσε μορφή σέ ὅλα αυτά, μᾶς ἔδωσε τὰ ἐφόδια να μεταφέρουμε τή θεωρία σέ πράξη, γλύκανε τις σχέσεις μεταξύ μας, ξεχώρισε τις συμφορές σ' αὐτὲς πού φέρνει ή ἀμάθεια και αὐτὲς πού φέρνει ή ἀνάγκη και μᾶς ἔμαθε να φυλαγόμαστε ἀπό τις πρῶτες και να ἀντιμετωπίζουμε με καρτερία τις ἄλλες. Ἡ πόλη μας ἀναγνώρισε ἀκόμα τὴν πρέπουσα ἄξια στήν τέχνη τοῦ λόγου, πού ὅλοι λαχταροῦν να ἀποκτήσουν, φθονοῦν ὥστόσο αὐτοὺς πού τὴν κατέχουν. Και αὐτό γιατί ἔχει βαθιά ἐπίγνωση πὼς εἶναι τὸ μόνο φυσικό 48 μας πλεονέκτημα ἀπέναντι στὰ ζῶα και ἀκριβῶς αὐτό εἶναι πού μᾶς κάνει να ξεχωρίζουμε ἀπὸ ἐκεῖνα σέ ὅλες τις ἄλλες ἐκδηλώσεις μας· βλέπει καλά ὅτι ή τύχη στίς ἄλλες βέβαια πλευρές τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας εἶναι ἔτσι ἰδιότροπη και ἄστατη, ὥστε πολλές φορές δὲν πετυχαίνουν στή ζωὴ οἱ μυαλωμένοι, ἐνῶ τὰ καταφέρνουν οἱ ἀνόητοι, και μονάχα οἱ λόγοι πού εἶναι καμωμένοι με ὁμορφιά και τέχνη δὲν εἶναι δυνατὸ να βγοῦν ἀπὸ ἀμαθεῖς και ἄξεστους, παρὰ εἶναι δημιουργήματα πνευμάτων φωτεινῶν και προικισμένων. Ξέρει ἀκό- 49 μα ὅτι οἱ καλλιεργημένοι και αὐτοὶ πού θεωροῦνται ἄξεστοι σ' αὐτό τὸ σημεῖο διαφέρουν μεταξύ τους βασικά, ἀλλὰ και ὅσοι ἀνατράφηκαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅπως ταιριάζει σέ ἐλεύθερους δὲν ξεχωρίζουν ἀπὸ τὴν παλικαριά και ἀπὸ τὰ πλούτη τους και ἀπὸ ἄλλα τέτοια ἀγαθὰ· ή ἰκανότητα στὸ λόγο εἶναι πού τους προβάλλει και ἀποτελεῖ κατὰ κοινὴ ὁμολογία τὸ ἀλάνθαστο κριτήριο για τὸ βαθμὸ καλλιέργειας πού διαθέτει ὁ καθένας και ὅσοι χειρίζονται τὸ λόγο με ἰκανότητα δὲν

νους οὐ μόνον ἐν ταῖς αὐτῶν δυναμένους, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις
 50 ἐντίμους ὄντας. Τοσοῦτον δ' ἀπολέλοιπεν ἡ πόλις ἡμῶν περὶ τὸ
 φρονεῖν καὶ λέγειν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ
 τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γεγόνασιν, καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πε-
 ποίηκεν μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καὶ μᾶλ-
 λον Ἑλλήνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς
 τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας.

51 Ἴνα δὲ μὴ δοκῶ περὶ τὰ μέρη διατρέβειν ὑπὲρ ὄλων τῶν πρα-
 γμάτων ὑποθέμενος, μηδ' ἐκ τούτων ἐγκωμιάζειν τὴν πόλιν ἀπο-
 ρῶν τὰ πρὸς τὸν πόλεμον αὐτὴν ἐπαινεῖν, ταῦτα μὲν εἰρήσθω μοι
 πρὸς τοὺς ἐπὶ τοῖς τοιούτοις φιλοτιμουμένους· ἡγοῦμαι δὲ τοῖς προ-
 γόνοις ἡμῶν οὐχ ἦττον ἐκ τῶν κινδύνων τιμᾶσθαι προσήκειν ἢ τῶν ἄλ-
 52 λων εὐεργεσιῶν. Οὐ γὰρ μικροὺς οὐδ' ὀλίγους οὐδ' ἀφανεῖς ἀγῶ-
 νας ὑπέμειναν, ἀλλὰ πολλοὺς καὶ δεινοὺς καὶ μεγάλους, τοὺς μὲν
 ὑπὲρ τῆς αὐτῶν χώρας, τοὺς δ' ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων ἐλευθερίας· ἅπαντα
 γὰρ τὸν χρόνον διετέλεσαν κοινὴν τὴν πόλιν παρέχοντες καὶ τοῖς ἀδι-
 53 κουμένοις ἀεὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπαμύνοσαν. Διὸ δὴ καὶ κατηγοροῦ-
 σί τινες ἡμῶν ὡς οὐκ ὀρθῶς βουλευομένων, ὅτι τοὺς ἀσθενεστέρους
 εἰθίσμεθα θεραπεύειν, ὥσπερ οὐ μετὰ τῶν ἐπαινεῖν βουλομένων ἡμᾶς
 τοὺς λόγους ὄντας τοὺς τοιούτους. Οὐ γὰρ ἀγνοοῦντες ὅσον διαφέρουσι
 αἱ μείζους τῶν συμμαχιῶν πρὸς τὴν ἀσφάλειαν, οὕτως ἐβουλενόμεθα
 περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ πολὺ τῶν ἄλλων ἀκριβέστερον εἰδότες τὰ συμβαί-
 νοντ' ἐκ τῶν τοιούτων ὁμῶς ἠρούμεθα τοῖς ἀσθενεστέροις καὶ παρὰ τὸ
 συμφέρον βοηθεῖν μᾶλλον ἢ τοῖς κρείττοσιν τοῦ λυσιτελοῦντος ἕνεκα
 συναδικεῖν.

54 Γνοίη δ' ἂν τις καὶ τὸν τρόπον καὶ τὴν ῥώμην τὴν τῆς πόλεως
 ἐκ τῶν ἱκετιῶν ἃς ἤδη τινὲς ἡμῶν ἐποιήσαντο. Τὰς μὲν οὖν ἢ νῦν στί
 γεγενημένας ἢ περὶ μικρῶν ἐλθούσας παραλείψω· πολὺ δὲ πρὸ τῶν

ἔχουν δύναμη μόνο στὸν τόπο τους, ἀλλὰ καὶ στὰ ἄλλα μέρη τοῦ τιμοῦν.

Τόσο πολὺ ξεπέρασε ἡ πόλη μας ὄλους τοὺς ἄλλους στὴν πνευμα- 50
τικὴ ἀνάπτυξη καὶ στὴν τέχνη τοῦ λόγου, ὥστε οἱ δικοὶ τῆς μαθητὲς
ἔγιναν δάσκαλοι στοὺς ἄλλους⁸⁰. τὸ ὄνομα πάλι "Ἕλληνες κατόρθωσε
νὰ μὴ συμβολίξῃ πιά τὴν καταγωγή, ἀλλὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ πνεύ-
ματος, καὶ "Ἕλληνες νὰ ὀνομάζονται πιὸ πολὺ ὅσοι δέχτηκαν τὸν τρό-
πο τῆς δικιᾶς μας ἀγωγῆς καὶ μόρφωσης παρὰ αὐτοὶ ποὺ ἔχουν τὴν
ἴδια μὲ ἡμᾶς καταγωγή.

Γιὰ νὰ μὴ δώσω ἕμως τὴν ἐντύπωση πὼς πελαγοδρομῶ σὲ λε- 51
πτομέρειες, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ ὑποσχέθηκα πὼς θὰ ἀναπτύξω ὅλο τὸ θέ-
μα στὴ γενικὴ μορφή του, καὶ γιὰ νὰ μὴ φανῇ πὼς πλέχω ἐγκώμιο
στὴν πόλη μας μὲ ὅλα τὰ παραπάνω, γιατί ἀδυνατῶ νὰ τὴν ἐπαινέσω
γιὰ τὰ πολεμικὰ τῆς κατορθώματα, ἄς ποῦμε πὼς τὰ εἶπα ὅλα αὐτὰ
γιὰ ὅσους ἱκανοποιεῖται τὸ φιλότιμό τους ὅταν ἀκοῦνε τέτοια θέματα.
Ἐγὼ προσωπικὰ νομίζω ὅτι στοὺς προγόνους μας δὲν ταιριάζει μικρό-
τερη τιμὴ γιὰ τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους ποὺ ἀντιμετώπισαν ἀπὸ ὅση
γιὰ τίς ἄλλες εὐεργεσίες ποὺ πρόσφεραν στοὺς "Ἕλληνες. Δὲν ἦταν δὲ 52
οὔτε μικροὶ οὔτε ἀσήμαντοι οὔτε καὶ λίγοι οἱ ἀγῶνες, ποὺ ὑπόμειναν
ἀντίθετα, πολλοὶ καὶ μεγάλοι καὶ φοβεροὶ! "Ἄλλοι γιὰ νὰ ὑπερασπί-
σουν τὴ δικιά τους χώρα καὶ ἄλλοι γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων —
Εἶναι γνωστὸ πὼς πάντοτε διέθεταν τὴ δύναμη τῆς πόλης γιὰ τὸ
κοινὸ συμφέρο τῆς Ἑλλάδας καὶ γιὰ τὴν ὑπεράσπιση Ἑλλήνων,
ποὺ δεινοπαθοῦσαν. Γι' αὐτὸ δὲ καὶ μᾶς κατακρίνουν μερικοὶ πὼς 53
τάχα δὲ σκεφτόμαστε λογικά, ἀφοῦ εἶχαμε τὴν ἀνόητη συνήθεια
νὰ βοηθοῦμε τοὺς ἀδύνατους — λὲς καὶ δὲ βοηθᾶνε τέτοια λόγια
αὐτοὺς ποὺ θέλουν νὰ μᾶς ἐπαινέσουν! Υἱοθετήσαμε αὐτὴ τὴν ταχτι-
κὴ ὅχι γιατί δὲν ξέρομε τί ρόλο παίζουν οἱ ἰσχυρὲς συμμαχίες γιὰ τὴν
ἀσφάλειά μας· ξέρομε καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους τίς συνέπειες μιᾶς
τέτοιας ταχτικῆς, ἀλλὰ τὸ βρῖσκομε πιὸ ἐντιμο νὰ ὑπερασπιζόμε
τοὺς πιὸ ἀδύναμους ἐνάντια στὸ συμφέρο μας, παρὰ νὰ συνεργοῦμε
στὶς ἀδικίες τῶν ἰσχυρῶν μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουμε ὕλικὰ
κέρδη.

"Ἴσως θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἀντιληφθῇ κανεὶς τὴ νοοτροπία καὶ 54
τὴ δύναμη τῆς πόλης μας ἀπὸ τίς ἐπικλήσεις γιὰ βοήθεια ποὺ μερι-
κοὶ μᾶς ἔκαναν ὡς τώρα. Αὐτὲς ποὺ τώρα τελευταῖα ἔγιναν ἢ

*Πολεμικὲς
ὑπηρεσίες τῆς
Ἀθήνας ποῖν
ἀπὸ τὰ Μη-
δικά.*

Τρωϊκῶν, — ἐκεῖθεν γὰρ δίκαιον τὰς πίστεις λαμβάνειν τοὺς ὑπὲρ τῶν
 πατριῶν ἀμφισβητοῦντας. — ἦλθον οἱ θ' Ἑρακλέους παῖδες καὶ
 μικρὸν πρὸ τούτων Ἄδραστος ὁ Ταλαοῦ, βασιλεὺς ὧν Ἄργους,
 55 οὗτος μὲν ἐκ τῆς στρατείας τῆς ἐπὶ Θήβας δεδυστυχηκώς, καὶ τοὺς
 ὑπὸ τῇ Καδμείᾳ τελευτήσαντας αὐτὸς μὲν οὐ δυνάμενος ἀνελεῖσθαι,
 τὴν δὲ πόλιν ἀξιῶν βοηθεῖν ταῖς κοιναῖς τύχαις καὶ μὴ περιορᾶν τοὺς
 ἐν τοῖς πολέμοις ἀποθνήσκοντας ἀτάφους γιγνομένους μηδὲ παλαιὸν
 56 ἔθος καὶ πάτριον νόμον καταλυόμενον, οἱ δ' Ἑρακλέους παῖδες
 φεύγοντες τὴν Εὐρυσθέως ἐχθρὰν, καὶ τὰς μὲν ἄλλας πόλεις ὑπερο-
 ρῶντες ὡς οὐκ ἂν δυναμένας βοηθῆσαι ταῖς αὐτῶν συμφοραῖς, τὴν δ'
 ἡμετέραν ἱκανὴν νομίζοντες εἶναι μόνην ἀποδοῦναι χάριν ὑπὲρ ὧν ὁ
 57 πατὴρ αὐτῶν ἅπαντας ἀνθρώπους εὐεργέτησεν. Ἐκ δὴ τούτων δά-
 διον κατιδεῖν ὅτι καὶ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἡ πόλις ἡμῶν ἡγεμονι-
 κῶς εἶχεν· τίς γὰρ ἂν ἰκετεύειν τολμήσειεν ἢ τοὺς ἥττους αὐτῶν ἢ τοὺς
 ὑφ' ἑτέροις ὄντας, παραλιπὼν τοὺς μείζω δύναμιν ἔχοντας, ἄλλως
 τε καὶ περὶ πραγμάτων οὐκ ἰδίων, ἀλλὰ κοινῶν καὶ περὶ ὧν οὐδένας
 ἄλλους εἰκὸς ἦν ἐπιμεληθῆναι πλὴν τοὺς προεστάνας τῶν Ἑλλήνων
 58 ἀξιούοντας; Ἐπειτ' οὐδὲ ψευσθέντες φαίνονται τῶν ἐλπίδων δι' ἃς
 κατέφυγον ἐπὶ τοὺς προγόνους ἡμῶν. Ἀνελόμενοι γὰρ πόλεμον ὑπὲρ
 μὲν τῶν τελευτησάντων πρὸς Θηβαίους, ὑπὲρ δὲ τῶν παίδων τῶν
 Ἑρακλέους πρὸς τὴν Εὐρυσθέως δύναμιν, τοὺς μὲν ἐπιστρατεύσαντες
 ἠνάγκασαν ἀποδοῦναι θάψαι τοὺς νεκροὺς τοῖς προσήκουσιν, Πελο-
 ποννησίων δὲ τοὺς μετ' Εὐρυσθέως εἰς τὴν χώραν ἡμῶν εἰσβαλόντας
 ἐπεξελθόντες ἐνίκησαν μαχόμενοι κἀκεῖνον τῆς ὕβρεως ἔπαυσαν.
 59 Θαυμαζόμενοι δὲ καὶ διὰ τὰς ἄλλας πράξεις ἐκ τούτων τῶν ἔργων ἔτι
 μᾶλλον εὐδοκίμησαν. Οὐ γὰρ παρὰ μικρὸν ἐποίησαν, ἀλλὰ τοσοῦτον

Ήταν για άσημαντα ζητήματα θά τις παραλείψω. "Όμως πολὺ προ-
 του νὰ γίνουν τὰ Τρωϊκὰ — ἀπὸ ἐκεῖ εἶναι σωστὸ νὰ ἀντλοῦν ἐπιχει-
 ρήματα ὅσοι προβάλλουν δικαιώματα πατροπαράδοτα — ἤρθαν οἱ
 γιοὶ τοῦ Ἡρακλῆ³¹ καὶ λίγο πρὶν ὁ Ἄδραστος³² τοῦ Γαλαοῦ καὶ βασι-
 λιάς τοῦ Ἄργου. Ὁ τελευταῖος ἀπότυχε στὴν ἐκστρατεία κατὰ τῆς 55
 Θήβας καὶ δὲν εἶχε τὴ δύναμη ὁ ἴδιος νὰ σηκώσῃ καὶ νὰ θάψῃ τοὺς νε-
 κροὺς πολεμιστῆς του, ποὺ εἶχαν πέσει κάτω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Καδ-
 μείας. Ζήτησε λοιπὸν ἀπὸ τὴν πόλη μας νὰ τὸν συνδράμῃ σ' αὐτὴ
 τὴ συμφορὰ — ποὺ σὲ ὅλους εἶναι δυνατὸ νὰ τύχῃ — καὶ νὰ μὴν ἀνε-
 χτῆ νὰ μένουν ἄταφοι οἱ σκοτωμένοι στοὺς πολέμους, οὔτε νὰ κατα-
 πατηθῇ παλιὰ συνήθεια καὶ νόμος ἱερὸς πατροπαράδοτος. Τὰ τέκνα 56
 πάλι τοῦ Ἡρακλῆ, κυνηγημένα ἀπὸ τὴν ἔχθρα τοῦ Εὐρυσθέα, ἄφη-
 σαν κατὰ μέρος τὶς ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας σὰν ἀνίκανες νὰ τοὺς
 προσφέρουν συνδρομὴ στὴ δυστυχία τους καὶ πίστεψαν πὼς μόνο ἡ
 δικιά μας ἦταν σὲ θέση νὰ τοὺς παρασταθῇ, γιὰ τὸ καλὸ ποὺ ὁ πατέ-
 ρας τους ἔκανε σὲ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἄπὸ ὅλα αὐτὰ φαίνεται ὀλοκάθαρα πὼς καὶ τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ 57
 πόλη μας εἶχε τὰ πρωτεῖα: Ποιὸς τάχα θὰ εἶχε τὸ κουράγιο νὰ κἀνῃ
 ἐπικλήσεις γιὰ βοήθεια ἢ σὲ κατώτερους τους ἢ στοὺς ὑποταγμένους σὲ
 ἄλλους καὶ δὲ θὰ λογάριζε τοὺς πιδ ἰσχυροὺς; Ἀκόμα περισσότερο ποὺ
 τὰ ζητήματά τους δὲν εἶχαν χαρακτήρα ἰδιωτικὸ, ἀλλὰ παρουσίαζαν ἐν-
 διαφέρον γενικὸ, καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ αὐτὰ μονάχα ὅσοι
 διεκδικοῦσαν τὸ δικαίωμα νὰ κατευθύνουν τὶς τύχες τῶν Ἑλλήνων.

Ἄλλωστε δὲ φαίνεται νὰ διαψεύστηκαν οἱ ἐλπίδες τους, ποὺ 58
 τοὺς ὀδήγησαν νὰ καταφύγουν στοὺς προγόνους μας. Ἀνάλαβαν,
 ὅπως ξέρομε, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά τὸν πόλεμο ἐνάντια στοὺς Θηβαίους,
 γιὰ νὰ πετύχουν νὰ ἐνταφιαστοῦν οἱ νεκροί, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ ἔβα-
 λαν μὲ τὴ δύναμη τοῦ Εὐρυσθέα γιὰ τὸ χατήρι τῶν παιδιῶν τοῦ Ἡ-
 ρακλῆ. Ἔτσι ἀνάγκασαν μὲ ἐκστρατεία τοὺς Θηβαίους νὰ παραδώ-
 σουν τοὺς νεκροὺς στοὺς συγγενεῖς τους νὰ τοὺς θάψουν ἀλλὰ καὶ
 τὸ στρατὸ τῶν Πελοποννησίων, ποὺ ἔκαμε εἰσβολὴ στὴ χώρα μας
 μαζὶ μὲ τὸν Εὐρυσθέα, τὸν καταδιώξαν, τὸν νίκησαν στὴ μάχη καὶ
 ἔδωσαν γερὸ χτύπημα στὴν ὑπεροψία καὶ τὴ θρασύτητα ἐκείνου.

Καὶ γιὰ τὰ ἄλλα τοὺς κατορθώματα βέβαια τοὺς θαυμάζουν τοὺς 59
 προγόνους μας, ὅμως φήμη ἀκόμα μεγαλύτερη ἀπόκτησαν ἀπὸ τὶς
 πράξεις τους αὐτές. Δὲν πέτυχαν δὲ καὶ μικρὸ πρᾶγμα: "Ἀλλάξαν τόσο

- τὰς τύχας ἐκατέρων μετήλλαξαν ὥσθ' ὁ μὲν ἰκετεύειν ἡμᾶς ἀξιώσας βία τῶν ἐχθρῶν ἅπανθ' ὅσων ἐδεήθη διαπραξάμενος ἀπῆλθεν, Εὐρυσθεὺς δὲ βιάσασθαι προσδοκήσας αὐτὸς αἰχμάλωτος γενόμενος
- 60 ἰκέτης ἠνάγκασθη καταστῆναι, καὶ τῷ μὲν ὑπερενεγκόντι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, δς ἐκ Διὸς μὲν γεγονώς, ἔτι δὲ θνητὸς Ἵν θεοῦ ἑρώμην ἔσχεν, τούτῳ μὲν ἐπιτάττων καὶ λυμαινόμενος ἅπαντα τὸν χρόνον διετέλεσεν, ἐπειδὴ δ' εἰς ἡμᾶς ἐξήμαρτεν, εἰς τοσαύτην κατέστη μεταβολὴν ὥστ' ἐπὶ τοῖς παισὶ τοῖς ἐκείνου γενόμενος ἐπονειδίστως τὸν βίον ἐτελεύτησεν.
- 61 Πολλῶν δ' ὑπαρχουσῶν ἡμῖν εὐεργεσιῶν εἰς τὴν πόλιν τὴν Λακεδαιμονίων περὶ ταύτης μόνης μοι συμβέβηκεν εἰπεῖν· ἀφορμὴν γὰρ λαβόντες τὴν δι' ἡμῶν αὐτοῖς γενομένην σωτηρίαν οἱ πρόγονοι μὲν τῶν νῦν ἐν Λακεδαίμονι βασιλεύοντων, ἔκγονοι δ' Ἑρακλέους, κατῆλθον μὲν εἰς Πελοπόννησον, κατέσχον δ' Ἄργος καὶ Λακεδαίμονα καὶ Μεσσήνην, οἰκισταὶ δὲ Σπάρτης ἐγένοντο, καὶ τῶν παρόντων ἀγαθῶν
- 62 αὐτοῖς ἀπάντων ἀρχηγοὶ κατέστρησαν. Ὡν ἐχρῆν ἐκείνους μεμνημένους μηδέποτε εἰς τὴν χώραν ταύτην εἰσβαλεῖν, ἐξ ἧς ὀρμηθέντες τοσαύτην εὐδαιμονίαν κατεκτήσαντο, μηδ' εἰς κινδύνους καθιστάναι τὴν πόλιν τὴν ὑπὲρ τῶν παιδῶν τῶν Ἑρακλέους προκινδυνεύσασαν, μηδὲ τοῖς μὲν ἀπ' ἐκείνου γεγονόσι δίδόναι τὴν βασιλείαν, τὴν δὲ τῷ γέ-
- 63 νει τῆς σωτηρίας αἰτίαν οὖσαν δουλεύειν αὐτοῖς ἀξιοῦν. Εἰ δὲ δεῖ τὰς χάριτας καὶ τὰς ἐπιεικείας ἀνελόντας ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν πάλιν ἐπανελθεῖν καὶ τὸν ἀκριβέστατον τῶν λόγων εἰπεῖν, οὐδὲν ἄν πατριὸν ἐστὶν ἠγρεῖσθαι τοὺς ἐπὶ τῆς τῶν αὐτοχθόνων, οὐδὲ τοὺς εὐπαθόντας τῶν εὐποιησάντων, οὐδὲ τοὺς ἰκέτας γενομένους τῶν ὑποδε-
- 64 ξαμένων. Ἔτι δὲ συντομώτερον ἔχω δηλῶσαι περὶ αὐτῶν. Τῶν μὲν γὰρ Ἑλληνίδων πόλεων χωρὶς τῆς ἡμετέρας Ἄργος καὶ Θῆβαι καὶ Λακεδαίμων καὶ τότε ἦσαν μέγιστα καὶ νῦν ἔτι διατελοῦσιν. Φαίνονται δ' ἡμῶν οἱ πρόγονοι τοσοῦτον ἀπάντων διενεγκόντες ὥσθ'

τύχη και στίς δυο περιπτώσεις που άναφερα πιο πάνω, ώστε αυτός που έκρινε σωστό να μάς ίκετεύση γύρισε πίσω, αφού πέτυχε όλα όσα ζήτησε, με τη βία, απ' τους έχθρούς του· ο Εύρυσθέας πάλι, που έλπισε για μια στιγμή πως θα μάς επιβληθώ με τη βία, πιάστηκε αιχμάλωτος και άναγκάστηκε να πέση στα πόδια μας ίκέτης. Αυτός 60 που σε όλη τη ζωή του έδινε έντολες και καταδυναστευε εκείνον, που ξεπέρασε τη φύση τήν ανθρώπινη—ήτανε γίος του Δία⁵³, μά και σαν άνθρωπος θεϊκιά δύναμη είχε—εταν έκανε τό λάθος να τά βάλη μαζί μας, τόσο άνάποδα του ήρθαν τά πράγματα, ώστε έπεσε στα χέρια τών άπογόνων του θύματός του και τελείωσε ντροπιασμένος τη ζωή του.

Παρόλο που πολλές ήταν οι ευεργεσίες που προσφέραμε στην 61 πόλη τών Σπαρτιατών, ή περίσταση τό έφερε να σάς μιλήσω μοναχά γι' αυτήν. Και αυτό γιατί οι πρόγονοι τών σημερινών βασιλιάδων τής Σπάρτης και άπόγονοι του 'Ηρακλή, στηριγμένοι άκριβώς στη σωτηρία που τούς εξασφάλισαμε έμεις, κατέβηκαν στην Πελοπόννησο, πήραν τό "Αργος, τη Λακεδαίμονα και τη Μεσσήνη, ίδρυσαν ύστερα τη Σπάρτη και έγιναν οι δημιουργοί τών άγαθών που άπολαβαίνουν τώρα όλοι. "Όλα αυτά βέβαια έπρεπε να τά θυμούνται εκείνοι 62 και σε καμιά περίπτωση να μην εισβάλουν στη χώρα τούτη, από όπου ξεκίνησαν και άπόχτησαν τόση ευημερία· ποτέ να μη βάζουν σε κίνδυνο τήν πόλη αυτή, που αντιμετώπισε κινδύνους, για να ύπερασπίση τά τέκνα του 'Ηρακλή· ούτε και να έχουν τήν αξίωση να κάνουν σκλάβα τους⁵⁴ τήν πόλη, που έσωσε τό γένος του 'Ηρακλή, τη στιγμή μάλιστα που κάνουν βασιλιάδες τούς άπογόνους του.

Μά και αν ακόμα πρέπη να αφήσω κατά μέρος τήν καλοσύνη 63 που τούς δείξαμε και τήν ευγνωμοσύνη που χρωστούν σ' έμάς, για να ξαναγυρίσω στο βασικό μου θέμα και να σάς πω τά πράγματα χωρίς περιστροφές, έχω να πω ότι δέν είναι πατροπαράδοτη συνήθεια τών 'Ελλήνων να διευθύνουν οι ξενοφερμένοι⁵⁵ τούς αυτόχθονες⁵⁶, ούτε και όσοι ευεργετήθηκαν τούς ευεργέτες τους ούτε και αυτοί που πέσανε στα γόνατα θερμοπαρακαλώντας όσους τούς δέχτηκαν με καλοσύνη και ανθρωπιά.

Μπορώ όμως να φέρω και επιχείρημα ακόμα πιο συνοπτικό: 64 'Από τίς πόλεις τής 'Ελλάδας, αν βγάλης τη δικιά μας, ήταν και είναι οι πιο μεγάλες τό "Αργος, ή Θήβα και ή Σπάρτη. Οι πρόγονοί μας όμως τόσο τούς πέρασαν όλους αυτούς, ώστε για τό χατήρι τών

ὑπὲρ μὲν Ἀργείων δυστυχησάντων Θηβαίοις, ὅτε μέγιστον ἐφρό-
 65 ησαν, ἐπιτάττοντες, ὑπὲρ δὲ τῶν παίδων τῶν Ἡρακλέους Ἀρ-
 γείους καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους μάχη κρατήσαντες, ἐκ δὲ
 τῶν πρὸς Ἐὐρυσθέα κινδύνων τοὺς οἰκιστὰς καὶ τοὺς ἡγεμόνας τοὺς
 Λακεδαιμονίων διασώσαντες. "Ὡστε περὶ μὲν τῆς ἐν τοῖς Ἑλλησι
 δυναστείας οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν τις σαφέστερον ἐπιδείξει δυνηθείη.

66 Δοκεῖ δέ μοι καὶ περὶ τῶν πρὸς τοὺς βαρβάρους τῇ πόλει πε-
 πραγμένων προσήκειν εἰπεῖν, ἄλλως τ' ἐπειδὴ καὶ τὸν λόγον κατε-
 στησάμην περὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς ἐπ' ἐκείνους. Ἄπαντας μὲν οὖν ἔξα-
 ρισμῶν τοὺς κινδύνους λίαν ἂν μακρολογοίην· ἐπὶ δὲ τῶν μεγίστων
 τὸν αὐτὸν τρόπον ὄνπερ ὀλίγω πρότερον πειράσομαι καὶ περὶ τούτων
 67 διελθεῖν. Ἔστι γὰρ ἀρχικώτατα μὲν τῶν γενῶν καὶ μεγίστας δυ-
 ναστείας ἔχοντα Σκύθαι καὶ Θρᾶκες καὶ Πέρσαι, τυγχάνουσι δ' οὗτοι
 μὲν ἅπαντες ἡμῖν ἐπιβουλεύσαντες, ἡ δὲ πόλις πρὸς ἅπαντας τούτους
 διακινδυνεύασα. Καίτοι τί λοιπὸν ἔσται τοῖς ἀντιλέγουσιν, ἢ ἐπι-
 δειχθῶσι τῶν μὲν Ἑλλήνων οἱ μὴ δυνάμενοι τυγχάνειν τῶν δικαίων
 ἡμᾶς ἰκετεύειν ἀξιούντες, τῶν δὲ βαρβάρων οἱ βουλόμενοι καταδουλώ-
 σασθαι τοὺς Ἕλληνας ἐφ' ἡμᾶς πρώτους ἰόντες;

68 Ἐπιφανέστατος μὲν οὖν τῶν πολέμων ὁ Περσικὸς γέγονεν,
 οὐ μὴν ἐλάττω τεκμήρια τὰ παλαιὰ τῶν ἔργων ἐστὶ τοῖς περὶ τῶν
 πατρῶν ἀμφισβητοῦσιν. Ἔτι γὰρ ταπεινῆς οὐσῆς τῆς Ἑλλάδος ἦλ-
 θον εἰς τὴν χώραν ἡμῶν Θρᾶκες μὲν μετ' Εὐμόλπου τοῦ Ποσειδῶ-
 νος, Σκύθαι δὲ μετ' Ἀμαζόνων τῶν Ἀρεως θυγατέρων, οὐ κατὰ τὸν
 αὐτὸν χρόνον, ἀλλὰ καθ' ὃν ἑκάτεροι τῆς Εὐρώπης ἐπῆρχον, μισοῦντες
 μὲν ἅπαν τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος, ἰδίᾳ δὲ πρὸς ἡμᾶς ἐγκλήματα ποιη-
 σάμενοι, νομίζοντες ἐκ τούτου τοῦ τρόπου πρὸς μίαν μὲν πόλιν κινδυν-
 69 νεύσειν, ἀπασῶν δ' ἅμα κρατήσειν. Οὐ μὴν κατώρθωσαν, ἀλλὰ πρὸς

Ἀργείων, ὅταν ἔπαθαν τὴ συμφορὰ ἐκείνη, ἐπέβαλαν τὴ θέλησὶ τους στοὺς Θηβαίους, τὴ στιγμή μάλιστα ποὺ ἐτοῦτοι ἦταν γεμάτοι ἔπαρση, ποὺ νίκησαν. Ἐπειτα χάριν τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἡρακλῆ νίκη- 65 σαν πολεμώντας τοὺς Ἀργεῖους καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους. Τέλος μὲ τὸν πόλεμο κατὰ τοῦ Εὐρυσθέα ἔσωσαν αὐτοὺς ποὺ ἴδρυσαν τὴ Σπάρτη καὶ σήμερα τὴν κυβερνοῦν. Ὑστερα ἀπ' ὅλα αὐτὰ δὲν ξέρω μὲ ποιὸν τρόπο θὰ μπορούσε νὰ ἀποδείξῃ κανεὶς σαφέστερα τὸ δικαίωμα ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων.

Τώρα, νομίζω, ἦρθε ἡ ὥρα νὰ μιλήσω καὶ γιὰ τὰ κατορθώματα 66 τῆς πόλης κατὰ τῶν Περσῶν, κυρίως γιὰ τὸ βασικὸ θέμα τοῦ λόγου μου αὐτοῦ εἶναι ἡ ἡγεμονία τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τους. Ἄν ἀπαριθμοῦσα ὅμως ὅλους ἐκείνους τοὺς ἀγῶνες, θὰ ἔτρωγα χωρὶς ἄλλο πολὺ χρόνο· γι' αὐτό, ὅπως καὶ παραπάνω, θὰ σταθῶ μόνο στοὺς πρῶτα σημαντικούς.

Οἱ Θράκες λοιπόν, οἱ Σκύθες⁸¹ καὶ οἱ Πέρσες ὅπωςδήποτε εἶναι 67 τὰ πιὸ πολεμικὰ ἀπὸ τὰ βαρβαρικὰ ἔθνη καὶ ἔχουν τὴν πιὸ μεγάλη δύναμη. Ὅλοι αὐτοὶ τὰ βάλανε μαζί μας καὶ ἡ πόλις ἀντιμετώπισε σκληροὺς ἀγῶνες ἐναντίον τους. Τί θὰ ἀπομείνῃ τώρα γιὰ ἐπιχείρημα σ' αὐτοὺς ποὺ ὑποστηρίζουν τὸ ἀντίθετο, ἀφοῦ θὰ ἀποδειχθῆ ὅτι οἱ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ἀδυνατοῦσαν νὰ βροῦν τὸ δίκιο τους σ' ἐμᾶς κατάφευγαν γιὰ προστασία καὶ ὅσοι ἀπὸ τοὺς βαρβάρους εἶχαν σκοπὸ νὰ ὑποδουλώσουν τοὺς Ἑλληνας πρῶτα τὰ ἔβαζαν μαζί μας;

Ἀπὸ τοὺς πολέμους αὐτοὺς βέβαια ὁ πιὸ ὀνομαστὸς στάθηκε ὁ 68 Περσικός. Ὅμως τὰ ἀρχαιότερα κατορθώματά μας δὲν ἀποτελοῦν ἀπόδειξη μικρότερη γιὰ ὅσους προβάλουν δικαιώματα στὸ θέμα τῆς πατροπαράδοτης ἡγεμονίας. Θέλω νὰ πῶ πῶς τὸν καιρὸ ποὺ ἡ Ἑλλάδα ἦτανε ταπεινὴ καὶ ἀσήμαντη ἦρθαν στὴ χώρα μας οἱ Θράκες μετὸν Εὐμόλπο⁸², τὸ γιὸ τοῦ Ποσειδώνα, καὶ οἱ Σκύθες μὲ τὶς Ἀμαζόνες⁸³, τὶς θυγατέρες τοῦ Ἄρη — ὅχι βέβαια τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἀλλὰ τὰ χρόνια ποὺ τὸ καθένα ἔθνος ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ ἐπιχειροῦσε νὰ ἐπεκταθῆ καὶ στὴν Εὐρώπη. Μισοῦσαν ὅπωςδήποτε ὅλους μαζί τοὺς Ἑλληνας, μὰ ἐπινόησαν προφάσεις γιὰ νὰ τὰ βάλουνε μὲ ἐμᾶς ξεχωριστά, ἀκριβῶς γιὰτὶ πίστευαν πῶς, πολεμώντας μόνο μὲ τὴ δικιά μας πόλι, τὴν ἴδια ὥρα θὰ ἐξασφάλιζαν κυριαρχία πάνω σὲ ὅλους τοὺς Ἑλλη- 69 νες.

Βέβαια δὲν τὰ κατάφεραν. Μπορεῖ νὰ πολέμησαν μόνο μὲ τοὺς 69

μόνους τούς προγόνους τούς ἡμετέρους συμβαλόντες ὁμοίως διεφθάρησαν ὡσπερ ἂν εἰ πρὸς ἅπαντας ἀνθρώπους ἐπολέμησαν. Δῆλον δὲ τὸ μέγεθος τῶν κακῶν τῶν γενομένων ἐκείνοις· οὐ γὰρ ἂν ποθ' οἱ λόγοι περὶ αὐτῶν τοσοῦτον χρόνον διέμειναν, εἰ μὴ καὶ τὰ πραχθέντα
 70 πολὺ τῶν ἄλλων διήνεγκεν. Λέγεται δ' οὖν περὶ μὲν Ἀμαζόνων ὡς τῶν μὲν ἐλθουσῶν οὐδεμία πάλιν ἀπῆλθεν, αἱ δ' ὑπολειφθεῖσαι διὰ τὴν ἐνθάδε συμφορὰν ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐξεβλήθησαν, περὶ δὲ Θρακῶν ὅτι τὸν ἄλλον χρόνον ὁμοιοὶ προσοικοῦντες ἡμῖν τοσοῦτον διὰ τὴν τότε στρατείαν διέλιπον ὥστ' ἐν τῷ μεταξὺ τῆς χώρας ἔθνη πολλὰ καὶ γένη παντοδαπά καὶ πόλεις μεγάλας κατοικισθῆναι.

71 Καλὰ μὲν οὖν καὶ ταῦτα καὶ πρόποντα τοῖς περὶ τῆς ἡγεμονίας ἀμφισβητοῦσιν, ἀδελφὰ δὲ τῶν εἰρημένων καὶ τοιαῦθ' οἷά περ εἰκὸς τοὺς ἐκ τοιούτων γεγονότας οἱ πρὸς Δαρεῖον καὶ Ξέρξην πολεμήσαντες ἔπραξαν. Μεγίστου γὰρ πολέμου συστάντος ἐκείνου καὶ πλείστων κινδύνων εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον συμπεσόντων, καὶ τῶν μὲν πολεμίων ἀνυποστάτων οἰομένων εἶναι διὰ τὸ πλῆθος, τῶν δὲ συμ-
 72 μάχων ἀνυπέβλητον ἡγουμένων ἔχειν τὴν ἀρετὴν, ἀμφοτέρων κρατήσαντες ὡς ἑκατέρων προσῆκεν, καὶ πρὸς ἅπαντας τοὺς κινδύνους διενεγκόντες, εὐθὺς μὲν τῶν ἀριστείων ἠξιώθησαν, οὐ πολλῶ δ' ὕστερον τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης ἔλαβον, δόντων μὲν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οὐκ ἀμφισβητούντων δὲ τῶν νῦν ἡμᾶς ἀφαιρεῖσθαι ζητούντων.

73 Καὶ μηδεὶς οἰέσθω μ' ἀγνοεῖν ὅτι καὶ Λακεδαιμόνιοι περὶ τοὺς καιροὺς τούτους πολλῶν ἀγαθῶν αἰτίοι τοῖς Ἑλλήσιν κατέστησαν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ μᾶλλον ἐπαινεῖν ἔχω τὴν πόλιν, ὅτι τοιούτων ἀνταγωνιστῶν τυχοῦσα τοσοῦτον αὐτῶν διήνεγκεν. Βούλομαι δ' ὀλίγα μακρότερα περὶ τοῖν πολέοιν εἰπεῖν καὶ μὴ ταχὺ λίαν παραδραμεῖν, ἵν' ἀμφοτέρων ἡμῖν ὑπομνήματα γένηται, τῆς τε τῶν προγόνων ἀρε-

δικούς μας τούς προγόνους, έπαθαν όμως τέτοια συμφορά, σά νά τά έβαλαν μέ όλο τόν πληθυσμό τής γής. Θέλετε και απόδειξη για τó μέγεθος τής καταστροφής πού τούς βρήκε τότε; Ποτέ ή παράδοση γι' αυτά τά γεγονότα δέ θά ήταν τόσο ζωντανή, αν τó κατόρθωμα τó ίδιο δέν είχε έντελώς ξεχωριστή σημασία.

Λένε μάλιστα για τίς 'Αμαζόνες πώς, από όσες ήρθαν εδώ, κα- 70
μιά δέ γύρισε πίσω· και όσες πάλι απόμειναν στον τόπο τους διώχτη-
καν από τήν έξουσία πού είχαν, μόνο και μόνο για τó κακό πού έπα-
θαν εδώ. Για τούς Θράκες ύστερα, πού είχαν τά ίδια σύνορα μ' έμάς
πρωύτερα, λένε ότι μέ εκείνη τήν καταστροφή πήγαν και χώθησαν
τόσο βαθιά, ώστε στον άδειο χώρο, πού άφησαν, έγκαταστάθηκαν
έθνη πολλά και διάφορες φυλές και χτίστηκαν τεράστιες πόλεις.

Καλά και άξια βέβαια είναι όλα αυτά για όσους μέ τó δικίο τους 71
δικαιολογούν τήν ήγεμονία τής 'Ελλάδας. "Όμως κατορθώματα ανά-
λογα μέ αυτά και όπως θά τά περίμενε κανένας από τούς απογόνους
τέτοιων προγόνων είναι εκείνα πού έκαναν όσοι πολέμησαν μέ τó Δα-
ρείο και τόν Ξέρξη. Αυτός ό πόλεμος βέβαια ήταν, ό φοβερώτερος
από όλους, και έπесαν μαζεμένοι στην 'Ελλάδα κίνδυνοι πάμπολλοι
τήν ίδια εποχή. Οί έχθροι πίστευαν πώς ήταν άκατάβλητοι για τó
πλήθος τους τó άμέτρητο, και οί σύμμαχοί μας νόμιζαν πώς ή πα-
λικαριά τους δέ βρίσκει τó ταίρι της. Παρ' όλα αυτά οί πρόγονοί μας 72
και νίκησαν και τούς δυό — φυσικά μέ τόν τρόπο πού στον καθένα
ταίριαζε — και στις μάχες όλες διακρίθηκαν. Γι' αυτό και κρίθη-
καν άμέσως άξιοι για τά άριστεία και πολύ γρήγορα απόκτησαν
τήν ήγεμονία στη θάλασσα, πού τούς τήν έδωσαν οί άλλοι "Ελληνες,
χωρίς νά τήν άμφισβητούν ούτε και αυτοί πού επιδιώκουν σήμερα
νά μάς τήν αφαιρέσουν⁴⁰.

Και άς μή νομίση κανένας πώς μου διαφεύγει ότι και οί Σπαρ- 73
τιάτες τά δύσκολα εκείνα χρόνια πρόσφεραν έξαιρετικές ύπηρεσίες
στην 'Ελλάδα. "Ίσα — ίσα! Μά γι' αυτό άκριβώς κιάλας μπορώ και
πλέκω τέτοιο έγκώμιο στην πόλη μας. Γιατί τής έλαχαν τέτοιοι άν-
ταγωνιστές και μόρεσε νά τούς ξεπεράση τόσο. Μάλιστα θέλω νά
πώ περισσότερα για τίς δυό πόλεις, νά μή μιλήσω σύντομα, για νά
σάς βοηθήσω νά θυμηθήτε άκριβώς δυό πράγματα σπουδαία : Και
τήν παλικαριά τών πατεράδων μας και τó μίσος τους τó άσβηστο
για τούς βαρβάρους.

*Η σπονδαί-
τητα τών Μη-
δικών — Συμ-
βολή Σπάτη
και 'Αθηνών.*

- 74 τῆς καὶ τῆς πρὸς τοὺς βαρβάρους ἔχθρας. Καίτοι μ' οὐ λέληθεν ὅτι χαλεπὸν ἔστιν ὕστατον ἐπελθόντα λέγειν περὶ πραγμάτων πάλαι προκατελιημμένων καὶ περὶ ὧν οἱ μάλιστα δυνηθέντες τῶν πολιτῶν εἰπεῖν ἐπὶ τοῖς δημοσίᾳ θραυτομένοις πολλάκις εἰρήκασιν· ἀνάγκη γὰρ τὰ μὲν μέγιστ' αὐτῶν ἤδη καταχεχρηῆσθαι, μικρὰ δ' ἔτι παραλελειφθαι. Ὅμως δ' ἐκ τῶν ὑπολοίπων, ἐπειδὴ συμφέρει τοῖς πράγμασιν, οὐκ ὀκνητέον μνησθῆναι περὶ αὐτῶν.
- 75 Πλείστων μὲν οὖν ἀγαθῶν αἰτίους καὶ μεγίστων ἐπαίνων ἀξίους ἠγοῦμαι γεγενῆσθαι τοὺς τοῖς σώμασιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προκινδυνεύσαντας· οὐ μὴν οὐδὲ τῶν πρὸ τοῦ πολέμου τούτου γενομένων καὶ δυναστευσάντων ἐν ἑκατέρᾳ τοῖν πολέοιν δίκαιον ἀμνημονεῖν· ἐκεῖνοι γὰρ ἦσαν οἱ προασκήσαντες τοὺς ἐπιγιγνομένους καὶ τὰ πλῆθη προτρέψαντες ἐπ' ἀρετὴν καὶ χαλεποὺς ἀνταγωνιστὰς τοῖς βαρβάρους ποιήσαντες. Οὐ γὰρ ὀλιγώροισιν τῶν κοινῶν, οὐδ' ἀπέλανον μὲν ὡς ἰδίων, ἡμέλων δ' ὡς ἀλλοτρίων, ἀλλ' ἐκῆδοντο μὲν ὡς οἰκείων, ἀπείχοντο δ' ὥσπερ χρῆ τῶν μηδὲν προσηκόντων· οὐδὲ πρὸς ἀργύριον τὴν εὐδαιμονίαν ἔκρινον, ἀλλ' οὗτος ἐδόκει πλοῦτον ἀσφαλέστατον κεκτηῆσθαι καὶ κάλλιστον, ὅστις τοιαῦτα τυγχάνοι πράττων ἐξ ὧν αὐτὸς τε μέλλοι μάλιστα εὐδοκιμήσειν καὶ τοῖς παισὶν μέγιστην
- 77 δόξαν καταλείπειν. Οὐδὲ τὰς θρασύτητας τὰς ἀλλήλων ἐξήλουν, οὐδὲ τὰς τόλμας τὰς αὐτῶν ἤσκον, ἀλλὰ δεινότερον μὲν ἐνόμιζον εἶναι κακῶς ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀκούειν ἢ καλῶς ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀποθνήσκειν, μᾶλλον δ' ἠσχύνοντ' ἐπὶ τοῖς κοινοῖς ἀμαρτήμασιν ἢ νῦν
- 78 ἐπὶ τοῖς ἰδίοις τοῖς σφετέροις αὐτῶν. Τούτων δ' ἦν αἴτιον, ὅτι τοὺς νόμους ἐσκόπονν ὅπως ἀκριβῶς καὶ καλῶς ἐξουσιν, οὐχ οὕτω τοὺς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων ὡς τοὺς περὶ τῶν καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων· ἠπίσταντο γὰρ ὅτι τοῖς καλοῖς κἀγαθοῖς τῶν ἀνθρώπων

Βέβαια δὲν ξεχνῶ πὼς εἶναι δύσκολη ἡ θέση μου, ἀφοῦ ἤρθα τε- 74
λευταῖος νὰ μιλήσω γιὰ θέματα ποὺ ἄλλοι τὰ καταπιάστηκαν ἀπὸ και-
ρὸ καὶ μίλησαν γι' αὐτὰ πολλὲς φορές σὲ λόγους ἐπιτάφιους οἱ πρὸ
δεινοὶ τῆς πόλης ῥήτορες⁴¹. Εἶναι φυσικὸ τὰ πρὸ σπουδαῖα σημεῖα τους
νὰ ἔχουν πιά ἐξαντληθῆ καὶ νὰ ἔχουν ἀπομείνει μονάχα λεπτομέ-
ρειες. Καὶ αὐτὲς ὅμως, ἀφοῦ τὸ ἐπιβάλλει ἡ περίστασις, δὲ θὰ διστά-
σω νὰ τίς ἀναφέρω.

Βέβαια πρόσφεραν, νομίζω, παρὰ πολλὰς εὐεργεσίας καὶ ἀξίζουσι 75
χωρὶς ἄλλο τὸν πρὸ μεγάλο ἔπαινο αὐτοὶ ποὺ πρόταξαν τὰ στήθη τους
γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων⁴². Ὅμως σωστὸ δὲνεῖναι νὰ ξεχνοῦμε
καὶ ἐκείνους ποὺ ἔζησαν πρὶν ἀπὸ αὐτὸν τὸν πόλεμο⁴³ καὶ εἶχαν στὰ
χέρια τους τὴν τύχη τόσο τῆς μιᾶς ὅσο καὶ τῆς ἄλλης πολιτείας: Ἐ-
κεῖνοι εἶναι ποὺ ἄσκησαν τοὺς μεταγενέστερους, ἔδειξαν στὸ λαὸ τὸ
δρόμο γιὰ τὴν ἀρετὴ καὶ τὸν ἔκαμν νὰ γίνῃ ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος
τῶν βαρβάρων.

Καὶ αὐτὸ γιὰτὶ δὲν ἔδειχναν ἀδιαφορία γιὰ τὰ δημόσια πράγμα- 76
τα, δὲν τὰ ἐκμεταλλεύονταν σὰ νὰ ἦταν προσωπικὸς τους βιὸς ἀδια-
φορώντας σύγκαιρα γι' αὐτὰ, σὰ νὰ ἦταν ξένα. Ἀντίθετα τὰ νοιάζον-
ταν μὲ τὴν καρδιά τους, σὰ νὰ ἦταν δικό τους χτῆμα, μὰ ἀπομά-
κρυναν κάθε προσωπικὸ συμφέρο ἀπὸ αὐτὰ, ὅπως εἶναι σωστὸ νὰ γί-
νεται πάντα γιὰ πράγματα, ποὺ δὲ μᾶς ἀνήκουν. Οὔτε καὶ μετροῦσαν
τὴν εὐτυχία μὲ βάση τὴ χρηματικὴ περιουσία τοῦ καθένα⁴⁴· πλοῦτη
σπουδαῖα καὶ ἄξια πίστευαν πὼς ἔχει αὐτὸς μονάχα, ποὺ κάνει ὅσα
εἶναι γιὰ νὰ τοῦ ἐξασφαλίσουν τὸ πρὸ ἐντιμὸ ὄνομα καὶ γιὰ νὰ ἀφήσῃ
στὰ παιδιά του κληρονομία τὴν πρὸ μεγάλη δόξα.

Δὲ ζήλευαν ἐπίσης τὴν ἐπίδειξη παράτολμης παλικαριᾶς — γι' 77
αὐτὸ καὶ δὲν ἔπαιρναν μέτρα γιὰ νὰ ἀσκηθῆ ἡ τόλμη τους. Παρ' ὅλα
αὐτὰ τοὺς ἦταν πρὸ ὀδυνηρὸ νὰ τοὺς κακολογοῦν οἱ συμπολίτες τους,
παρὰ νὰ δώσουν τῇ ζωῇ τους τιμημένα ὑπερασπίζοντας τὴν πόλιν⁴⁵
καὶ περισσότερη ντροπὴ τοὺς ἔφερεν τὸ σφάλμα ποὺ εἶχε ἀντίχτυπο
στὸ κοινὸ συμφέρο ἀπὸ ὅση νιώθουμε σήμερα ἐμεῖς γιὰ τὰ προσωπι-
κά μας λάθη. Αὐτὸ ὀφείλεται βασικῶς στὸ γεγονός ὅτι ἀγρυπνοῦσαν 78
πάντα γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴ σωστὴ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων — ὅχι
τόσο γι' αὐτοὺς ποὺ ἀναφέρονταν σὲ ἰδιωτικὲς συναλλαγές, ὅσο γι'
αὐτοὺς ποὺ ρύθμιζαν τίς καθημερινὲς κοινωνικὲς σχέσεις τῶν πολι-
τῶν. Ἦξεραν δὰ ὅτι οἱ τίμιοι ἄνθρωποι δὲ χρειάζονταν πολλὰς γρα-

⁴¹ Ἐπαινος τῶν
προγόνων,
ποὺ διαμόρ-
φωσαν τὴ
γενιὰ τῶν
Μηδικῶν.

- οὐδὲν δεήσει πολλῶν γραμμάτων, ἀλλ' ἀπ' ὀλίγων συνθημάτων ἔρα-
 79 δίως καὶ περὶ τῶν ἰδίων καὶ περὶ τῶν κοινῶν ἁπομονήσουσιν. Οὕτως
 δὲ πολιτικῶς εἶχον ὥστε καὶ τὰς στάσεις ἐποιοῦντο πρὸς ἀλλήλους,
 οὐχ ὀπίστεροι τοὺς ἐτέρους ἀπολέσαντες τῶν λοιπῶν ἄρξουσιν,
 ἀλλ' ὀπίστεροι φθήσονται τὴν πόλιν ἀγαθόν τι ποιήσαντες· καὶ τὰς
 80 ἑταιρείας συνῆγον οὐχ ὑπὲρ τῶν ἰδία συμφερόντων, ἀλλ' ἐπὶ τῇ τοῦ
 πληθους ὠφελείᾳ. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὰ τῶν ἄλλων διώκουν,
 θεραπεύοντες, ἀλλ' οὐχ ὑβρίζοντες τοὺς Ἕλληνας, καὶ στρατηγεῖν
 οἰόμενοι δεῖν, ἀλλὰ μὴ τυραννεῖν αὐτῶν, καὶ μᾶλλον ἐπιθυμοῦντες
 ἡγεμόνες ἢ δεσπόται προσαγορεύεσθαι καὶ σωτῆρες, ἀλλὰ μὴ λυμεῶ-
 νες ἀποκαλεῖσθαι, τῷ ποιεῖν εὖ προσαγόμενοι τὰς πόλεις, ἀλλ' οὐ βία
 81 καταστρεφόμενοι, πιστοτέροις μὲν τοῖς λόγοις ἢ νῦν τοῖς ὄρκοις
 χρώμενοι, ταῖς δὲ συνθήκαις ὥσπερ ἀνάγκαις ἐμμένειν ἀξιοῦντες,
 οὐχ οὕτως ἐπὶ ταῖς δυναστείαις μέγα φρονοῦντες ὡς ἐπὶ τῷ σωφρόνως
 ζῆν φιλοτιμούμενοι, τὴν αὐτὴν ἀξιοῦντες γνώμην ἔχειν πρὸς τοὺς ἡτ-
 82 τούς ἢ πρὸς τοὺς κρείττους πρὸς σφᾶς αὐτούς, ἴδια μὲν ἄστη τὰς αὐτῶν
 πόλεις ἡγούμενοι κοινὴν δὲ πατρίδα τὴν Ἑλλάδα νομίζοντες εἶναι.
- 82 Τοιαύταις διανοαῖς χρώμενοι καὶ τοὺς νεωτέρους ἐν τοῖς τοι-
 οῦτοις ἦθεσιν παιδεύοντες οὕτως ἄνδρας ἀγαθοὺς ἀπέδειξαν τοὺς πο-
 λεμήσαντας πρὸς τοὺς ἐκ τῆς Ἀσίας ὥστε μηδένα πώποτε δυνηθῆναι
 περὶ αὐτῶν μήτε τῶν ποιητῶν μήτε τῶν σοφιστῶν ἀξίως τῶν ἐκείνοις
 πεπραγμένων εἰπεῖν. Καὶ πολλὴν αὐτοῖς ἔχω συγγνώμην· ὁμοίως γάρ
 ἐστὶν χαλεπὸν ἐπαινεῖν τοὺς ὑπερβεβληκότας τὰς τῶν ἄλλων ἀρετὰς
 ὥσπερ τοὺς μηδὲν ἀγαθὸν πεποιηκότας· τοῖς μὲν γὰρ οὐχ ὑπερβίβω-
 83 ξεις, περὶ δὲ τοὺς οὐκ εἰσὶν ἀρμόττοντες λόγοι. Πῶς γὰρ ἂν γένοιτο
 σύμμετροι τοιοῦτοις ἀνδράσιν, οἳ τοσοῦτον μὲν τῶν ἐπὶ Τροίαν στρα-
 τευσασμένων διήνεγκαν ὅσον οἱ μὲν περὶ μίαν πόλιν [στρατεύσαντες]
 ἔτη δέκα διέτριψαν, οἱ δὲ τὴν ἐξ ἀπάσης τῆς Ἀσίας δύναμιν ἐν ὀλί-
 γῳ χρόνῳ κατεπολέμησαν, οὐ μόνον δὲ τὰς αὐτῶν πατρίδας διέ-

πτές διατυπώσεις· μιὰ ἀπλή ἐντιμη συμφωνία εὐκόλα θὰ μπορούσε νὰ στηρίξη καὶ τὶς προσωπικὲς καὶ τὶς δημόσιες συναλλαγές τους.

Καὶ εἶχαν τέτοια πολιτικὴ συνείδηση, ὥστε ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀνά- 79 μεσα στὰ κόμματα εἶχε σκοπὸ ὄχι βέβαια ποιὸ θὰ ἐξοντώσῃ τὸ ἄλλο, γιὰ νὰ ἀναλάβῃ ὕστερα τὴν ἐξουσία, ἀλλὰ ποιὸ θὰ πρωτοπροσφέρῃ τὶς ἀγαθὲς ὑπηρεσίες του στὴν πόλη. Καὶ τὰ πολιτικὰ τους κόμματα δὲν ἀπόβλεπαν σὲ κομματικὰ ὀφέλη, ἀλλὰ ἐξυπηρετοῦσαν μόνου τοῦ συνόλου τὰ συμφέροντα.

Μὲ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπο ρύθμιζαν καὶ τὶς σχέσεις τους μὲ 80 τὶς ἄλλες πόλεις, τὶς συμμαχικὲς: Προστάτευαν τοὺς Ἕλληνας καὶ δὲν τοὺς καταπίεζαν· θεωροῦσαν χρέος τους νὰ εἶναι οἱ στρατηγοὶ τους καὶ ὄχι οἱ τύρανοί τους· προτιμοῦσαν νὰ τοὺς ἀποκαλοῦν ἡγέτες καὶ ὄχι ἀφεντικά, σωτῆρες καὶ ὄχι ἐξολοθρευτές. Ἐπαιρναν μὲ τὸ 81 μέρος τους τὶς πόλεις μὲ τὶς εὐεργεσίες τους καὶ δὲν τοὺς ἀνάγκαζαν μὲ τὴ βία, καὶ ἦταν ὁ λόγος τους πρὸ ἀξιόπιστος ἀπὸ ὅ,τι εἶναι σήμε- ρα οἱ ἄρκοι. Εἶχανε τὴν ἀξίωση οἱ συμφωνίες καὶ οἱ συνθήκες νὰ εἶναι ἀπαραβίαστες σὰν τὴν ἀνάγκη· ὄχι πὼς εἶχαν καμιὰ ἔπαρση, ποῦ ἦταν οἱ ἀρχηγοὶ, ἀλλὰ καμάρωναν πραγματικὰ γιὰ τὴ ζωὴ τους, ποῦ ἦταν μετρημένη καὶ ἀσπογη. Ἐνιωθάν ἀκόμα χρέος τους στοὺς κατώ- τερους νὰ φέρωνται ὅπως θὰ ἤθελαν οἱ ἴδιοι νὰ φέρωνται οἱ ἀνώτεροι σ' αὐτούς. Τέλος ὁ καθένας ἐβλεπε τὴν πόλη του σὰν ἰδιαίτερα δικό του τόπο, μὰ ἐνιωθε γιὰ κοινὴ πατρίδα ὅλων τὴν Ἑλλάδα.

Μὲ τὶς ἀρχὲς αὐτὲς καὶ αὐτὰ τὰ ἤθη ἀνάθρεψαν τὴ νέα γενιὰ καὶ 82 ἀνάδειξαν σὲ τέτοια παλικάρια αὐτούς, ποῦ ἀντιμετώπισαν τὴν ἐπιδρο- μὴ τῶν ἐχθρῶν ἀπὸ τὴν Ἀσία, ὥστε κανεὶς ποτέ, ρήτορας ἢ ποιητής, δὲ μπόρεσε νὰ γράψῃ τίποτα ἀντάξιο στὶς λαμπρὲς πράξεις ἐκείνων. Καὶ τοὺς δικαιολογῶ ἀπόλυτα: Εἶναι τὸ ἴδιον δύσκολο νὰ βρῆς ἐπαί- νους γιὰ ἐκείνους ποῦ ἔχουν ξεπεράσει τὶς ἀρετὲς τῶν ἄλλων, ὅσο καὶ γι' αὐτούς ποῦ δὲν ἔχουνε κάνει τίποτα ἀξιόλογο: Σὲ τούτους δὲ βρι- σκεις τί νὰ ἐπαινέσης, σ' ἐκείνους πάλι ποῦ νὰ βρῆς λόγια ποῦ νὰ ἀπο- δώσουνται ταιριαστὰ τὶς πράξεις τους!

Καὶ πράγματι πὼς νὰ βρεθοῦνε λόγοι ταιριαστοὶ γιὰ τέτοιους 83 ἄντρες, ποῦ ξεπέρασαν τόσο πολὺ ἐκείνους ποῦ πολέμησαν στὴν Τροία; Ἐκεῖνοι δέκα χρόνια ὀλόκληρα χρειάστηκαν γιὰ μιὰ μονάχα πόλη· ἐτοῦτοι μόνου σὲ λίγο χρόνο ὅλες τὶς ἀσιατικὲς δυνάμεις κατα- τρώπωναν. Καὶ δὲν ἔσωσαν μόνου τὴν πατρίδα του ὁ καθένας, ἀλλὰ

Ἡ συμβολὴ τῶν Ἀθηναίων στὰ Μηδικά.

σωσαν, ἀλλὰ καὶ τὴν σύμπασαν Ἑλλάδ' ἤλευθέρωσαν ; Ποίων δ' ἂν ἔργων ἢ πόνων ἢ κινδύνων ἀπέστησαν ὥστε ζῶντες εὐδοκιμεῖν, οἷτινες ὑπὲρ τῆς δόξης ἧς ἤμελλον τελευτήσαντες ἔξειν οὕτως ἐτοίμως
 84 ἤθελον ἀποθνήσκειν ; Οἶμαι δὲ καὶ τὸν πόλεμον θεῶν τινὰ συναγαγεῖν ἀγασθέντα τὴν ἀρετὴν αὐτῶν, ἵνα μὴ τοιοῦτοι γενόμενοι τὴν φύσιν διαλάβοιεν μὴδ' ἀκλεῶς τὸν βίον τελευτήσαιεν, ἀλλὰ τῶν αὐτῶν τοῖς ἐκ τῶν θεῶν γεγονόσιν καὶ καλουμένοις ἡμιθέοις ἀξιοθεῖεν· καὶ γὰρ ἐκείνων τὰ μὲν σώματα ταῖς τῆς φύσεως ἀνάγκαις ἀπέδωσαν, τῆς δ' ἀρετῆς ἀθάνατον τὴν μνήμην ἐποίησαν.

85 Ἄει μὲν οὖν οἱ θ' ἡμέτεροι πρόγονοι καὶ Λακεδαιμόνιοι φιλοτίμως πρὸς ἀλλήλους εἶχον, οὐ μὴν ἀλλὰ περὶ καλλίστων ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις ἐφιλονίκησαν, οὐκ ἐχθρούς, ἀλλ' ἀνταγωνιστὰς σφᾶς αὐτοὺς εἶναι νομίζοντες, οὐδ' ἐπὶ δουλείᾳ τῇ τῶν Ἑλλήνων τὸν βάρβαρον θεραπεύοντες, ἀλλὰ περὶ μὲν τοῖς κοινῆς σωτηρίας ὁμοιοῦντες, ὁπότεροι δὲ ταύτης αἴτιοι γενήσονται, περὶ τούτου ποιοῦμενοι τὴν ἄμιλλαν. Ἐπεδείξαντο δὲ τὰς αὐτῶν ἀρετὰς πρῶτον μὲν ἐν τοῖς
 86 ὑπὸ Δαρείου πεμφθεῖσιν. Ἀποβάντων γὰρ αὐτῶν εἰς τὴν Ἀττικὴν οἱ μὲν οὐ περιέμειναν τοὺς συμμάχους, ἀλλὰ τὸν κοινὸν πόλεμον ἴδιον ποιησάμενοι πρὸς τοὺς ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος καταφρονήσαντας ἀπῆντων τὴν οἰκειὰν δύναμιν ἔχοντες, ὀλίγοι πρὸς πολλὰς μυριάδας, ὥσπερ ἐν ἀλλοτριαῖς ψυχαῖς μέλλοντες κινδυνεύσειν, οἱ δ' οὐκ ἔφθασαν πυθόμενοι τὸν περὶ τὴν Ἀττικὴν πόλεμον καὶ πάντων τῶν ἄλλων ἀμελήσαντες ἤγον ἡμῖν ἀμνησῶντες, τοσαύτην ποιησάμενοι σπουδὴν ὅσην περ ἂν τῆς αὐτῶν χώρας πορθουμένης. Σημεῖον δὲ τοῦ τάχους καὶ τῆς
 87 ἀμίλλης· τοὺς μὲν γὰρ ἡμετέρους προγόνους φασὶν τῆς αὐτῆς ἡμέρας πυθέσθαι τε τὴν ἀπόβασιν τὴν τῶν βαρβάρων καὶ βοηθήσαντας ἐπὶ τοὺς ὄρους τῆς χώρας μάχῃ νικήσαντας τρόπαιον στήσαι τῶν πολεμίων, τοὺς δ' ἐν τρισὶν ἡμέραις καὶ τοσαύταις νυξὶ διακόσια καὶ χίλια στάδια διελθεῖν στρατοπέδῳ πορευομένους· οὕτω σφόδρ' ἠπείχθη-

ἐξασφάλισαν καὶ τὴν ἐλευθερία ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Καὶ ποιά τάχα πράξη ἢ προσπάθεια ἢ κίνδυνος ἀπόφυγαν, γιὰ νὰ ἔχουν ὅσο ζοῦσαν τὸ μέτωπο ψηλά, ἀφοῦ καὶ γιὰ τὴ δόξα, ποῦ θὰ ἀποχοῦσαν μετὰ θάνατο, δέχτηκαν νὰ πεθάνουν τόσο πρόθυμα;

Μάλιστα σκέφτομαι πὼς κάποιος θεός, ἀπὸ τὴν παλικαριά τους 84 θαμπωμένος, ξεσήκωσε τὸν πόλεμο αὐτό, λεβέντες τέτοιοι νὰ μὴν πᾶν χαμένοι οὔτε καὶ νὰ τελειώσουν τὴ ζωὴ τους ἄδοξα, ἀλλὰ νὰ ἀξιωθοῦν τὴν ἴδια δόξα καὶ τιμὴ ποῦ χαίρονται οἱ ἡμίθεοι, οἱ γεννημένοι ἀπὸ τοὺς θεούς· γιὰτὶ καὶ ἐκεῖνοι βέβαια παράδωσαν τὸ σῶμα τους στὸ θάνατο, ὑποκύπτοντας στὴν ἀνάγκη τῆς ἀνθρώπινης φύσης τους, ἄφησαν ὅμως ἀθάνατη μνήμη τῆς ἀρετῆς τους⁴⁴.

Ἄνεκαθεν βέβαια οἱ πρόγονοὶ μας καὶ οἱ Σπαρτιάτες εἶχαν με- 85 γάλο ἀνταγωνισμό ἀνάμεσά τους, ὅμως τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἀνταγωνίστηκαν γιὰ ἓναν ὠραιότατο σκοπὸ. Δὲν ἐβλεπαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο μὲ μίσος ἐχθρικά, ἀλλὰ ἀντικρίζονταν ἀντίπαλοι εὐγενικοὶ γιὰ τὰ πρωτεῖα τῆς ἀρετῆς. Δὲν κολακεύανε τὸ βάρβαρο, γιὰ νὰ ὑποδουλώσουν τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴ δικιὰ του συνδρομῆ⁴⁵, ἀλλὰ μπροστὰ στὴ σωτηρία τῶν Ἑλλήνων ὁμοιοῦσαν πάντα καὶ ἀνταγωνίζονταν μονάχα ποιὸς ἀπὸ τοὺς δυὸ θὰ συντελέσῃ περισσότερο σ' αὐτή. Καὶ πρῶτα — πρῶτα ἔδειξαν τὴν παλικαριά τους σ' ἐκείνους ποῦ ἔστειλε ὁ Δαρεῖος⁴⁶. Δη- 86 λαδῆ, ὅταν ἀποβιβάστηκαν στὴν Ἀττικὴ οἱ Πέρσες, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν περίμεναν τοὺς συμμάχους, ἀλλὰ θεώρησαν προσωπικὴ ὑπόθεσή τους τὸν κοινὸ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀντιμετώπισαν μόνο μὲ τὴ δικιὰ τους δύναμη αὐτοὺς ποῦ ἔδειξαν καταφρόνηση γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα — μιὰ χούφτα ἀνθρώποι ἐνάντια σὲ πολλὰς μυριάδες — σὰ νὰ διακινδυνεύαν ζωὴς ποῦ δὲν ἦταν δικές τους. Οἱ ἄλλοι πάλι δὲν πρόλαβαν νὰ μάθουν τὸν πόλεμο στὴν Ἀττικὴ καί, ἀφήνοντας στὴν ἄκρη κάθε ἄλλη ἔγνοια τους, ἔτρεξαν νὰ μᾶς βοηθήσουν, μὲ τόση μάλιστα σπουδῆ, ὅση θὰ ἔδειχναν, ἂν θὰ ἐκπορθοῦσαν οἱ ἐχθροὶ τὴν ἴδια τους τὴ χώρα⁴⁷.

Νὰ τώρα καὶ ἡ ἀπόδειξη γιὰ τὴν εὐγενικιὰ τους ἀμιλλα καὶ τὴ 87 σπουδῆ τους: Τὴν ἴδια μέρα, λένε, ποῦ οἱ πρόγονοὶ μας ἔμαθαν τὴν ἀπόβαση τῶν βαρβάρων ἔτρεξαν νὰ ὑπερασπίσουν τὰ σύνορα τῆς χώρας καί, ἀφοῦ τοὺς νίκησαν στὴ μάχη, ἔστησαν τρόπαιο⁴⁸ τοῦ θριάμβου τους ἐνάντια στοὺς ἐχθρούς. Οἱ Σπαρτιάτες πάλι σὲ τρεῖς μονάχα μέρες καὶ ἄλλες τόσες νύχτες κατάφεραν νὰ διασχίσουν χίλια διακόσια στάδια⁴⁹, μάλιστα μὲ ρυθμὸ πορείας στρατιωτικῆς. Τόσο πολὺ βιαστήκανε

σαν οἱ μὲν μετασχεῖν τῶν κινδύνων, οἱ δὲ φθῆναι συμβαλόντες πρὶν
 88 ἔλθειν τοὺς βοηθήσοντας. Μετὰ δὲ ταῦτα γενομένης τῆς ὕστερον
 στρατείας, ἦν αὐτὸς Ξέρξης ἤγαγεν, ἐκλιπὼν μὲν τὰ βασίλεια, στρα-
 τηγὸς δὲ καταστῆναι τολμῆσας, ἅπαντας δὲ τοὺς ἐκ τῆς Ἀσίας συν-
 αγείρας· περὶ οὗ τίς οὐχ ὑπερβολὰς προθυμηθεὶς εἰπεῖν ἐλάττω τῶν
 89 ὑπαρχόντων εἴρηκεν; "Ὅς εἰς τοσοῦτον ἦλθεν ὑπερηφανίας ὥστε
 μικρὸν μὲν ἠγησάμενος ἔργον εἶναι τὴν Ἑλλάδα χειρώσασθαι, βου-
 ληθεὶς δὲ τοιοῦτον μνημεῖον καταλιπεῖν ὃ μὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως
 ἐστιν, οὐ πρότερον ἐπαύσατο πρὶν ἐξεῦρε καὶ συνηγάγκασεν ὃ πάντες
 θρυλοῦσιν, ὥστε τῷ στρατοπέδῳ πλεῦσαι μὲν διὰ τῆς ἠπείρου, πεξεῦ-
 σαι δὲ διὰ τῆς θαλάττης, τὸν μὲν Ἑλλήσποντον ζεύξας, τὸν δ' Ἀθω
 90 διορύξας. Πρὸς δὴ τὸν οὕτω μέγα φρονήσαντα καὶ τηλικαῦτα δια-
 πραξάμενον καὶ τοσοῦτον δεσπότην γενόμενον ἀπῆντων διελόμενοι
 τὸν κίνδυνον, Λακεδαιμόνιοι μὲν εἰς Θερμοπύλας πρὸς τὸ πεζόν, χι-
 λίους αὐτῶν ἐπιλέξαντες καὶ τῶν συμμάχων ὀλίγους παραλαβόντες,
 ὡς ἐν τοῖς στενοῖς κωλύσοντες αὐτοὺς περαιτέρω προελθεῖν, οἱ δ'
 ἡμέτεροι πατέρες ἐπ' Ἀρτεμίσιον, ἐξήκοντα τριήρεις πληρώσαντες
 91 πρὸς ἅπαν τὸ τῶν πολεμίων ναυτικόν. Ταῦτα δὲ ποιεῖν ἐτόλμων οὐχ
 οὕτω τῶν πολεμίων καταφρονοῦντες ὡς πρὸς ἀλλήλους ἀγωνιῶντες,
 Λακεδαιμόνιοι μὲν ζηλοῦντες τὴν πόλιν τῆς Μαραθῶνι μάχης καὶ
 ζητοῦντες αὐτοὺς ἐξιῶσαι καὶ δεδιότες μὴ δις ἐφεξῆς ἡ πόλις ἡμῶν
 αἰτία γένηται τοῖς Ἕλλησιν τῆς σωτηρίας, οἱ δ' ἡμέτεροι [πρόγονοι]
 μάλιστα μὲν βουλόμενοι διαφυλάξαι τὴν παροῦσαν δόξαν καὶ πᾶσι
 ποιῆσαι φανερὸν ὅτι καὶ τὸ πρότερον δι' ἀρετὴν, ἀλλ' οὐ διὰ τύχην
 ἐνίκησαν, ἔπειτα καὶ προαγαγέσθαι τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ τὸ διανασμα-
 χεῖν, ἐπιδείξαντες αὐτοῖς ὁμοίως ἐν τοῖς ναυτικοῖς κινδύνοις ὥσπερ
 92 ἐν τοῖς πεζοῖς τὴν ἀρετὴν τοῦ πλήθους περιγινομένην. Ἴσας δὲ
 τὰς τόλμας παρασχόντες οὐχ ὁμοίαις ἐχρήσαντο ταῖς τύχαις, ἀλλ' οἱ

και οι δυό, οι Σπαρτιάτες για να λάβουν μέρος στον αγώνα και οι 'Αθηναίοι για να αγωνιστούν πριν να έρθη ή βοήθεια.

"Υστερα από αυτά έγινε η δεύτερη εκστρατεία", που τη διεύθυνε 88 προσωπικά ο Ξέρξης, αφού άφησε τα παλάτια του και τόλμησε να γίνη αρχιστράτηγος και αφού ξεσήκωσε μαζί του όλους τους 'Ασιάτες. Γι' αυτόν όσες υπερβολές και αν πῆς, πάλι πιο κάτω από την πραγματικότητα θα είναι. Είχε μια τέτοια αλαζονεία και έπαρση, ώστε θε- 89 ώρησε άσήμαντο κατόρθωμα να υποτάξη την 'Ελλάδα και, έχοντας τη φιλοδοξία να αφήση στην ανθρωπότητα μνημείο που να ξεπεράση κάθε δυνατότητα ανθρώπινη, δὲν ήσύχασε παρά μόνο αφού σοφίστηκε και ανάγκασε να γίνη αυτό που όλοι έχουν να τὸ λένε: Να διαβῆ τὸ πεζικό μέσα από τὴ θάλασσα, με τὸ γεφύρι στὸν 'Ελλήσποντο, και να διαπλεύση ὁ στρατός του τὴ στεριά, με τὴ διώρυγα στὸν 'Αθω. Λοιπὸν αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο, που τόσο τὸ εἶχε πάρει ἀπάνω του, που 90 τόσο μεγάλα ἔργα τεχνικὰ κατάρφερε, που ἦταν ἀφέντης και μονάρχης σὲ τόσα πλήθη ἀμέτρητα, οἱ πρόγονοί μας τὸν ἀντιμετώπισαν μοιράζοντας ἰσότιμα τὸ βάρος τοῦ κινδύνου: Οἱ Σπαρτιάτες στὶς Θερμοπύλες, στὸ πεζικό του ἀντιμέτωποι, με χίλια⁵¹ δικὰ τους παλικάρια διαλεχτὰ και ἀπὸ τοὺς συμμάχους λίγους⁵², γιὰ νὰ τὸν ἐμποδίσουν στὸ στενὸ νὰ προχωρήση πρὸς τὰ κάτω, και οἱ δικοὶ μας πατεράδες στὸ 'Αρτεμίσιο με ἐξήντα πολεμικὰ καράβια⁵³ ἀπέναντι σὲ ὅλο τὸ στόλο τῶν ἐχθρῶν.

Εἶχαν τὴν τόλμη νὰ κάνουν τέτοια κατορθώματα ὄχι τόσο γιὰτὶ 91 καταφρονούσαν τὸν ἐχθρὸ, ὅσο γι' αὐτὴ τὴν ἀμιλλα που εἶχαν μεταξύ τους: Οἱ Σπαρτιάτες, ζηλεύοντας τὴν πόλη μας γιὰ τὸ θρίαμβό της στὸ Μαραθῶνα, λαχταροῦσαν νὰ ἐξισωθοῦν μαζί μας και εἶχαν πάντα τὸ φόβο μήπως δυὸ φορές στὴ σειρά ἡ πόλη μας ἐξασφαλίσῃ μόνη της τὴ σωτηρία τῆς 'Ελλάδας. Οἱ δικοὶ μας πάλι ποθοῦσαν πρῶτα - πρῶτα νὰ διατηρήσουν τὴ δόξα που ἀπόκτησαν και νὰ κάμουν σὲ ὅλον τὸν κόσμο φανερὸ ὅτι και πρὶν με τὴν παλικαριά τους νίκησαν και ὄχι με τὴ βοήθεια τῆς τύχης, και ἔπειτα εἶχαν σκοπὸ νὰ ξεσηκώσουν τοὺς 'Ελληνες σὲ ναυτικὸ ἀγώνα κατὰ τῶν Περσῶν, με τὸ παράδειγμά τους ἀποδείχνοντας πὼς και στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες, ἀκριβῶς ὅπως και στοὺς ἀγῶνες τῆς στεριάς, ἡ παλικαριά πάντα νικαίει τὴν ἀρι-θμητικὴ ὑπεροχή.

Τὴν ἴδια λοιπὸν τόλμη ἐδειξαν και οἱ δυό, ὅμως δὲν εἶχαν και 92

μὲν διεφθάρησαν καὶ ταῖς ψυχαῖς νικῶντες τοῖς σώμασιν ἀπέειπον,
 οὐ γὰρ δὴ τοῦτό γε θέμις εἶπειν ὡς ἠττήθησαν· οὐδείς γὰρ αὐτῶν φυ-
 γεῖν ἠξίωσεν· οἱ δ' ἡμέτεροι τὰς μὲν πρόπλους ἐνίκησαν, ἐπειδὴ δ'
 ἤκουσαν τῆς παρόδου τοὺς πολεμίους κρατοῦντας, οἴκαδε καταπλεύ-
 σαντες [καὶ κατασκευάσαντες τὰ περὶ τὴν πόλιν] οὕτως ἐβουλεύ-
 σαντο περὶ τῶν λοιπῶν ὥστε πολλῶν καὶ καλῶν αὐτοῖς προειρ-
 93 καν. Ἀθύμως γὰρ ἀπάντων τῶν συμμάχων διακειμένων, καὶ Πε-
 λοποννησίων μὲν διατειχιζόντων τὸν Ἴσθμὸν καὶ ζητούντων ἰδίαν
 αὐτοῖς σωτηρίαν, τῶν δ' ἄλλων πόλεων ὑπὸ τοῖς βαρβάροις γεγενη-
 μένων καὶ συστρατενομένων ἐκείνοις πλὴν εἴ τις διὰ μικρότητα πα-
 ρημελήθη, προσπλευσῶν δὲ τριήρων διακοσίων καὶ χιλίων καὶ πε-
 ζῆς στρατιᾶς ἀναριθμήτου μελλούσης εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰσβάλλειν,
 οὐδεμιᾶς σωτηρίας αὐτοῖς ὑποφαινομένης, ἀλλ' ἔρημοι συμμάχων
 94 γεγενημένοι καὶ τῶν ἐλπίδων ἀπασῶν διημαρτηκότες, ἐξὸν αὐτοῖς
 μὴ μόνον τοὺς παρόντας κινδύνους διαφυγεῖν, ἀλλὰ καὶ τιμὰς ἐξαι-
 ρέτους λαβεῖν ὅς αὐτοῖς ἐδίδον βασιλεὺς ἡγούμενος, εἰ τὸ τῆς πόλεως
 προσλάβοι ναυτικόν, παραχρηῖμα καὶ Πελοποννήσου κρατήσῃ, οὐχ
 ὑπέμειναν τὰς παρ' ἐκείνου δωρεὰς οὐδ', ὄργισθέντες τοῖς Ἕλλησιν
 95 ὅτι προουδόθησαν, ἀσμένως ἐπὶ τὰς διαλλαγὰς τὰς πρὸς τοὺς βαρβά-
 ρους ὤρμησαν, ἀλλ' αὐτοὶ μὲν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας πολεμεῖν παρε-
 σκευάζοντο, τοῖς δ' ἄλλοις τὴν δουλείαν αἰρουμένοις συγγνώμην
 εἶχον. Ἐγοῦντο γὰρ ταῖς μὲν ταπειναῖς τῶν πόλεων προσήκειν ἐκ
 παντὸς τρόπου ζητεῖν τὴν σωτηρίαν, ταῖς δὲ προεστάναι τῆς Ἑλλά-
 δος ἀξιούσαις οὐχ οἷόν τ' εἶναι διαφεύγειν τοὺς κινδύνους, ἀλλ'
 ὥσπερ τῶν ἀνδρῶν τοῖς καλοῖς κἀγαθοῖς αἰρετώτερόν ἐστιν καλῶς
 ἀποθανεῖν ἢ ζῆν αἰσχροῶς, οὕτω καὶ τῶν πόλεων ταῖς ὑπερεχούσαις
 λυσιτελεῖν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθῆναι μᾶλλον ἢ δούλαις ὀφθῆναι γε-
 96 νομέναις. Δῆλον δ' ὅτι ταῦτα διανοήθησαν· ἐπειδὴ γὰρ οὐχ οἷοί τ'

τὴν τύχη ἴδια: Ἐκεῖνοι χάθηκαν στὴ μάχη. Μὲ τίς ψυχές τους νίκησαν, μὰ τὰ κορμιά δὲν ἄντεξαν· δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ ποῦμε πὼς νικήθηκαν· ἀφοῦ κανένας μάλιστα δὲ δέχτηκε νὰ φύγη. Οἱ πρόγονοί μας πάλι νίκησαν βέβαια τὴν πρώτη μοῖρα τοῦ στόλου τοῦ ἐχθρικοῦ, μὰ, ὅταν ἔμαθαν πὼς οἱ ἐχθροὶ ἦταν πιά κύριοι στὶς Θερμοπύλες, γύρισαν στὴν πατρίδα τους, ὀργάνωσαν τὴν ἄμυνα καὶ πῆραν τέτοιες ἀποφάσεις γιὰ τὴν τακτικὴ ποὺ θὰ ἀκολουθοῦσαν παραπέρα, ὥστε ξεπέρασαν σ' αὐτὲς τίς τελευταῖες μάχες ὅλα τὰ προηγούμενα λαμπρά τους κατορθώματα. Τὴν ὥρα δηλαδή ποὺ ὅλοι οἱ σύμμαχοι εἶχαν χάσει τὸ 93 θάρρος τους καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐχτιζαν τεῖχος στὸν Ἴσθμό, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ δικιά τους μόνο σωτηρία· τὴν ὥρα ποὺ οἱ ἄλλες πόλεις εἶχαν πέσει στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν καὶ εἶχαν μάλιστα ἐκστρατεύσει καὶ μαζί τους — ἐξὸν καμιά ἀσήμαντη, ποὺ δὲν τὴ λογάριασαν· τὴν ὥρα ποὺ χίλια διακόσια πολεμικὰ καράβια⁵⁴ ἔπλεαν ἐναντίον τους, ἐνῶ ἀναρίθμητος στρατός⁵⁵ ἀπὸ τὴ στεριά ἦταν νὰ μπῆ στὴν Ἀττικὴ· τὴν ὥρα ποὺ καμιά ἐλπίδα σωτηρίας δὲν κρυφόλαμπε ἀπὸ πουθενά καὶ ἦταν ἀπὸ συμμάχους ἐρημοί, γυμνοὶ ἀπὸ κάθε ἐλπίδα· τὴν ὥρα ποὺ ἦταν 94 στὸ χέρι τους ὄχι μονάχα ἀπὸ κείνους τοὺς κινδύνους νὰ γλιτώσουν, ἀλλὰ καὶ ἓνα σωρὸ προνόμια προσωπικὰ νὰ ἐξασφαλίσουν, ὅπως ὑπόσχονταν ὁ Εὐέρξης⁵⁶, ἂν θὰ τοῦ ἔδιναν τὸ ναυτικὸ τῆς πόλης—πίστευε, βλέπετε, πὼς ἔτσι θὰ κυριαρχοῦσε ἀμέσως καὶ στὴν Πελοπόννησο· τὴν ὥρα αὐτὴ, τὴν κρισιμότετη γιὰ κείνους, δὲ δέχτηκαν τίς προσφορές του οὔτε καὶ ἔτρεξαν πρὸς τίς προτάσεις τῶν βαρβάρων γιὰ συνθηκολόγηση ὀργισμένοι μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες, ποὺ τοὺς εἶχαν προδώσει⁵⁷. Ἀντίθετα: οἱ ἴδιοι ἐτοιμάζονταν νὰ ἀγωνιστοῦν ἀγῶνα 95 ἔσχατο γιὰ τὴν Ἐλευθερία, χωρὶς νὰ νιώθουν ὅμως καὶ καμιά μνησι-κακία γιὰ τοὺς ἄλλους, ποὺ προτιμοῦσαν τὴ σκλαβιά. Πίστευαν, βλέπετε, πὼς οἱ μικρὲς καὶ ἀσήμαντες πόλεις ἔχουνε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιζητοῦν τὴ σωτηρία τους μὲ κάθε μέσο· ἐκεῖνες ὅμως ποὺ ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ ρυθμίζουν τὴν τύχη τῆς Ἑλλάδας δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποφεύγουν τοὺς κινδύνους. Ὅπως γιὰ κάθε τίμιο καὶ ἀξιο ἄνθρωπο ἓνας ἔνδοξος θάνατος εἶναι προτιμότερος ἀπὸ μιὰ ζωὴ βουτηγμένη στὴν ντροπὴ, ἔτσι καὶ γιὰ τίς πόλεις ποὺ ξεχωρίζουν ἀπὸ τίς ἄλλες εἶναι πιὸ ὠφέλιμο νὰ ἐξαφανιστοῦν ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς παρὰ νὰ τίς δοῦνε ντροπιασμένες στὴ σκλαβιά.

Εἶναι φανερὸ πὼς ἡ σκέψη αὐτὴ στάθηκε ὁδηγὸς τους. Καὶ ἀφοῦ 96

- ἦσαν πρὸς ἀμφοτέρας ἅμα παρατάξασθαι τὰς δυνάμεις, παραλαβόντες ἅπαντα τὸν ὄχλον τὸν ἐκ τῆς πόλεως, εἰς τὴν ἐχομένην. νῆσον ἐξέπλευσαν ἴν' ἐν μέρει πρὸς ἑκατέραν κινδυνεύωσιν. Καίτοι πῶς ἂν ἐκείνων ἄνδρες ἀμείνους ἢ μᾶλλον φιλέλληγες ὄντες ἐπιδειχθεῖεν οἴτινες ἔτλησαν ἐπιδεῖν, ὥστε μὴ τοῖς λοιποῖς αἴτιοι γενέσθαι τῆς δουλείας, ἐρήμην μὲν τὴν πόλιν γενομένην, τὴν δὲ χώραν πορθουμένην, ἱερὰ δὲ συλῶμενα καὶ νεῶς ἐμπιπραμένους, ἅπαντα δὲ τὸν πόλεμον περὶ τὴν πατρίδα τὴν αὐτῶν γιγνόμενον;
- 97 Καὶ οὐδὲ ταῦτ' ἀπέχρησεν αὐτοῖς, ἀλλὰ πρὸς χιλίας καὶ διακοσίας τριήρεις μόνοι διαναυμαχεῖν ἐμέλλησαν. Θὸ μὴν εἰάθησαν· καταισχυθέντες γὰρ Πελοποννήσιοι τὴν ἀρετὴν αὐτῶν, καὶ νομίσαντες προδιαφθαρέντων μὲν τῶν ἡμετέρων οὐδ' αὐτοὶ σωθήσεσθαι, κατορθωσάντων δ' εἰς ἀτιμίαν τὰς αὐτῶν πόλεις καταστήσειν, ἠναγκάσθησαν μετασχεῖν τῶν κινδύνων. Καὶ τοὺς μὲν θορύβους τοὺς ἐν τῷ πράγματι γενομένους καὶ τὰς κραυγὰς καὶ τὰς παρακελεύσεις, ἃ κοινὰ πάντων
- 98 ἐστὶ τῶν ναυμαχούντων, οὐκ οἶδ' ὅ τι δεῖ λέγοντα διατρίβειν· ἃ δ' ἐστὶν ἴδια καὶ τῆς ἡγεμονίας ἄξια καὶ τοῖς προειρημένοις ὁμολογούμενα, ταῦτα δ' ἐμὸν ἔργον ἐστὶν εἰπεῖν. Τοσοῦτον γὰρ ἡ πόλις ἡμῶν διέφερεν, ὅτ' ἦν ἀκέραιος, ὥστ' ἀνάστατος γενομένη πλείους μὲν συνεβάλετο τριήρεις εἰς τὸν κίνδυνον τὸν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἢ σύμπαντες οἱ ναυμαχῆσαντες, οὐδεὶς δὲ πρὸς ἡμᾶς οὕτως ἔχει δυσμενῶς ὅστις οὐκ ἂν ὁμολογήσειεν διὰ μὲν τὴν ναυμαχίαν ἡμᾶς τῷ πο-
- 99 λέμῳ κρατῆσαι, ταύτης δὲ τὴν πόλιν αἰτίαν γενέσθαι. Καίτοι μελλούσης στρατείας ἐπὶ τοὺς βαρβάρους ἔσεσθαι τίνας χρὴ τὴν ἡγεμονίαν ἔχειν; Οὐ τοὺς ἐν τῷ προτέρῳ πολέμῳ μάλιστ' εὐδοκμήσαντας καὶ πολλάκις μὲν ἰδίᾳ προκινδυνεύσαντας, ἐν δὲ τοῖς κοινοῖς τῶν ἀγῶνων ἀριστείων ἀξιοθέντας; Οὐ τοὺς τὴν αὐτῶν ἐκλιπόντας ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων σωτηρίας καὶ τὸ τε παλαιὸν οἰκιστὰς τῶν πλείστων πόλεων γενομένους καὶ πάλιν αὐτὰς ἐκ τῶν μεγίστων συμφορῶν δια-

δὲν εἶχαν τὴ δύναμη νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν ἐχθρὸ στὴ στεριά καὶ στὴ θάλασσα μαζί, παράλαβαν ὅλο τὸν ἄμαχο πληθυσμὸ καὶ τράβηξαν γιὰ τὸ γειτονικὸ νησί τῆς Σαλαμίνας, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ πολεμήσουν πρῶτα μὲ τὴ μιὰ καὶ ὕστερα μὲ τὴν ἄλλη ἀπὸ τὶς δυὸ δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ. Πῶς θὰ ἦταν δυνατὸ λοιπὸν νὰ βρεθοῦνε ἄντρες πῶς γενναῖοι ἀπὸ αὐτοὺς ἢ μὲ πῶς μεγάλη ἀφοσίωση στοὺς "Ἕλληνες, ἀφοῦ ἄντε-ξαν νὰ δοῦν τὴν πόλη τους νὰ ἐρημώνεται, τὴ χώρα τους νὰ καταστρέφεται, τὰ ἱερά νὰ λεηλατοῦνται καὶ τοὺς ναοὺς νὰ καίγωνται καὶ ὅλη τὴν κατάρρα τοῦ πολέμου νὰ ζῶνῃ τὴ δικιά τους πόλη, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μὴ γίνουν ἢ αἰτία νὰ πέσουν στὴ σκλαβιά οἱ ἄλλοι "Ἕλληνες;

Καὶ σὰ νὰ μὴν τοὺς ἔφταναν αὐτά, ἔτοιμοι ἦταν νὰ τὰ βάλουν μό- 97
νοι τους μὲ χίλια διακόσια πλοῖα τοῦ ἐχθροῦ. Μὰ δὲν τοὺς ἄφησαν μονάχους: Ἐπειδὴ ντράπηκαν οἱ Πελοποννήσιοι τὴν ἀρετὴ τους καὶ νόμισαν πῶς, ἂν χαθοῦν οἱ δικοὶ μας, οὔτε καὶ ἐκεῖνοι θὰ γλιτώσουν τελικά, ἂν πάλι καταφέρουν καὶ νικήσουν, οἱ πόλεις οἱ δικές τους θὰ βουτηχτοῦν στὴ ντροπὴ, ἀναγκάστηκαν νὰ πάρουν μέρος στὸν ἀγῶνα. Καὶ γιὰ τὴν ἀναταραχὴ πάνω στὴ μάχη, γιὰ τὶς πολεμικὲς κραυγὲς καὶ γιὰ τὶς ἐνθαρρυντικὲς προτροπὲς — χαρακτηριστικὰ κοινὰ σὲ ὅλες τὶς ναυμαχίες — ἔχω τὴ γνώμη πῶς δὲν πρέπει νὰ χάσω ὥρα νὰ τὰ πῶ.

"Ὅμως τὶς πράξεις τὶς ξεχωριστές, πού ἀξίζουν τὴν ἡγεμονία 98
καὶ εἶναι σύμφωνες μὲ ὅσα προανάφερα, αὐτὲς εἶναι τὸ χρέος μου νὰ σὰς παρουσιάσω: Ἡ πόλη μας λοιπὸν, ὅταν εἶχε τὴ δύναμὴ τῆς ὅλης ἀνεπαφῆς, εἶχε μιὰ τέτοια ὑπεροχὴ ἀπέναντι στὶς ἄλλες, ὥστε, καὶ ρημα-γμένη ἀκόμα, ἔβαλε στὸν κοινὸ ἀγῶνα τῆς Ἑλλάδας τριῆρεις περισσό-τερες ἀπὸ ὅσες ὅλοι μαζί οἱ ἄλλοι "Ἕλληνες, πού ἔλαβαν μέρος στὴ ναυμαχία τότε. Καὶ σίγουρα κανεὶς δὲν ἔχει τόση ἐμπάθεια μαζί μας, ὥστε νὰ μὴν ὁμολογῇ ὅτι ἡ ναυμαχία αὐτὴ εἶναι πού ἐξασφάλισε τὴ νίκη μας στοὺς Περσικοὺς πολέμους καὶ τούτῃ πάλι ἦταν βασικὰ κατόρθωμα τῆς πόλης μας.

"Ἀμα λοιπὸν εἶναι νὰ γίνῃ ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν βαρβάρων, 99
ποιοὶ εἶναι φυσικὸ νὰ ἔχουν τὴν ἡγεμονία; Δὲν εἶναι αὐτοὶ πού καὶ στὸν προηγούμενο πόλεμο ξεχώρισαν ἀπὸ ὅλους, πού πρόταξαν πολλὲς φορὲς σὰν ἄτομα τὰ στήθη τους στὸν κίνδυνο γιὰ τὸ κοινὸ συμφέρον, πού μὲ τὸ δίκιο τους δέχτηκαν τὰ πρωτεῖα; Δὲν εἶναι αὐτοὶ πού ἄφησαν τὴν πόλη τους, γιὰ νὰ σωθοῦν οἱ ἄλλοι, πού τὸν παλιὸ καιρὸ ἴδρυσαν τὶς πῶς πολλὲς πόλεις καὶ πού πολλὲς φορὲς τὶς ἔσωσαν ἀπὸ μεγάλες

αώσαντας; Πῶς δ' οὐκ ἂν δεινὰ πάθοιμεν, εἰ τῶν κακῶν πλείστον μέρος μετασχόντες, ἐν ταῖς τιμαῖς ἔλαττον ἔχειν ἀξιοθεῖμεν καὶ τότε προταχθέντες ὑπὲρ ἀπάντων νῦν ἐτέροις ἀκολουθεῖν ἀναγκασθεῖμεν;

- 100 Μέχρι μὲν οὖν τούτων οἶδ' ὅτι πάντες ἂν ὁμολογήσειαν πλείστων ἀγαθῶν τὴν πόλιν τὴν ἡμετέραν αἰτίαν γεγενῆσθαι καὶ δικαίως ἂν αὐτῆς τὴν ἡγεμονίαν εἶναι μετὰ δὲ ταῦτ' ἤδη τινὲς ἡμῶν κατηγοροῦσιν ὡς, ἐπειδὴ τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης παρελάβομεν, πολλῶν κακῶν αἰτιοὶ τοῖς Ἕλλησι κατέστημεν, καὶ τὸν τε Μηλίων ἀνδραποδισμόν καὶ τὸν Σκιωναίων ὄλεθρον ἐν τούτοις τοῖς λόγοις
- 101 ἡμῖν προφέρουσιν. Ἐγὼ δ' ἡγοῦμαι πρῶτον μὲν οὐδὲν εἶναι τοῦτο σημεῖον ὡς κακῶς ἤρχομεν, εἴ τινες τῶν πολεμησάντων ἡμῖν σφόδρα φαίνονται κολασθέντες, ἀλλὰ πολὺ τόδε μείζον τεκμήριον ὡς καλῶς διωκοῦμεν τὰ τῶν συμμάχων, ὅτι τῶν πόλεων τῶν ὑφ'
- 102 ἡμῖν οὐσῶν οὐδεμία ταύταις ταῖς συμφοραῖς περιέπεσεν. Ἐπειτ' εἰ μὲν ἄλλοι τινὲς τῶν αὐτῶν πραγμάτων πρῶτερον ἐπεμελήθησαν, εἰκότως ἂν ἡμῖν ἐπιτιμῶεν· εἰ δὲ μήτε τοῦτο γέγονε μήθ' οἷόν τ' ἐστὶν τοσοῦτων πόλεων τὸ πλῆθος κρατεῖν, ἢν μὴ τις κολάζῃ τοὺς ἐξαμαρτάνοντας, πῶς οὐκ ἤδη δίκαιόν ἐστι ἡμᾶς ἐπαινεῖν, οἵτινες ἐλαχίστοις χαλεπήραντες πλείστον χρόνον τὴν ἀρχὴν κατασχεῖν ἠδυνήθημεν;
- 103 Οἶμαι δὲ πᾶσιν δοκεῖν τούτους κρατίστους προστάτας γενήσεσθαι τῶν Ἑλλήνων, ἐφ' ὧν οἱ πειθαρχήσαντες ἄριστα τυγχάνουσι πράξαντες. Ἐπὶ τοίνυν τῆς ἡμετέρας ἡγεμονίας εὐρήσομεν καὶ τοὺς οἴκους τοὺς ἰδίους πρὸς εὐδαιμονίαν πλείστον ἐπιδόντας καὶ τὰς
- 104 πόλεις μεγίστας γενομένας. Οὐ γὰρ ἐφθονοῦμεν ταῖς ἀξανομέναις αὐτῶν, οὐδὲ ταραχὰς ἐνεποιοῦμεν πολιτείας ἐναντίας παρακαθιστάντες, ἢν' ἀλλήλοις μὲν στασιάζοιμεν, ἡμᾶς δ' ἀμφοτέροι θεραπέυοιεν, ἀλλὰ τὴν τῶν συμμάχων ὁμόνοιαν κοινὴν ὠφέλειαν νομίζοντες τοῖς αὐτοῖς νόμοις ἀπάσας τὰς πόλεις διωκοῦμεν, συμμαχικῶς, ἀλλ' οὐ

συμφορές; Δὲ θὰ ἦταν τάχα προσβολὴ ἀπαράδεκτη, ἂν θὰ κριθοῦμε ἄξιοι ἡμεῖς γιὰ πῶς μικρὲς τιμές, τῇ στιγμῇ ποὺ σηκώσαμε στὶς πλάτες μας τὶς πῶς μεγάλες συμφορές, καὶ ἂν θὰ ἀναγκασθοῦμε νὰ ἀκολουθοῦμε τώρα ἄλλους, τῇ στιγμῇ ποὺ τότε πρῶτοι — πρῶτοι ἡμεῖς ἀντιμετωπίσαμε τὸν κίνδυνο ποὺ ἀπειλοῦσε ὅλη τὴν Ἑλλάδα;

Ὡς τῇ στιγμῇ ἐκείνη, τὸ ξέρω, ὅλοι θὰ παραδέχονταν ὅτι εἶχε 100 προσφέρει ἡ πόλη μας πάρα πολλές εὐεργεσίες στὴν Ἑλλάδα καὶ δικαιοματικά θὰ τῆς ἀνῆκε ἡ ἡγεμονία. Γιὰ τὴν ἀμέσως κίβλας κατοπινη περίοδο μᾶς κατακρίνουν μερικοὶ πῶς τάχα, ἀφότου παραλάβουμε τὴν ἀρχηγία στὴ θάλασσα, ἀφθονες συμφορές προξενήσαμε στοὺς Ἕλληνες. Μὲ τὰ λόγια τοὺς αὐτὰ μᾶς καταλογίζουν φυσικὰ τὴν ὑποδούλωση τῶν κατοίκων τῆς Μήλου⁹⁸ καὶ τὴ σφαγὴ τῶν Σκιωναίων⁹⁹. Προσωπικὰ ὅμως νομίζω ὅτι, ἂν μερικοὶ ἀπὸ ὄσους μᾶς πολέμησαν 101 ἀποδείχτηκε πῶς τιμωρήθηκαν σκληρὰ, αὐτὸ δὲ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἀπόδειξη πῶς διοικήσαμε μὲ τρόπο ἀνάρμοστο. Ἀντίθετα, πολὺ πῶς ἰσχυρὴ ἀπόδειξη, πῶς ὀρθὰ διαχειριστήκαμε τὶς ὑποθέσεις τῶν συμμάχων, ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὶς πόλεις τὶς συμμαχικῆς, ποὺ ἔμειναν πιστὲς στὴ δικιά μας ἐξουσία, καμιά δὲν ἔπεσε σ' αὐτὲς τὶς συμφορές.

Ἐπειτα, ἂν ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ διαχειρίστηκαν τὶς ἴδιες ὑποθέσεις μὲ τρόπο μαλακότερο, δικαιολογημένα θὰ τὰ ἔβαζαν μαζί μας. Ἀφοῦ ὅμως οὔτε αὐτὸ ἔχει συμβῆ, οὔτε καὶ εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιβάλλῃς ἐξουσία σὲ τόσο πλῆθος πόλεων χωρὶς νὰ τιμωρῆς αὐτοὺς ποὺ παρεκτρέπονται, πῶς δὲν ἀξίζουμε τὸν ἔπαινο ἡμεῖς, τῇ στιγμῇ ποὺ κατορθώσαμε νὰ διατηρήσωμε τόσον καιρὸ τὴν ἐξουσία¹⁰⁰ χωρὶς νὰ δυσανεστήσωμε παρὰ ἐλάχιστους;

Νομίζω μάλιστα πῶς ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι ἄξιοι προστάτες τῶν 103 Ἑλλήνων θὰ σταθοῦν ἐκεῖνοι ποὺ στὰ δικά τους χρόνια, ὅσοι πειθάρχησαν, ἀπόκτησαν μεγάλη εὐτυχία. Στὰ χρόνια λοιπὸν τῆς ἡγεμονίας τῆς δικιάς μας θὰ βροῦμε καὶ τῶν ἰδιωτῶν τὰ στίτια μὲς σὲ μεγάλη προκοπὴ καὶ εὐδαιμονία καὶ ὅλες τὶς πόλεις σὲ μιά ξεχωριστὴ ἀνάπτυξη καὶ εὐημερία. Εἶναι ποὺ δὲ ζηλεύαμε τὶς πόλεις ποὺ προόδευαν· δὲ 104 δημιουργοῦσαμε ἀναταραχὴ ἐπιβάλλοντας πολιτεύματα ἀντίθετα, ἔτσι ποὺ μεταξὺ τοὺς νὰ φαγώνονται καὶ ἡμᾶς νὰ μᾶς ὑπηρετοῦνε δουλικὰ¹⁰¹. Τῶν συμμάχων τὴν ὁμόνοια τὴ θεωροῦσαμε κοινὴ ὠφέλεια γιὰ ὅλους καὶ κυβερνοῦσαμε ὅλες τὶς πολιτεῖες μὲ τοὺς ἴδιους νόμους σὰ σύμμαχοι

Δικαίωση τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας.

δεσποτικῶς βουλευόμενοι περὶ αὐτῶν, ὅλων μὲν τῶν πραγμάτων ἐπι-
 105 στατοῦντες, ἰδίᾳ δ' ἐκάστους ἐλευθέρους ἐῶντες εἶναι, καὶ τῷ
 μὲν πλήθει βοηθοῦντες, ταῖς δὲ δυναστείαις πολεμοῦντες, δεινὸν οἰό-
 μενοι τοὺς πολλοὺς ὑπὸ τοῖς ὀλίγοις εἶναι καὶ τοὺς ταῖς οὐσίαις ἐν-
 δεστέρους, τὰ δ' ἄλλα μηδὲν χείρους ὄντας, ἀπελαύνεσθαι τῶν ἀρ-
 χῶν, ἔτι δὲ κοινῆς τῆς πατρίδος οὐσης τοὺς μὲν τυραννεῖν, τοὺς δὲ
 μετοικεῖν καὶ φύσει πολίτας ὄντας νόμῳ τῆς πολιτείας ἀποστερεῖ-
 106 σθαι. Τοιαῦτ' ἔχοντες ταῖς ὀλιγαρχίαις ἐπιτιμᾶν καὶ πλείω τού-
 των τὴν αὐτὴν πολιτείαν ἤνπερ παρ' ἡμῶν αὐτοῖς καὶ παρὰ τοῖς ἄλ-
 λοις κατεστήσαμεν, ἦν οὐκ οἶδ' ὅ τι δεῖ διὰ μακροτέρων ἐπαινεῖν,
 ἄλλως τε καὶ συντόμως ἔχοντα δηλῶσαι περὶ αὐτῆς. Μετὰ γὰρ ταύ-
 της οἰκοῦντες ἐβδομήκοντ' ἔτη διετελέσαμεν ἄπειροι μὲν τυραννί-
 δων, ἐλεύθεροι δὲ πρὸς τοὺς βαρβάρους, ἀστασίαστοι δὲ πρὸς σφᾶς
 107 αὐτοὺς, εἰρήνην δ' ἄγοντες πρὸς πάντας ἀνθρώπους. Ὑπὲρ ὧν προσήκει
 τοὺς εὐφρονοῦντας μεγάλην χάριν ἔχειν πολὺ μᾶλλον ἢ τὰς κληρου-
 χίας ἡμῶν ὀνειδίζειν, ἃς ἡμεῖς εἰς τὰς ἐρημονόμενας τῶν πόλεων φυλα-
 κῆς ἕνεκα τῶν χωρίων, ἀλλ' οὐ διὰ πλεονεξίαν ἐξεπέμπομεν. Σημεῖον
 δὲ τούτων ἔχοντες γὰρ χώραν μὲν ὡς πρὸς τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν
 ἐλαχίστην, ἀρχὴν δὲ μεγίστην, καὶ κεκτημένοι τριήρεις διπλασίας ἢ
 108 σύμπαντες, δυναμένας δὲ πρὸς δις τοσαύτας κινδυνεύειν, ὑποκει-
 μένης τῆς Εὐβοίας ὑπὸ τὴν Ἀττικὴν, ἣ καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν τὴν
 τῆς θαλάττης εὐφυῶς εἶχεν καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν ἀπασῶν τῶν
 νήσων διέφερεν, κρατοῦντες αὐτῆς μᾶλλον ἢ τῆς ἡμετέρας αὐτῶν,
 καὶ πρὸς τούτοις εἰδότες καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν βαρβάρων
 τούτους μάλιστα εὐδοκιμοῦντας ὅσοι τοὺς δμόρους ἀναστάτους ποι-
 ῆσαντες ἀφθονοὺς καὶ ῥάθυμον αὐτοῖς κατεστήσαντο τὸν βίον, ὅμως
 οὐδὲν τούτων ἡμᾶς ἐπῆρε περὶ τοὺς ἔχοντας τὴν νῆσον ἐξαμαρτεῖν,
 109 ἀλλὰ μόνον δὴ τῶν μεγάλην δύναμιν λαβόντων περιείδομεν ἡμᾶς

πραγματικοί και όχι σαν αφέντες. Μόνο τή γενική πολιτική τους κα-
 τευθύνουμε, χωρίς να επεμβαίνουμε σέ θέματα προσωπικής ἐλευθε-
 ρίας, πού ἦταν ἀπαραβίαστη. Βοηθούσαμε τὸ λαὸ και πολεμούσαμε τὴν 105
 τυραννία, γιατί εἶχαμε τὴ γνώμη πὼς εἶναι ἀπαράδεχτο οἱ λίγοι νὰ
 καταδυναστεύουν τοὺς πολλούς, νὰ ἀποκλείωνται ἀπὸ τὰ δημόσια ἀξι-
 ώματα οἱ ἄποροι, πού ὥστόσο σέ τίποτα δὲν ὑστεροῦσαν μπρὸς στοὺς
 ἄλλους: Πιστεύαμε ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται σέ μιὰ πατρίδα, πού εἶναι κοι-
 νὴ γιὰ ὅλους, ἄλλοι νὰ εἶναι τύραννοι και ἄλλοι μέτοικοι⁹², και αὐτοὶ
 πού εἶναι στὴν οὐσία πολίτες, νὰ χάνουν τὰ πολιτικά τους δικαιώμα-
 τα ἀπὸ τὸ νόμο.

Τέτοιες κατηγορίες ἔχοντας γιὰ τὶς ὀλιγαρχίες και ἀκόμα σοβα- 106
 ρότερες ἐφαρμόσαμε στὶς ἄλλες συμμαχικὲς πόλεις τὸ ἴδιο ἀκρι-
 βῶς πολίτευμα πού εἶχαμε και ἐμεῖς, και δὲν ξέρω γιατί πρέπει νὰ
 κάμω μακρολογώντας ἔπαινο γι' αὐτό, τὴ στιγμή μάλιστα πού εἶναι
 δυνατὸ νὰ εἶμαι και σύντομος.

Ἄρκεῖ νὰ πῶ ὅτι μὲ τὸ πολίτευμα ζήσαμε ἤσυχοι οἱ Ἕλλη-
 νες ἑβδομήντα χρόνια συνεχῶς, χωρίς τυράννους, χωρίς σκλαβιά ἀπὸ
 τοὺς βαρβάρους, μονοιασμένοι και ἀδερφωμένοι μεταξύ τους, σὲ γα-
 λήνη και εἰρήνη μὲ τὸν κόσμο ὅλο.

Γιὰ ὅλα αὐτὰ πρέπει οἱ ἄνθρωποι πού λογικεύονται νὰ μᾶς χρω- 107
 στοῦν εὐγνωμοσύνη, και ὄχι νὰ μᾶς κακολογοῦν γιὰ τοὺς κληρού-
 χους⁹³, ἀφοῦ τοὺς στέλναμε στὶς πόλεις πού ἐρημώνονταν ὄχι ἀπὸ πλε-
 ονεξία, μὰ γιὰ νὰ τὶς φυλᾶν και νὰ τὶς προστατεύουν. Θέλετε τώρα
 και ἀπόδειξη γι' αὐτό; Εἶχαμε βέβαια χώρα πολὺ μικρὴ, σὲ σύγ-
 κριση μὲ τὸ μεγάλο ἀριθμὸ τῶν πολιτῶν, μὰ δύναμη μεγάλη· εἶχαμε
 πλοῖα δυὸ φορὲς τόσα ὅσα οἱ ἄλλοι Ἕλληνες μαζί, πλοῖα πού ἦταν σὲ
 θέση νὰ ἀναμετρηθοῦν κάθε στιγμή μὲ τὰ διπλάσια σὲ ἀριθμὸ· πλᾶι 108
 στὴν Ἀττικὴ ἦταν ἡ Εὐβοία, πού εἶχε θέση ἐξαιρετὴ γιὰ τὴν κυριαρ-
 χία μας στὴ θάλασσα και πολλὰ πλεονεκτήματα σὲ σύγκριση μὲ τὰ
 ἄλλα νησιά, και αὐτὴν τὴν εἶχαμε στὸ χέρι πιὸ σίγουρα και ἀπὸ τὴ
 δικὴ μας πόλη· ξέραμε ἀκόμα ὅτι και ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες και ἀπὸ τοὺς
 βαρβάρους εὐημεροῦσαν περισσότερο ὅσοι ξεσπίτωναν και ἀναστάτω-
 ναν τοὺς γείτονες, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν γιὰ λογαριασμὸ τους πλοῦσια
 ζωὴ και ξένοιαστη. Ὅμως τίποτα ἀπὸ αὐτὰ δὲ μᾶς ξεσῆκωσε τὸ νοῦ,
 γιὰ νὰ φερθοῦμε ἄδικα στοὺς ἀνθρώπους τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ. Ἀντίθε- 109
 τα, μονάχα ἐμεῖς ἀπὸ τοὺς λαοὺς πού ἀπόχτησαν ποτὲ μεγάλη δύναμη

αὐτοὺς ἀπορωτέρωσ ζῶντας τῶν δουλεύειν αἰτίαν ἐχόντων. Καίτοι βουλόμενοι πλεονεκτεῖν οὐκ ἂν δή που τῆς μὲν Σκιοναίων γῆς ἐπεθυμήσαμεν, ἣν Πλαταιέων τοῖς ὡς ἡμᾶς καταφρυγοῦσι φαινόμεθα παραδόντες, τοσαύτην δὲ χώραν παρελίπομεν ἢ πάντας ἂν ἡμᾶς εὐπωτέρους ἐποίησεν.

- 110 Τοιούτων τοίνυν ἡμῶν γεγενημένων καὶ τοσαύτην πίστιν δεδωκότων ὑπὲρ τοῦ μὴ τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμεῖν τολμῶσι κατηγορεῖν οἱ τῶν δεκαρχιῶν κωνωνήσαντες καὶ τὰς αὐτῶν πατρίδας διαλυμηράμενοι καὶ μικρὰς μὲν ποιήσαντες δοκεῖν εἶναι τὰς τῶν προγεγενημένων ἀδικίας, οὐδεμίαν δὲ λιπόντες ὑπερβολὴν τοῖς αὐθις βουλομένοις γενέσθαι πονηροῖς, ἀλλὰ φάσκοντες μὲν λακωνίζειν, τανατία δ' ἐκείνοις ἐπιτηδεύοντες, καὶ τὰς μὲν Μηλίων ὀδυρόμενοι συμφοράς, περὶ δὲ τοὺς αὐτῶν πολίτας ἀνήκεστα τολμήσαντες ἐξαμαρτεῖν.
- 111 Ποῖον γὰρ αὐτοὺς ἀδίκημα διέφυγεν; Ἡ τί τῶν αἰσχυρῶν ἢ δεινῶν οὐ διεξῆλθον; Οἱ τοὺς μὲν ἀνομιωτάτους πιστοτάτους ἐνόμιζον, τοὺς δὲ προδότας ὡσπερ εὐεργέτας ἐθεράπευον, ἠροῦντο δὲ τῶν Εἰλώτων ἐνὶ δουλεύειν ὥστ' εἰς τὰς αὐτῶν πατρίδας ὑβρίζειν, μᾶλλον δ' ἐτίμων τοὺς αὐτόχειρας καὶ φονέας τῶν πολιτῶν ἢ τοὺς γονέας τοὺς
- 112 αὐτῶν, εἰς τοῦτο δ' ὀμότητος ἅπαντας ἡμᾶς κατέστησαν ὥστε πρὸ τοῦ μὲν διὰ τὴν παροῦσαν εὐδαιμονίαν καὶ ταῖς μικραῖς ἀτυχίαις πολλοὺς ἕκαστος ἡμῶν ἔχειν τοὺς συμπενήσοντας, ἐπὶ δὲ τῆς τούτων ἀρχῆς διὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκείων κακῶν ἐπανασάμεθ' ἀλλήλους ἐλεοῦντες· οὐδενὶ γὰρ τοσαύτην σχολὴν παρέλιπον ὥστ' ἑτέρῳ συναχθε-
- 113 σθῆναι. Τίνος γὰρ οὐκ ἐφίκοντο; Ἡ τίς οὕτω πόρρω τῶν πολιτικῶν ἦν πραγμάτων, ὅστις οὐκ ἐγγυὲς ἠναγκάσθη γενέσθαι τῶν συμφορῶν, εἰς ἃς αἱ τοιαῦται φύσεις ἡμᾶς κατέστησαν; Εἴτ' οὐκ αἰσχύνονται τὰς αὐτῶν πόλεις οὕτως ἀνόμως διαθέντες καὶ τῆς ἡμετέρας ἀδικῶς

δεχθήκαμε νὰ ζήσουμε πὺ ἀποχικὰ ἀπὸ ὅσους ἔχουν τὸ ὄνομα ὅτι εἶναι δοῦλοι. Καὶ ὅπως δὴποτε ἂν θέλαμε νὰ δοῦμε τὸ συμφέρο μας μονάχα, σίγουρα δὲ θὰ ἐπιθυμοῦσαμε τῶν Σκιωναίων τὴ χώρα — εἶναι γνωστὸ ἄλλωστε ὅτι τὴν παραδώσαμε στοὺς Πλαταιεῖς τοὺς πρόσφυγες, πὺ καταφύγανε σ' ἐμᾶς γιὰ προστασία⁶¹ — καὶ δὲ θὰ ἀφήναμε ἀνενόχλητη μιὰ τέτοια χώρα, πὺ θὰ μπορούσε ὅλους μας νὰ μᾶς κἀνη πλοῦσιους.

Παρ' ὅλα αὐτὰ καὶ ἐνῶ τέτοια διαγωγὴ δεῖξαμε στοὺς συμμάχους 110 καὶ τόσο φανερὰ ἀποδείξαμε πὺς δὲν ἐπιθυμοῦσαμε τὰ ξένα ἀγαθὰ, τολμοῦν νὰ μᾶς κατηγοροῦνε ποιοί; Αὐτοὶ πὺ πήρανε μέρος στὶς δεκαρχίες⁶², ρήμαξαν τὶς πατρίδες τους, ἔκαναν ἓνα τίποτα τὶς ἀδικίες τὶς παλιές μπρὸς στὶς δικές τους, δὲν ἄφησαν κανένα περιθῶριο γιὰ νὰ τοὺς ξεπεράσουν ἄλλοι πὺ τυχὸν θὰ ἤθελαν κατόπιν νὰ φερθοῦν αἰσχρὰ· αὐτοὶ πὺ ἰσχυρίζονται ὅτι λατρεύουν κάθε τι λακωνικὸ, ὅμως οἱ πράξεις τους εἶναι πέρα γιὰ πέρα ἀντίθετες ἀπὸ τὶς συνήθειες τῶν Σπαρτιατῶν⁶³, καὶ ἐνῶ θρηνολογοῦν δῆθεν γιὰ τὴν συμφορὰ πὺ βρῆκε τοὺς Μηλίους, τόλμησαν ὡστόσο νὰ διαπράξουν ἐγκλήματα ἀθεράπευτα στοὺς συμπολίτες τους τοὺς ἴδιους.

Καὶ ποῖο κακὸ δὲν ἔκαμαν; Ποιὰ πράξη αἰσχρὴ ἢ φρικιαστικὴ 111 ἄφησαν νὰ τοὺς διαφύγη; Τοὺς μεγαλύτερους ἐχθροὺς τοῦ νόμου καὶ τῆς τάξης τοὺς θεωροῦσαν πιστούς· χαϊδολογοῦσαν τοὺς προδότες, σὰ νὰ ἦταν εὐεργέτες τῆς πατρίδας· προτιμοῦσαν νὰ εἶναι δοῦλοι σὲ ἓναν εἴλωτα⁶⁴, ἀρκεῖ νὰ ἐξευτελίσουν τὴν πατρίδα τους· τιμοῦσαν τοὺς φονιάδες καὶ τοὺς δολοφόνους τῶν συμπολιτῶν τους ἀκόμα περισσότερο καὶ ἀπὸ τοὺς δικούς τους τοὺς γονεῖς. Ὁδήγησαν τὸν κόσμον σὲ 112 τέτοιο σημεῖο ὠμότητος, ὥστε πρωτύτερα, στὰ χρόνια τῆς εὐτυχίας, καὶ στὶς μικρὲς ἀκόμα ἀτυχίες ἔβρισκε ὁ καθένας μας πολλοὺς νὰ τοῦ παρασταθοῦν, ἐνῶ τότε, τὸν καιρὸ τῆς δικιᾶς τους κυριαρχίας, μὲ τὸ πλῆθος τὶς συμφορὲς πὺ ἔπεσαν στὸν καθένα, πάψαμε νὰ λυπούμαστε τοὺς ἄλλους· δὲν ἄφησαν σὲ κανέναν περιθῶρια νὰ συγκληθῆ με τοὺς καημοὺς τῶν ἄλλων.

Πραγματικὰ, σὲ ποῖόν δὲν ἔδειξαν τὴν ἐγκληματικὴ διάθεσή 113 τους; Ἡ ποιὸς στάθηκε τόσο μακριὰ ἀπὸ τὴν δημόσια ζωὴ, ὥστε δὲν ἀναγκάστηκε νὰ μπῆ βαθιὰ μέσα στὶς συμφορὲς, ὅπου μᾶς βούτηξαν αὐτοὶ οἱ ἐλεεινοί; Ἐπειτα δὲν ντρέπονται πὺ κατακρίνουνε ἐμᾶς,

Οἱ συμφορὲς πὺ προκαλεσε ἡ Σπαρτιατικὴ ἡγεμονία

- κατηγοροῦντες, ἀλλὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ περὶ τῶν δικῶν καὶ τῶν
 γραφῶν τῶν ποτε παρ' ἡμῖν γενομένων λέγειν τολμῶσιν, αὐτοὶ πλείους
 ἐν τριῶι μηνῖν ἀκροίτους ἀποκτείναντες ὧν ἡ πόλις ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἀπά-
 114 σης ἔκρινεν. Φυγὰς δὲ καὶ στάσεις καὶ νόμων συγχύσεις καὶ πολι-
 τειῶν μεταβολάς, ἔτι δὲ παίδων ἕβρεις καὶ γυναικῶν αἰσχύναις καὶ
 χρημάτων ἀρπαγὰς τίς ἂν δύναίτο διεξελεθεῖν; Πλὴν τοσοῦτον εἰπεῖν
 ἔχω καθ' ἀπάντων, ὅτι τὰ μὲν ἐφ' ἡμῶν δεινὰ ραδίως ἂν τις ἐνὶ ψη-
 φίσματι διέλυσεν, τὰς δὲ σφαγὰς καὶ τὰς ἀνομίας τὰς ἐπὶ τούτων γε-
 νομένας οὐδεὶς ἂν ἰάσασθαι δύναίτο.
- 115 Καὶ μὴν οὐδὲ τὴν παροῦσαν εἰρήνην, οὐδὲ τὴν αὐτονομίαν
 τὴν ἐν ταῖς πολιτείαις μὲν οὐκ ἐνοῦσαν, ἐν δὲ ταῖς συνθήκαις ἀνα-
 γεγραμμένην, ἄξιον ἐλέσθαι μᾶλλον ἢ τὴν ἀρχὴν τὴν ἡμετέραν. Τίς
 γὰρ ἂν τοιαύτης καταστάσεως ἐπιθυμήσειεν, ἐν ἣ καταποντισταὶ μὲν
 τὴν θάλατταν κατέχουσιν, πελτασταὶ δὲ τὰς πόλεις καταλαμβάνουσιν,
 116 ἀντὶ δὲ τοῦ πρὸς ἑτέρους περὶ τῆς χώρας πολεμεῖν ἐντὸς τεί-
 χους οἱ πολῖται πρὸς ἀλλήλους μάχονται, πλείους δὲ πόλεις αἰχμά-
 λωτοι γεγόνασιν ἢ πρὶν τὴν εἰρήνην ἡμᾶς ποιήσασθαι, διὰ δὲ τὴν
 πυκνότητα τῶν μεταβολῶν ἀθυμοτέρως διάγουσιν οἱ τὰς πόλεις οἰ-
 κοῦντες τῶν ταῖς φυγαῖς ἐξημιωμένων· οἱ μὲν γὰρ τὸ μέλλον δεδίασιν,
 117 οἱ δ' αἰεὶ κατιέναι προσδοκῶσιν. Τοσοῦτον δ' ἀπέχουσι τῆς ἐλευθερίας
 καὶ τῆς αὐτονομίας, ὥσθ' αἱ μὲν ὑπὸ τυράννοις εἰσὶν, τὰς δ' ἄρμοσταὶ
 κατέχουσιν, ἔνιαι δ' ἀνάστατοι γεγόνασιν, τῶν δ' οἱ βάρβαροι δεσπότηαι
 καθεστήκασιν· οὗς ἡμεῖς διαβῆναι τολμήσαντας εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ
 118 μεῖζον ἢ προσῆγεν αὐτοῖς φρονήσαντας οὕτω διέθεμεν ὥστε μὴ μό-

έναντια σὲ κάθε ἔννοια δικαιοσύνης, τῆ στιγμῆ που τίς πόλεις τίς δικές τους τίς ἐρίζαν σὲ τέτοια παρανομία; Καί πάνω ἀπὸ ὅλα ἔχουν τὸ θράσος νὰ κάνουν λόγο γιὰ ἰδιωτικές καὶ γιὰ δημόσιες δίκαιες, που ἔγιναν ἄλλοτε σ' ἐμᾶς⁸⁸, τῆ στιγμῆ που αὐτοί, μέσα σὲ τρεῖς μῆνες μονάχα, σκότωσαν χωρὶς δίκη ἀκόμα περισσότερους ἀπὸ ὅσους δίκασε ἡ πόλη μας μέσα σὲ ὅλο τὸ μακρὸ διάστημα που κράτησε ἡ ἡγεμονία της⁸⁹.

"Ὅσο γιὰ τίς ἐξορίες, τίς ἐσωτερικὲς ἀναστατώσεις, τῆ σύγχυ- 114
ση καὶ τὴν παρανομία, τίς πολιτικὲς ἀδιαιρέτες μεταβολές, καὶ ἀκόμα γιὰ τὰ ἐγκλήματα πρὸς τὰ παιδιά, τὸ ἀτίμασμα τῶν γυναικῶν, τὴν ἀρπαγὴ τῶν περιουσιῶν, ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ τὰ ἀπαριθμήσει ὅλα αὐτά⁹⁰; "Ἐνα μονάχα ἔχω νὰ πῶ καὶ τίποτα ἄλλο: Οἱ ἀδικίες που ἔγιναν στὰ χρόνια τῆς δικιάς μας κυριαρχίας μὲ ἓνα μονάχα ψήφισμα⁹¹ θὰ ἦταν δυνατό νὰ διαλυθοῦν ὅμως τίς σφαγές καὶ τίς παρανομίες που ἔγιναν στὰ χρόνια τους κανεὶς δὲν εἶναι δυνατό νὰ τίς γιατρέψει.

Ἄλλὰ οὔτε ἡ εἰρήνη, που ἔχομε τώρα⁹², οὔτε ἡ δῆθεν αὐτονομία, 115
που εἶναι γραμμένη βέβαια στίς συνθήκες, μὰ δὲν ὑπάρχει πραγματικά στίς πολιτείες, ἀξίζει νὰ προτιμηθοῦν μπροστὰ στὴ δικιά μας ἡγεμονία. Καὶ πράγματι ποιὸς θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἐπιθυμήσει μὴ τέτοια ὀλιβερῆ κατάσταση, ὅπου οἱ πειρατὲς κατέχουν τίς θάλασσες, οἱ πελ- 116
ταστῆς⁹³ κυριεύουν τίς πόλεις, καὶ οἱ πολῖτες, ἀπὶ νὰ μάχωνται μὲ τοὺς ἐχθρούς, γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τίς πόλεις τους, τρώγονται μεταξύ τους μὲς στὰ τεῖχη, ὅπου μετὰ τὴν εἰρήνη ὑποδουλώθηκαν μὲ βία πόλεις ἀκόμα περισσότερες ἀπὸ ὅσες πρὶν ἀπὸ αὐτή, ὅπου ἀπὸ τίς συγγῆς πολιτικὲς ἀναστατώσεις πιὸ τρομαγμένοι εἶναι οἱ κάτοικοι στίς πόλεις ἀπὸ αὐτοὺς που βρίσκονται διωγμένοι σὲ ἐξορίες; Τρέμουν, βλέπετε, τί θὰ τοὺς ξημερώσει, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἔχουν τουλάχιστο ἐλπίδα πὼς θὰ γυρίσουν κάποτε στὸν τόπο τους.

Καὶ τόσο μακριὰ βρίσκονται ἀπὸ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν αὐτονο- 117
μία, ὥστε ἄλλες εἶναι στὰ χέρια τῶν τυράννων, ἄλλοὺ λύνουν καὶ δένουν οἱ ἀρμιστῆς, πολλὲς ἔχουν καταστραφῆ ἐντελῶς καὶ ἄλλες ἔχουν τὸ βάρβαρο γιὰ ἀφέντη. Αὐτὸν που, ὅταν τόλμησε κάποτε νὰ περάσει στὴν Εὐρώπη καὶ νὰ τὸ πάρη ἀπάνω του πιότερο ἀπὸ ὅσο τὸ ἄξιζε, τὸν καταντήσαμε σὲ τέτοια κατάσταση ἐμεῖς, ὥστε ὄχι μόνο νὰ σταμα- 118

Κατάδικη τῆ
Εἰρήνης τοῦ
Ἀναταλάδα
Ἡ εὐθύνῃ τῶ
Σπυριοτατῶν.

- νον παύσασθαι στρατείας ἐφ' ἡμᾶς ποιουμένους, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτῶν χώραν ἀνέχεσθαι πορθουμένην, καὶ διακοσίαις καὶ χιλίαις ναυσὶν περιπλέοντας εἰς τοσαύτην ταπεινότητα κατεστήσαμεν ὥστε μακρὸν πλοῖον ἐπὶ τάδε Φασήλιδος μὴ καθέλκειν, ἀλλ' ἡσυχίαν ἄγειν, καὶ τοὺς
- 119 καιροὺς περιμένειν, ἀλλὰ μὴ τῇ παρουσίᾳ δυνάμει πιστεύειν. Καὶ ταῦθ' ὅτι διὰ τὴν τῶν προγόνων τῶν ἡμετέρων ἀρετὴν οὕτως εἶχεν, αἱ τῆς πόλεως συμφοραὶ σαφῶς ἐπέδειξαν· ἅμα γὰρ ἡμεῖς τε τῆς ἀρχῆς ἀπεστεροῦμεθα καὶ τοῖς Ἑλλήσιν ἀρχὴ τῶν κακῶν ἐγίγνετο. Μετὰ γὰρ τὴν ἐν Ἑλλησπόντῳ γενομένην ἀτυχίαν ἐτέρων ἡγεμόνων καταστάτων ἐνίκησαν μὲν οἱ βάρβαροι ναυμαχοῦντες, ἤρξαν δὲ τῆς θαλάττης, κατέσχον δὲ τὰς πλείστας τῶν νήσων, ἀπέβησαν δ' εἰς τὴν Λακωνικὴν, Κόθηρα δὲ κατὰ κράτος εἶλον, ἄπασαν δὲ τὴν Πελοπόννησον
- 120 κακῶς ποιοῦντες περιέπλευσαν. Μάλιστα δ' ἂν τις συνίδοι τὸ μέγεθος τῆς μεταβολῆς εἰ παραναγνοίῃ τὰς συνθήκας τὰς τ' ἐφ' ἡμῶν γενομένας καὶ τὰς νῦν ἀναγεγραμμένας. Τότε μὲν γὰρ ἡμεῖς φανησόμεθα τὴν ἀρχὴν τὴν βασιλείως ὀρίζοντες καὶ τῶν φόρων ἐνίους τάττοντες καὶ κωλύοντες αὐτὸν τῇ θαλάττῃ χρῆσθαι· νῦν δ' ἐκεῖνός ἐστιν ὁ διοικῶν τὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ προστάτων ἃ χρὴ ποιεῖν ἐκάστους καὶ μόνον
- 121 οὐκ ἐπιστάθμους ἐν ταῖς πόλεσιν καθιστάς. Πλὴν γὰρ τούτου τί τῶν ἄλλων ὑπόλοιπόν ἐστιν; Οὐ καὶ τοῦ πολέμου κύριος ἐγένετο καὶ τὴν εἰρήνην ἐπρυτάνευσε καὶ τῶν παρόντων πραγμάτων ἐπιστάτης καθέστηκεν; Οὐχ ὡς ἐκεῖνον πλέομεν ὥσπερ πρὸς δεσπότην ἀλλήλων κατηγορήσοντες; Οὐ βασιλέα τὸν μέγαν αὐτὸν προσαγορευόμεν ὥσπερ αἰχμάλωτοι γεγονότες; Οὐκ ἐν τοῖς πολέμοις τοῖς πρὸς ἀλλήλους ἐν ἐκείνῳ τὰς ἐλπίδας ἔχομεν τῆς σωτηρίας, ὅς ἀμφοτέρους ἡμᾶς ἠδέως ἂν ἀπολέσειεν;
- 122 Ὡν ἄξιον ἐνθυμηθέντας ἀγανακτῆσαι μὲν ἐπὶ τοῖς παροῦσιν, ποθῆσαι δὲ τὴν ἡγεμονίαν τὴν ἡμετέραν, μέμφασθαι δὲ Λακεδαιμονίους

τήση όριστικά τις έκστρατείες εναντίον μας, αλλά να ανέχεται να καταστρέφεται και ή χώρα του. Και μόλο που έπλευσε για έδω με χίλια διακόσια πλοία, σε τέτοια ταπεινώση τόν ρίξαμε, ώστε πολέμικό καράβι να μην τοιμάη να κατεβάση πιά έδωθε από την Φασήλιδα⁷⁴, μόνο να κάθεται ήσυχα, να περιμένη ήσως ευνοϊκή περίσταση, μα να μην έχη έμπιστοσύνη στις δυνάμεις που διέθετε.

Και ότι τα πράγματα βάδισαν ήπως βάδισαν μόνο με την αν- 119
δρεία τών προγόνων μας, τó έδειξαν ολοκάθαρα οι συμφορές τής πόλης μας. Αμέσως, μόλις χάσαμε την ήγεμονία έμεις, άρχισαν και τών Έλλήνων τά δεινά. "Υστερα δηλαδή από την καταστροφή μας στον Έλλησποντο⁷⁵ και αφού άλλοι ανάλαβαν πιά την ήγεσία, οι βάρβαροι νίκησαν σε ναυμαχία⁷⁶, πήραν την εξουσία στη θάλασσα, κατέλαβαν τά περισσότερα νησιά, αποβιβάστηκαν στη Λακωνική, κυρίεψαν τά Κύθηρα με βία και έκαναν τó γύρο τής Πελοποννήσου λεηλατώντας και ρημάζοντας.

Ό καλύτερος τρόπος μάλιστα για να αντίληφθῆ κανείς τó μέγε- 120
θος τής μεταβολής που μεσολάβησε είναι να παραβάλη τά κείμενα τών συνθηκών που έγιναν στις μέρες⁷⁷ μας με αυτές που ύπογράφτηκαν τώρα τελευταία. Από τή σύγκριση αυτή θα αποδειχτῆ πως τότε έμεις βάζαμε περιορισμούς στην εξουσία του βασιλιᾶ, όρίζαμε τούς φόρους σε όρισμένες περιπτώσεις και του απαγορεύαμε να βγαίνη ελεύθερα στη θάλασσα· τώρα όμως εκείνος είναι που ρυθμίζει τών Έλλήνων τά ζητήματα, τούς δίνει εντολές πάνω στο τί πρέπει να κάμουν, και μόνο που δέ βάζει. Πέρσες σατράπες τοποτηρητές⁷⁸ στις πόλεις μας.

Γιατί τί άλλο πιά απομένει έξω από αυτό; Μήπως δέν έκανε ό,τι 121
ήθελε στον πόλεμο; Δέν ύπαγόρευσε αυτός τούς όρους τής ειρήνης και δέ ρυθμίζει σήμερα ήπως θέλει τή γενική πολιτική κατάσταση; Δέν τρέχουμε σ' εκείνον, σά να είναι άφεντικό μας, όταν είναι να κατηγορήσωμε ή μιá πόλη την άλλη; Δέν τον αποκαλοῦμε Μεγάλο Βασιλέα, σά να είμαστε στα χέρια του αιχμάλωτοι; Και όταν πολεμοῦμε μεταξύ μας, έλπίδες σωτηρίας δέ στηρίζομε σ' εκείνον, που με μεγάλη του χαρά όλους θα μᾶς εξόντωνε;

"Όλα αυτά θα πρέπει να τά αναλογιστοῦμε και, αφού νιώσωμε 122
άγανάκτηση για τή σημερινή κατάντια μας, να έπιζητήσωμε φιλότιμα την ανασύσταση τής ήγεμονίας μας. Ακόμα να αποδώσωμε

ὅτι τὴν μὲν ἀρχὴν εἰς τὸν πόλεμον κατέστησαν ὡς ἐλευθερώσοντες τοὺς Ἕλληνας, ἐπὶ δὲ τελευταίῃς οὕτω πολλοὺς αὐτῶν ἐκδότους [τοῖς βαρβάροις] ἐποίησαν, καὶ τῆς μὲν ἡμετέρας πόλεως τοὺς Ἴωνας ἀπεστήσαν ἐξ ἧς ἀπόκησαν καὶ δι' ἣν πολλὰκις ἐσώθησαν, τοῖς δὲ βαρβάροις αὐτοὺς ἐξέδοσαν ὧν ἀκόντων τὴν χώραν ἔχουσι καὶ πρὸς

123 οὓς οὐδὲ πώποτ' ἐπαύσαντο πολεμοῦντες. Καὶ τότε μὲν ἡγανάκτου, ὅθ' ἡμεῖς νομίμως ἐπάρχειν τινῶν ἤξιοῦμεν· νῦν δ' εἰς τοιαύτην δουλείαν καθεστώτων οὐδὲν φροντίζουσιν αὐτῶν, οἷς οὐκ ἐξαρκεῖ δασμολογεῖσθαι καὶ τὰς ἀκροπόλεις ὄραν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν κατεχομένας, ἀλλὰ πρὸς ταῖς κοιναῖς συμφοραῖς καὶ τοῖς σώμασιν δεινότερα πάσχουσι τῶν παρ' ἡμῖν ἀργυρωνήτων· οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν οὕτως αἰκίζεται τοὺς οἰκέτας ὡς ἐκεῖνοι τοὺς ἐλευθέρους κολάζου-

124 σιν. Μέγιστον δὲ τῶν κακῶν, ὅταν ὑπὲρ αὐτῆς τῆς δουλείας ἀναγκάζονται συστρατεύεσθαι, καὶ πολεμεῖν τοῖς ἐλευθέροις ἀξιοῦσιν εἶναι, καὶ τοιοῦτους κινδύνους ὑπομένειν ἐν οἷς ἠττηθέντες μὲν παραρηγῆμα διαφθαρήσονται, κατορθώσαντες δὲ μᾶλλον εἰς τὸν λοιπὸν

125 χρόνον δουλεύουσιν. Ὡς τίνας ἄλλους αἰτίους χρὴ νομίζειν ἢ Λακεδαιμονίους, οἱ τοσαύτην ἰσχὺν ἔχοντες περιορῶσι τοὺς μὲν αὐτῶν συμμάχους γενομένους οὕτω δεινὰ πάσχοντας, τὸν δὲ βάρβαρον τῆ τῶν Ἑλλήνων δῶμῃ τὴν ἀρχὴν τὴν αὐτοῦ κατασκευαζόμενον; Καὶ πρότερον μὲν τοὺς <μὲν> τυράννους ἐξέβαλλον, τῷ δὲ πλήθει τὰς βοηθείας ἐποιῶντο, νῦν δὲ [εἰς] τοσοῦτον μεταβεβλήκασιν ὥστε ταῖς

126 μὲν πολιτεῖαις πολεμοῦσιν, τὰς δὲ μοναρχίας συγκαθιστᾶσιν. Τὴν μὲν γε Μαντινέων πόλιν εἰρήνης ἤδη γεγενημένης ἀνάστατον ἐποίησαν, καὶ τὴν Θηβαίων Καδμείαν κατέλαβον, καὶ νῦν Ὀλυθίους καὶ Φλειασίους πολιορκοῦσιν, Ἀμύντα δὲ τῷ Μακεδόνων βασιλεῖ καὶ Διο-

μοιρή στους Σπαρτιάτες, που άρχισαν τόν πόλεμο⁷⁹ δῆθεν για νά ἐλευθερώσουνε τούς "Ἕλληνες καί, καταλήγοντας, τόσο πολλούς παράδωσαν στα χέρια τῶν βαρβάρων· που ἀπόσπασαν τούς "Ιωνες ἀπό τή δικιά μας πόλη, που ἦταν ἡ μητρόπολή τους καί που τούς ἔσωσε τόσες φορές, για νά τούς παραδώσουν στους βαρβάρους⁸⁰, που κατέχουνε τή χώρα τους παρά τή θέλησή τους καί οὔτε στιγμή δέν ἔπαψαν νά πολεμοῦν μαζί τους.

Καί τότε βέβαια τούς ἔπιανε ἡ ἀγανάκτηση, ὅταν ἐμεῖς εἶχαμε 123 τή δικαία ἀξίωση νά διοικοῦμε μερικούς ἀπό τούς "Ἕλληνες μέ τρέπο νόμιμο· τώρα ὅμως, που ἔπεσαν σέ μιὰ τέτοια σκλαβιά οἱ ἴδιοι αὐτοί "Ἕλληνες, καθόλου δέ νοιάζονται γι' αὐτούς, που δέν τούς φτάνει μόνο νά ρημάζονται στους φόρους, νά βλέπουν τίς ἀκροπόλεις τους νά τίς κατέχουν οἱ ἐχθροί, ἀλλά, ἐξόν ἀπό τήν κοινή τους συμφορά, δέχονται καί μαρτύρια σωματικά ἀκόμα φροβερώτερα ἀπ' ὅσα οἱ σκλάβοι που ἀγοράζουμε μέ χρῆμα⁸¹. Κανένας ἀπό μᾶς δέν τυραννάει τὸ δοῦλο⁸² του μέ τόση ἀπανθρωπιά, ὅπως ἐκεῖνοι ἐκεῖ πέρα βασιλεύουν τούς ἐλεύθερους.

Μά τὸ πιὸ τραγικό μαρτύριο εἶναι γι' αὐτούς ὅταν τούς ἀναγκάζουν νά ἐκστρατεύουνε μαζί τους, για νά ἐξασφαλίσουν τήν ἴδια τή σκλαβιά τους, νά πολεμοῦν μέ ἐκείνους που ἔχουν τήν ἀπαίτηση νά μείνουν ἐλεύθεροι καί νά ἀντιμετωπίζουν τούς πιὸ σκληροὺς ἀγῶνες, ὅπου, ἂν νικηθοῦν, τήν ἴδια τή στιγμή θά ἀφανιστοῦν, ἂν πάλι κατορθώσουν καί νικήσουν, θά σιγουρέψουν τή σκλαβιά τους ἀκόμα περισσότερο.

Καί για ὅλα αὐτά ποιούς ἄλλους πρέπει νά θεωρήσουμε υπεύ- 125 θυνους, ἂν ὄχι τούς Σπαρτιάτες, που μέ τέτοια δύναμη στα χέρια τους ἀρνήουν τούς συμμάχους νά ὑποφέρουν βάσανα φριχτά, καί τούς βαρβάρους νά ἀπλώνουν τήν κυριαρχία τους μέ τῶν "Ἑλλήνων τήν παλικαριά καί τή βοήθεια; Αὐτοί που πρῶτα διώχναν τούς τυράννους⁸³ καί βοήθησαν τὸ λαό, τόσο πολὺ ἔλλαξαν πολιτική, που πολεμοῦν τὰ πολιτεύματα τὰ δημοκρατικά καί ἐγκαθιστοῦν παντοῦ τίς μοναρχίες.

"Ἄλλωστε κατάστρεψαν ἀπὸ τὰ θεμέλια τή Μαντίνεια⁸⁴, καί μάλι- 126 στα μετὰ τή σύναψη εἰρήνης, ὑπόταξαν μέ βία τήν ἀκρόπολη Καδμεία⁸⁵ τῶν Θηβαίων, καί τώρα δά πολιορκοῦν τήν "Ολυθο⁸⁶ καί τὸ Φλιούντα⁸⁷. Ἀκόμα βοήθουν τὸ βασιλιά τῶν Μακεδόνων Ἀμύντα⁸⁸, τὸν τύραννο τῆς

- νυσίῳ τῷ Σικελίας τυράννῳ καὶ τῷ βαρβάρῳ τῷ τῆς Ἀσίας κρατοῦντι
 127 συμπράττουσιν, ὅπως ὡς μεγίστην ἀρχὴν ἔξουσιν. Καίτοι πῶς οὐκ
 ἄτοπον τοὺς προεστῶτας τῶν Ἑλλήνων ἕνα μὲν ἄνδρα τοσοῦτων
 ἀνθρώπων καθιστάναι δεσπότην ὣν οὐδὲ τὸν ἀριθμὸν ἐξευρεῖν ῥά-
 διόν ἐστιν, τὰς δὲ μεγίστας τῶν πόλεων μὴδ' αὐτὰς αὐτῶν εἶναι
 κυρίας, ἀλλ' ἀναγκάζειν δουλεύειν ἢ ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς περι-
 128 βάλλειν; Ὁ δὲ πάντων δεινότατον, ὅταν τις ἴδῃ τοὺς τὴν ἡγεμο-
 νίαν ἔχειν ἀξιούοντας ἐπὶ μὲν τοὺς Ἕλληνας καθ' ἑκάστην ἡμέραν
 στρατενομένους, πρὸς δὲ τοὺς βαρβάρους εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον συμ-
 μαχίαν πεποιημένους.
- 129 Καὶ μηδεὶς ὑπολάβῃ με δυσκόλως ἔχειν, ὅτι τραχύτερον τού-
 των ἐμνήσθην, προειπὼν ὡς περὶ διαλλαγῶν ποιήσομαι τοὺς λόγους·
 οὐ γὰρ ἵνα πρὸς τοὺς ἄλλους διαβάλω τὴν πόλιν τὴν Λακεδαιμονίων
 οὕτως εἴρηκα περὶ αὐτῶν, ἀλλ' ἵν' αὐτοὺς ἐκείνους παύσω, καθ' ὅσον
 130 ὁ λόγος δύναται, τοιαύτην ἔχοντας τὴν γνώμην. Ἔστιν δ' οὐχ
 οἷόν τ' ἀποτρέπειν τῶν ἁμαρτημάτων, οὐδ' ἐτέρων πράξεων πείθειν
 ἐπιθυμεῖν, ἢν μὴ τις ἐρωμένως ἐπιτιμῆσθαι ταῖς παροῦσιν· χρεὶ δὲ
 κατηγορεῖν μὲν ἡγεῖσθαι τοὺς ἐπὶ βλάβῃ τοιαῦτα λέγοντας, νουθε-
 τεῖν δὲ τοὺς ἐπ' ὠφελείᾳ λαιδοροῦντας. Τὸν γὰρ αὐτὸν λόγον οὐχ
 131 ὁμοίως ὑπολαμβάνειν δεῖ, μὴ μετὰ τῆς αὐτῆς διανοίας λεγόμενον. Ἐπεὶ
 καὶ τοῦτ' ἔχομεν αὐτοῖς ἐπιτιμῶν ὅτι τῇ μὲν αὐτῶν πόλει τοὺς ὁμό-
 ρους εἰλωτεύειν ἀναγκάζουσιν, τῷ δὲ κοινῷ τῷ τῶν συμμάχων οὐδὲν
 τοιοῦτον κατασκευάζουσιν, ἐξὸν αὐτοῖς τὰ πρὸς ἡμᾶς διαλυσαμένοις
 ἅπαντας τοὺς βαρβάρους περιοίκους ὅλης τῆς Ἑλλάδος καταστήσαι.
- 132 Καίτοι χρεὶ τοὺς φύσει καὶ μὴ διὰ τύχην μέγα φρονοῦνταῖς τοιού-
 τοις ἔργοις ἐπιχειρεῖν πολὺ μᾶλλον ἢ τοὺς νησιώτας δασμολογεῖν,
 οὓς ἄξιόν ἐστιν ἐλεεῖν, ὀρῶντας τούτους μὲν διὰ σπανιότητα τῆς γῆς

Σικελίας Διονύσιο⁸⁷, ὡς και τὸ βάρβαρο⁸⁸ ποὺ ἐξουσιάζει τὴν Ἀσία, γιὰ
 νὰ ἀποκτήσουνε οἱ ἴδιοι ὅσο γίνεται πῶς μεγάλη δύναμη και ἐπιβολή.
 Και ὅμως τουλάχιστο παράλογο δὲν εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ προστάτες τῶν 127
 Ἑλλήνων ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά νὰ ὀρίζουνε κυρίαρχο και ἀφέντη ἓνα μο-
 νάχα πρόσωπο σὲ τόσο πλῆθος ἀπὸ ἀνθρώπους, ποὺ και τὸν ἀριθμὸ
 τους δὲν μπορεῖς νὰ ὑπολογίσης, και ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ μὴν ἀφήνουν
 οὔτε τίς πῶς μεγάλες πόλεις νὰ κανονίζουν μόνες τὰ ζητήματά τους,
 μὰ ἢ νὰ τίς ἀναγκάζουν νὰ εἶναι σκλάβες ἢ νὰ τίς ρίχνουν σὲ συμφο-
 ρές ἀβάσταχτες; Και τὸ φριχτότερο ἀπὸ ὅλα, νὰ βλέπης αὐτούς, ποὺ 128
 ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ εἶναι στὴν Ἑλλάδα ἡγεμόνες, νὰ κάνουν κάθε μέρα
 ἐκστρατεῖες ἐνάντια στοὺς Ἕλληνες, μὲ τοὺς βαρβάρους ὅμως νὰ
 ἔχουν πάντοτε φιλία και συμμαχία ἀδιατάραχτη.

Και ἂς μὴ νομίση κανεὶς πῶς προκαλῶ δυσχέρειες ποὺ ἀνακά- 129
 λιστα στὴ μνήμη σας μὲ τόσο σκληρὸ τρόπο τὰ γεγονότα αὐτά, τὴ
 στιγμή μάλιστα ποὺ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σᾶς δήλωσα πῶς θὰ μιλήσω
 γιὰ συνδιαλλαγή. Μίλησα ἔτσι ὄχι βέβαια γιὰ νὰ διαβάλω τὴν πόλη
 τῶν Σπαρτιατῶν μπροστὰ στοὺς ἄλλους Ἕλληνες, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀναγκά-
 κάσω αὐτούς τοὺς ἴδιους νὰ ἀλλάξουν νοσοτροπία — μέσα στὰ πλαι-
 σια φυσικὰ τῆς δυνάμης ποὺ ἔχει ἓνας λόγος.

Μὰ οὔτε και εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποτρέψης ἀπὸ σφάλματα ἢ νὰ 130
 κἀνης κάποιον νὰ ἐπιθυμήση πράξεις διαφορετικές, ἀν δὲ θὰ κατα-
 κρίνης μὲ τρόπο ἀποφασιστικὸ τὴν τωρινὴ κακὴ διαγωγὴ του. Κατή-
 γορους πρέπει νὰ θεωροῦμε μονάχα ὅσους ἐπικρίνουν μὲ αὐτὸ τὸν τρό-
 πο μὲ σκοπὸ νὰ βλάψουν κάποιον ἀντίθετα, αὐτούς ποὺ μιλοῦν γιὰ τὸ
 καλὸ θὰ πρέπει νὰ τοὺς ὀνομάζουμε συμβούλους. Και αὐτὸ γιὰ τὸν
 ἴδιο λόγο, ὅταν δὲν ξεκινᾷ και ἀπὸ τὴν ἴδια πρόθεση, δὲν πρέπει νὰ
 τὸν κρίνωμε και μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα.

Ἄλλωστε ἔχομε νὰ τοὺς κατακρίνωμε και γιὰ ἄλλο λόγο ἀκόμα: 131
 Τοὺς γείτονες τῆς χώρας τους τοὺς ἀναγκάζουν νὰ εἶναι εἰλωτες⁸⁹ στὴν
 πόλη τους, ἐνῶ τίποτα τέτοιο δὲ φροντίζουν νὰ πετύχουν γιὰ τὸ κοινὸ
 συμφέρο τῶν συμμάχων, παρόλο ποὺ εἶναι στὸ χέρι τους νὰ διαλύ-
 σουνε τὴν ἔχθρα τους μὲ ἐμᾶς και νὰ ἀναγκάσουν ὅλους τοὺς βαρ-
 βάρους νὰ γίνουν οἱ περίοικοι⁹⁰ ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Και ὅμως αὐτοὶ 132
 ποὺ νιώθουν δίκαια περηφάνια γιὰ τὰ φυσικὰ τους προτερήματα
 και ὄχι γιὰ τὴν τύχη τοὺς τὰ ἔφερε ὅλα βολικά, ἔχουν ὑποχρέω-
 ση νὰ καταπιάνωνται μὲ πράξεις τέτοιες βέβαια, και ὄχι νὰ ὀρίζουν

ΘΕΜΑ Β'.

Ἡ ἀνάγκη τοῦ
 πολέμου κατὰ
 τῶν Περσῶν

ὄρη γεωργεῖν ἀναγκαζομένους, τοὺς δ' ἠπειρώτας δι' ἀφθονίαν τῆς χώρας τὴν μὲν πλείστην αὐτῆς ἀργὸν περιορῶντας, ἐξ ἧς δὲ καρποῦνται τοσοῦτον πλοῦτον κεκτημένους.

- 133 Ἐγοῦμαι δ' εἴ τινας ἄλλοθεν ἐπελθόντες θεαταὶ γένοιτο τῶν παρόντων πραγμάτων, πολλὴν ἂν αὐτοὺς καταγῶναι μανίαν ἀμφοτέρων ἡμῶν, οἵτινες οὕτω περὶ μικρῶν κινδυνεύομεν, ἐξὸν ἀδεῶς πολλὰ κεκτῆσθαι, καὶ τὴν ἡμετέραν αὐτῶν χώραν διαφθείρομεν, ἀμε-
- 134 λήσαντες τὴν Ἀσίαν καρποῦσθαι. Καὶ πῶ μὲν οὐδὲν προὔργιαίτερόν ἐστιν ἢ σκοπεῖν ἐξ ὧν μηδέποτε παυσόμεθα πρὸς ἀλλήλους πολεμοῦντες· ἡμεῖς δὲ τοσοῦτον δέομεν συγκροῦειν τι τῶν ἐκείνου πραγμάτων ἢ ποιεῖν στασιάζειν ὥστε καὶ τὰς διὰ τύχην αὐτῶ γεγενημένας ταραχὰς συνδιαλύειν ἐπιχειροῦμεν, οἵτινες καὶ τοῖν στρατοπέδοις τοῖν περὶ Κύπρον ἔωμεν αὐτὸν τῶ μὲν χρῆσθαι, τὸ δὲ πολιορκεῖν, ἀμφοτέροις
- 135 αὐτοῖν τῆς Ἑλλάδος ὄντων. Οἷ τε γὰρ ἀφραστῶτες πρὸς ἡμᾶς τ' οἰκείως ἔχουσιν καὶ Λακεδαιμονίοις σφᾶς αὐτοὺς ἐνδιδόασιν, τῶν τε μετὰ Τειριβάζου στρατενομένων καὶ τοῦ πεζοῦ τὸ χρησιμώτατον ἐκ τῶνδε τῶν τόπων ἦθροισται, καὶ τοῦ ναυτικοῦ τὸ πλείστον ἀπ' Ἰωνίας συμπέπλευκεν, οἱ πολὸν ἂν ἥδιον κοινῇ τὴν Ἀσίαν ἐπόρθουν ἢ
- 136 πρὸς ἀλλήλους ἔνεκα μικρῶν ἐκινδύνεον. Ὡν ἡμεῖς οὐδεμίαν ποιούμεθα πρόνοιαν, ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν Κυκλάδων νήσων ἀμφισβητοῦμεν, τοσαύτας δὲ τὸ πλῆθος πόλεις καὶ τηλικαύτας τὸ μέγεθος δυνάμεις οὕτως εἰκῆ τῶ βαρβάρῳ παραδεδώκαμεν. Τοιγαροῦν τὰ μὲν ἔχει, τὰ δὲ μέλλει, τοῖς δ' ἐπιβουλεύει, δικαίως ἀπάντων ἡμῶν καταπε-

τοὺς δασμοὺς γιὰ τοὺς κατοίκους τῶν νησιῶν, τοὺς ἀνθρώπους δηλαδή πού ἀξίζουν μόνο νὰ τοὺς λυποῦνται : Τοὺς βλέπουν κάθε μέρα πού ἀναγκάζονται νὰ ὀργώνουν τὰ βουνά, ἔτσι πού ἡ γῆ τους εἶναι στέρια καὶ ἄγονη, ἐνῶ οἱ στεριανοί, πού ἔχουν στή διάθεσή τους χωράφια ἄφθονα καὶ γόνιμα, τὰ πιά πολλά τὰ ἀφήνουνε ἀδούλευτα· μὰ καὶ ἀπὸ τὰ λίγα πού δουλεύουν ἀποκομίζουν πλούτη ἀμέτρητα.

Ἐχῶ τὴ γνώμη πώς, ἂν κάποιος ξένος ἐρχόταν ἀπὸ ἄλλοῦ καὶ ἀντίκριζε τὴν τωρινὴ κατάσταση τῆς χώρας μας, σίγουρα θὰ μᾶς νόμιζε τρελοὺς καὶ ἐμᾶς καὶ τοὺς Σπαρτιάτες : Πιλεῦομε μεταξύ μας γιὰ τιποτένια πράγματα, τὴ στιγμὴ πού χωρὶς κανένα φόβο μπορούμε νὰ ἀποχτήσουμε πολλά, ρημάζουμε τὴ χώρα τὴ δικιά μας καὶ δὲ μᾶς νοιάζει διόλου νὰ ἀποχτήσουμε καὶ νὰ χερσοῦμε τὰ πλούτη τῆς Ἀσίας.

Καὶ γιὰ τὸ βασιλιά βέβαια τῆς Περσίας τίποτα δὲν εἶναι πιὸ 134 ὠφέλιμο, ἀπὸ τὸ νὰ λογαριάζῃ διαρκῶς μὲ ποιόν ἀκριβῶς τρόπο δὲ θὰ πάψουμε στιγμὴ ἐμεῖς νὰ πολεμοῦμε μεταξύ μας. Ἐμεῖς ὅμως τόσο μακριὰ βρισκόμαστε ἀπὸ τὸ νὰ προκαλέσωμε συγκρούσεις μέσα στοὺς δικούς του ὑποτελεῖς ἢ νὰ τοὺς κάνουμε νὰ ἐπανάστατήσουν, ὥστε ἀκόμα καὶ τίς ταραχές, πού γίνονται ὀλοτέλα τυχαῖα, τὸν βοηθοῦμε νὰ τίς καταπνίξῃ· ἀφοῦ καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ στρατόπεδα πού βρίσκονται στὴν Κύπρ⁸⁹, τὴ στιγμὴ πού καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο εἶναι τὸ ἴδιο ἑλληνικά, τοῦ ἐπιτρέπομε νὰ χρησιμοποῖῃ τὸ ἓνα ἐλεύθερα γιὰ τοὺς σκοποὺς του καὶ τὸ ἄλλο νὰ τὸ πολιορκῇ.

Ὡστόσο οἱ ἀποστάτες τὰ ἔχουν καλὰ μαζί μας, ἀλλὰ καὶ στοὺς 135 Σπαρτιάτες θὰ ἐμπιστεύονταν τὴν τύχη τους. Μὰ καὶ ἀπὸ ὅσους ἐξεστράτευσαν μαζί μὲ τὸν Τειρίβαζο⁹⁰ καὶ τοῦ περσικοῦ τὸ ἐκλεκτότερο κομμάτι ἀπὸ ἑλληνικοὺς τόπους στρατολογήθηκε καὶ τοῦ ναυτικοῦ τὸ μεγαλύτερο μέρος συγκεντρώθηκε ἀπὸ τὰ ἰωνικὰ παράλια· καὶ αὐτοὶ μὲ μεγαλύτερη χαρὰ θὰ ἐκπορθοῦσαν τὴν Ἀσίαν παρὰ θὰ πολεμοῦσαν μεταξύ τους γιὰ ἀσήμαντα ζητήματα.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς καμιὰ ἔγνοια δὲν ἔχομε παρὰ φιλονικιοῦμε 136 μεταξύ μας ποιὸς θὰ κατέχῃ τίς Κυκλάδες καὶ παραδώσαμε στὸ βάρβαρο μὲ τόση ἀπερισκεψία ἀμέτρητες πόλεις καὶ ἐξαιρετικὰ ὑπολογίσιμες δυνάμεις. Ἔτσι ἄλλες τίς ἔχει κίβλας μὲς στὰ χέρια του, ἄλλες κοντεῖ νὰ τίς πάρῃ καὶ γιὰ ἄλλες καιροφυλακτεῖ, γιατί — καὶ μὲ τὸ δίκιο του — νιώθει μιὰ περιφρόνηση γιὰ ὅλους μας.

- 137 φρονηκῶς. Διαπέπρακται γὰρ ὁ τῶν ἐκείνου προγόνων οὐδεὶς πώποτε· τὴν τε γὰρ Ἀσίαν διωμολόγηται καὶ παρ' ἡμῶν καὶ παρὰ Λακεδαιμονίων βασιλέως εἶναι, τὰς τε πόλεις τὰς Ἑλληνίδας οὕτω κρυῖως παρείληφεν ὥστε τὰς μὲν αὐτῶν κατασκάπτειν, ἐν δὲ ταῖς ἀκροπόλεις ἐντειχίζειν. Καὶ ταῦτα πάντα γέγονε διὰ τὴν ἡμετέραν ἄνοιαν, ἀλλ' οὐ διὰ τὴν ἐκείνου δύναμιν.
- 138 Καίτοι τινὲς θαναμάζουσι τὸ μέγεθος τῶν βασιλέως πραγμάτων καὶ φασιν αὐτὸν εἶναι δυσπολέμητον, διεξιόντες ὡς πολλὰς τὰς μεταβολὰς τοῖς Ἑλλησι πεπωθήκεν. Ἐγὼ δ' ἠγοῦμαι μὲν τοὺς ταῦτα λέγοντας οὐκ ἀποτρέπειν, ἀλλ' ἐπισπεύδειν τὴν στρατείαν· εἰ γὰρ ἡμῶν ὁμονοησάντων· αὐτὸς ἐν ταραχαῖς ὧν χαλεπὸς ἔσται προσπολεμεῖν, ἢ πον σφόδρα χρὴ δεδιέναι τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ὅταν τὰ μὲν τῶν βαρβάρων καταστῆ καὶ διὰ μιᾶς γένηται γνώμη, ἡμεῖς δὲ πρὸς
- 139 ἀλλήλους ὥσπερ νῦν πολεμικῶς ἔχωμεν. Οὐ μὴν οὐδ' εἰ συναγορεύουσι τοῖς ἐπ' ἐμοῦ λεγομένοις οὐδ' ὡς ὀρθῶς περὶ τῆς ἐκείνου δυνάμεως γινώσκουσιν. Εἰ μὲν γὰρ ἀπέφαινον αὐτὸν ἅμα τοῖν πόλεον ἀμφοτέροις πρότερόν ποτε περιγεγενημένον, εἰκότως ἂν ἡμᾶς καὶ νῦν ἐκφοβεῖν ἐπεχείρουν· εἰ δὲ τοῦτο μὲν μὴ γέγονεν, ἀντιπάλων δ' ὄντων ἡμῶν καὶ Λακεδαιμονίων προσθήμενος τοῖς ἐτέροις ἐπικυνδέστερα τὰ πράγματα θάτερον ἐποίησεν, οὐδὲν ἔστι τοῦτο σημεῖον τῆς ἐκείνου δυνάμεως. Ἐν γὰρ τοῖς τοιοῦτοις καιροῖς πολλάκις μικραὶ δυνάμεις μεγάλας τὰς ὁπὰς ἐποίησαν, ἐπεὶ καὶ περὶ Χίων ἔχομι' ἂν τοῦτον τὸν λόγον εἰπεῖν, ὡς ὀποτέροις ἐκεῖνοι προσθέσθαι βουληθεῖεν,
- 140 οὗτοι κατὰ θάλατταν κρείττους ἦσαν. Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἐκ τούτων δίκαιόν ἐστι σκοπεῖν τὴν βασιλέως δύναμιν, ἐξ ὧν μεθ' ἑκατέρων γέ-

Κατάφερε δηλαδή ὅ,τι δὲν μπόρεσε κανεὶς ἀπὸ τοὺς προγόνους 137
του ὡς τώρα: Ἐναγρωρίστηκε ἐπίσημα καὶ ἀπὸ μᾶς καὶ ἀπὸ τοὺς
Σπαρτιάτες πὼς ἢ Ἄσια ἀνήκει ἀποκλειστικά στὸν Πέρση βασιλιά¹¹.
Καὶ τέτοια ἀπόλυτη κυριαρχία ἀσκει πάνω στὶς πόλεις τὶς ἑλληνικές,
ὥστε ἄλλες τὶς καταστρέφει ἀπὸ τὰ θεμέλια καὶ σὲ ἄλλες ὀχυρώνει
ἀκροπόλεις. Καὶ ὅλα αὐτὰ ἔγιναν φυσικά ἀπὸ τὴ δικιά μας κουταμά-
ρα μόνο, καὶ ὄχι ἀπὸ τὶς δικές του τὶς δυνάμεις.

ΤΑ ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Βέβαια ὑπάρχουν μερικοὶ ποὺ νιώθουν θαυμασμό μπροστὰ στὸ 138
μέγεθος τῆς δυνάμεις τῆς Περσικῆς καὶ ἐπιμένουν πὼς εἶναι ἀκαταμά-
χητη. Πάνω σ' αὐτὸ λένε καὶ ξαναλένε πὼς τάχα ἔχει φέρει ἄνω κάτω
τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἀποψη ὅμως ἢ δική μου εἶναι πὼς ὅσοι λέν αὐτὰ δὲ
μᾶς ἀποτρέπουν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία ἀντίθετα μᾶς σπρώχνουν ἀκόμα
περισσότερο σ' αὐτή. Ἐννοῶ φυσικά ὅτι, ἂν εἶναι δύσκολο νὰ πολεμή-
σωμε μ' ἐκεῖνον ὅταν ὁμονόησωμε, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἔχῃ νὰ ἀντιμετωπίσῃ
πολλὲς ταραχές μὲς στὸ δικό του κράτος, θὰ πρέπει κυριολεκτικά νὰ
τρέμωμε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ποὺ θὰ ἀποκατασταθῇ τάξη καὶ ἡσυχία
ἀπόλυτη μὲς στὸ βασίλειό του, ἐνῶ ἐμεῖς θὰ ἐξακολουθοῦμε τοὺς
πολέμους μεταξὺ μας, ὅπως συμβαίνει τώρα.

Ἐποῦσο ὅμως, ἀκόμα καὶ ἂν συντάσσωνται μὲ τὴ δικιά μου γνώ- 139
μη, οὔτε καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι σωστὴ ἡ σκέψη τους γιὰ τὴ
δικιά του δύναμη. Ἐνὰ δηλαδή ἦταν σὲ θέση νὰ ἀποδείξουν ὅτι καὶ
μιά φορὰ στὰ περασμένα νίκησε ἢ δύναμη τοῦ βασιλιᾶ καὶ τὶς δυὸ
πόλεις τὶς δικές μας ἐνωμένες, ἴσως νὰ εἶχαν κάποια βάση ποὺ προ-
σπαθοῦν καὶ τώρα νὰ μᾶς τρομοκρατήσουν. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἔγινε πο-
τέ! Ἐνὰ τώρα, τὴ στιγμή ποὺ πολεμοῦσαμε ἐμεῖς μὲ τοὺς Σπαρτιάτες,
τάχτηκε ἐκεῖνος μὲ τὸ μέρος τοῦ ἐνός καὶ ἡ συμβολὴ του βάρυνε σὲ
βάρος τῆς ἀντίπαλης μερίδας, τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀ-
ποτελέσῃ ἀπόδειξη γιὰ τὴ δικιά του δύναμη. Σὲ τέτοιες περιστάσεις
εἶναι γνωστὸ ὅτι μικρὲς δυνάμεις φέρνουν συχνά ἀνυπολόγιστες με-
ταστροφὲς στὴν ἐκβασῆ τοῦ ἀγώνα. Σχετικὰ μάλιστα θὰ μπορούσαμε
νὰ ἀναφέρωμε τοὺς Χιῶτες¹² γιὰ παράδειγμα, ποὺ μὲ ὅποιον τὸ μέ-
ρος συνταχθοῦν, αὐτοὶ ἐπικρατοῦν πάντα στὴ θάλασσα.

Δὲν εἶναι λοιπὸν σωστὸ νὰ κρίνωμε τὴ δύναμη τοῦ βασιλιᾶ ἀπὸ 140
τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἔφερε ἢ σύμπραξή του μὲ τὸν καθέναν ἀπὸ τοὺς

¹¹ Ἡ ἐξασθένει-
ση τοῦ Περσι-
κοῦ κράτους.

γονεν, ἀλλ' ἐξ ὧν αὐτὸς ὑπὲρ αὐτοῦ πεπολέμηκεν. Καὶ πρῶτον μὲν ἀποστάσης Αἰγύπτου τί διαπέπρακται πρὸς τοὺς ἔχοντας αὐτήν; Οὐκ ἐκεῖνος μὲν ἐπὶ τὸν πόλεμον τοῦτον κατέπεμψεν τοὺς εὐδοκιμοτάτους Περσῶν, Ἀβροκόμαν καὶ Τιθρούστην καὶ Φαρνάβαζον, οὗτοι δὲ τριῶν ἔτη μείναντες καὶ πλείω κακὰ παθόντες ἢ ποιήσαντες, τελευτῶντες οὕτως ἀπηλλάγησαν ὥστε τοὺς ἀφεστῶτας μηκέτι τὴν ἔλευ-
 141 θερῖαν ἀγαπᾶν, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν ὁμόρων ζητεῖν ἐπάρχειν; Μετὰ δὲ ταῦτ' ἐπ' Εὐαγόραν στρατεύσας, ὃς ἄρχει μὲν μιᾶς πόλεως [τῶν ἐν Κύπρῳ], ἐν δὲ ταῖς συνθήκαις ἔκδοτός ἐστιν, οἰκῶν δὲ νῆσον κατὰ μὲν θάλατταν προδεδυστύχηκεν, ὑπὲρ δὲ τῆς χώρας τρισχιλίους ἔχει μόνον πελταστίας, ἀλλ' ὅμως οὕτω ταπεινῆς δυνάμεως οὐ δύναται περιγενέσθαι βασιλεὺς πολεμῶν, ἀλλ' ἤδη μὲν ἕξ ἔτη διατέτριφεν, εἰ δὲ δεῖ τὰ μέλλοντα τοῖς γεγενημένοις τεκμαίρεσθαι, πολὺ πλείων ἐλπίς ἐστίν ἕτερον ἀποστῆναι πρὶν ἐκεῖνον ἐκπολιορκηθῆναι τοιαῦται
 142 βραδύτητες ἐν ταῖς πράξεσι ταῖς βασιλέως ἔνεισι. Ἐν δὲ τῷ πολέμῳ τῷ περὶ Ῥόδον ἔχων μὲν τοὺς Λακεδαιμονίων συμμάχους εὖνους διὰ τὴν χαλεπότητα τῶν πολιτειῶν, χρώμενος δὲ ταῖς ὑπηρεσίαις ταῖς παρ' ἡμῶν, στρατηγοῦντος δ' αὐτῷ Κόνωνος, ὃς ἦν ἐπιμελέστατος μὲν τῶν στρατηγῶν, πιστότατος δὲ τοῖς Ἑλλησιν, ἐμπειρότατος δὲ τῶν πρὸς τὸν πόλεμον κινδύνων, τοιοῦτον λαβὼν συναγωγιστὴν τρία μὲν ἔτη περιεΐδε τὸ ναυτικὸν τὸ προκινδυνεῦον ὑπὲρ τῆς Ἀσίας ὑπὸ τριήρων ἑκατὸν μόνων πολιορκούμενον, πεντεκαίδεκα δὲ μηνῶν τοὺς στρατιώτας τὸν μισθὸν ἀπεστέρησεν, ὥστε τὸ μὲν ἐπ' ἐκείνῳ πολλὰκις ἂν διελύθησαν, διὰ δὲ τὸν ἐφεστῶτα [κίνδυνον] καὶ τὴν συμμαχίαν τὴν περὶ Κόρινθον συστάσαν μόλις ναυμαχοῦντες

δυσ μας, ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὰ πού πέτυχε στίς περιπτώσεις πού πολεμοῦσε μόνος αὐτός γιὰ τὸ δικό του τὸ συμφέρο. Καί πρῶτα—πρῶτα μὲ παύ τρόπος ἀντιμετώπισε τὴν ἀποστασία τῆς Αἰγύπτου⁹¹: Δὲν ἔστειλε γιὰ νὰ τοὺς πολεμήσουν τοὺς πιὸ ἔμπειρους στρατηγούς του, τὸν Ἀβραμόμα, τὸν Τιθραύστη, τὸν Φαρνάβαζο: Καί αὐτοὶ στὰ τρία χρόνια πού ἔμειναν ἐκεῖ πέρα πιότερες συμφορὲς δὲν ἔπαθαν ἀπὸ αὐτὲς πού προξένησαν οἱ ἴδιοι στοὺς ἐχθρούς τους: Καί τελικὰ δὲν ἔφυγαν ἀπὸ ἐκεῖ κάτω τόσο ντροπιασμένοι, ὥστε οἱ ἀποστάτες νὰ μὴν ἀρκοῦνται τώρα πιά νὰ ἐξασφαλίσουν μονάχα τὴν ἐλευθερία τους, ἀλλὰ νὰ θέλουν νὰ ἐπιβάλουν τὴ θέλησή τους καί στοὺς γείτονες:

Ἵστερα ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ ἔκαμε ἐκστρατεία κατὰ τοῦ Εὐ- 141
αγόρα⁹². Αὐτὸς κυβερνάει μιὰ πόλη μόνο, καί, σύμφωνα μὲ τὴ συνθήκη τῆ γνωστή, ὁ ἴδιος ἀνήκει στὴν κυριαρχία τῆς Περσίας· ἀκόμα, μέλο πού κατοικεῖ νησί, νικῆθηκε στὴ θάλασσα πολλές φορές ὡς τώρα, καί γιὰ τὴν υπεράσπισή τῆς χώρας του μπορεῖ νὰ διαθέσῃ μονάχα τρεῖς χιλιάδες πελταστῆς. Ὡστόσο, παρόλο πού ἡ δύναμή του εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτη, ὁ βασιλιάς δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τὴ νικήσῃ πολεμώντας. Καί ἔχει κιόλας ξοδέψῃ ἑξὶ χρόνια λόλοκληρα γι' αὐτὴ τὴν ἱστορία: καί, ἂν εἶναι δυνατὸ νὰ συμπεράνῃ κανένας τὰ μελλούμενα ἀπὸ ὅσα προηγήθηκαν, εἶναι πιὸ πιθανὸ νὰ ἀποστατήσῃ καί ἄλλος κανεὶς μὲς στὸ βασίλειό του προτοῦ νὰ ὑποκύβῃ ὁ Εὐαγόρας. Τόση ἀργαπορία διακρίνει συχνὰ ὅλες τίς πράξεις τοῦ Πέρση βασιλιᾶ.

Στὴ ναυμαχία πάλι πού ἔγινε στὴ Ρόδο⁹³ εἶναι γνωστὸ πὼς εἶχε 142
τὴ συμπάθεια ἀπὸ τοὺς συμμάχους τῶν Σπαρτιατῶν, πού ἦταν δυσχεροποιημένοι ἀπ' τὴν κακὴ πολιτειακὴ κατάστασή· ἀκόμα ἀπὸ μᾶς ναυτολογοῦσε τὰ πληρώματα τοῦ στόλου του καί εἶχε ναύαρχο τὸν Κόνωνα, τὸν πιὸ εὐσυνείδητο ἀπὸ τοὺς στρατηγοὺς, πού οἱ Ἕλληνες τοῦ εἶχαν μεγάλη ἐμπιστοσύνη, μὰ καί τὸν πιὸ ἔμπειρο στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες. Παρ' ὅλα αὐτὰ καί τὴ στιγμή πού εἶχε τέτοιο συνεργάτη ἐκλεκτὸ γιὰ τὴν περίπτωσή αὐτή, ἄφησε τρία χρόνια⁹⁴ τὸ ναυτικὸ του — πού ὡστόσο υπεράσπιζε τὰ ἀσιατικὰ παράλια τοῦ Κράτους του — νὰ τὸ πολιορκοῦν μόνο ἑκατὸ τριήρεις τῶν Σπαρτιατῶν καί ἀρνήθηκε ἀδιάντροπα στοὺς στρατιῶτες του μισθὸ γιὰ δέκα πέντε μῆνες. Τόσο πού, ἂν ἦταν μονάχα στὸ χέρι τὸ δικό του, πολλές φορές σίγουρα θὰ εἶχαν διαλυθῆ· μόνο ἡ προσωπικότητα τοῦ Κόνωνα καί ἡ δημιουργία τῆς συμμαχίας τῆς Κορίνθου⁹⁵ τοὺς ὑποχρέωσε

- 143 ἐνίκησαν. Καὶ ταῦτ' ἐστὶ τὰ βασιλικώτατα καὶ σεμνότατα τῶν ἐκείνῳ πεπραγμένων, καὶ περὶ ὧν οὐδέποτε παύονται λέγοντες οἱ βουλόμενοι τὰ τῶν βαρβάρων μεγάλα ποιεῖν. "Ὡστ' οὐδεὶς ἂν ἔχοι τοῦτ' εἰπεῖν ὡς οὐ δικαίως χρῶμαι τοῖς παραδείγμασιν, οὐδ' ὡς ἐπὶ
- 144 μικροῖς διατρίβω τὰς μεγίστας τῶν πράξεων παραλείπων φεύγων γὰρ ταύτην τὴν αἰτίαν τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων διήλθον, οὐκ ἀμνημονῶν οὐδ' ἐκείνων, ὅτι Δερκυλίδας μὲν χιλίους ἔχων ὀπίστας τῆς Αἰολίδος ἐπῆρχεν, Δράκων δ' Ἀταρνεά καταλαβὼν καὶ τρισχιλίους πελταστὰς συλλέξας τὸ Μύσιον πεδίον ἀνάστατον ἐποίησεν, Θίβρων δ' ὀλίγῳ πλείους τούτων διαβιβάσας τὴν Λυδίαν ἅπασαν ἐπόρθησεν, Ἀγησίλαος δὲ τῷ Κερεῖῳ στρατεύματι χρώμενος μι-
- 145 κροῦ δεῖν τῆς ἐντὸς Ἄλως χώρας ἐκράτησεν. Καὶ μὴν οὐδὲ τὴν στρατιὰν τὴν μετὰ τοῦ βασιλέως περιπολοῦσαν, οὐδὲ τὴν Περσῶν ἀνδρείαν ἄξιον φοβηθῆναι καὶ γὰρ ἐκεῖνοι φανερώς ἐπεδείχθησαν ὑπὸ τῶν Κύρου συναναβάντων οὐδὲν βελτίους ὄντες τῶν ἐπὶ θαλάττῃ. Τὰς μὲν γὰρ ἄλλας μάχας ὅσας ἠττήθησαν ἐῶ, καὶ τίθημι στασιάξειν αὐτοὺς καὶ μὴ βούλεσθαι προθύμως πρὸς τὸν ἀδελφὸν τὸν βασι-
- 146 λέως διακινδυνεύειν. Ἄλλ' ἐπειδὴ Κύρου τελευτήσαντος συνήλθον ἅπαντες οἱ τὴν Ἀσίαν κατοικοῦντες, ἐν τούτοις τοῖς καιροῖς οὕτως αἰσχυρῶς ἐπολέμησαν ὥστε μηδένα λόγον ὑπολιπεῖν τοῖς εἰθισμένοις τὴν Περσῶν ἀνδρείαν ἐπαινεῖν. Λαβόντες γὰρ ἑξακισχιλίους τῶν Ἑλλήνων οὐκ ἀριστίνδην ἐπειλεγμένους, ἀλλ' οἱ διὰ φανλότητ' ἐν ταῖς αὐτῶν [πόλεσιν] οὐχ οἰοί τ' ἦσαν ζῆν, ἀπείρους μὲν τῆς χώρας ὄντας, ἐρήμους δὲ συμμάχων γεγενημένους, προδοδομένους δ' ὑπὸ τῶν συναναβάντων, ἀπεστερημένους δὲ τοῦ στρατηγοῦ μεθ'
- 147 οὗ συνηκολούθησαν, τοσοῦτον αὐτῶν ἦττους ἦσαν ὥσθ' ὁ βασιλεὺς ἀπορήσας τοῖς παροῦσι πράγμασι καὶ καταφρονήσας τῆς περὶ αὐτὸν δυνάμεως τοὺς ἄρχοντας τοὺς τῶν ἐπικούρων ὑποσπόνδους

να ναυμαχήσουν με τὸ ζόρι καὶ νὰ νικήσουν τελικὰ.

Καὶ αὐτὰ βέβαια εἶναι τὰ πιὸ λαμπρά, τὰ πιὸ βασιλικά του κα- 143
τορθώματα, αὐτὰ ποὺ ὅσοι θέλουν νὰ ἐξάρουν τὶς πράξεις τῶν βαρ-
βάρων ποτὲ δὲν παύουν νὰ τὰ μνημονεύουν. "Ἐτσι κανεὶς δὲν ἔχει
νὰ μοῦ πῆ ὅτι δὲ χρησιμοποιοῦ τὰ παραδείγματα καλόπιστα καὶ ὅτι
χρονοτριβῶ σὲ λεπτομέρειες ἀσήμαντες παραμελώντας γεγονότα
βαρυσήμαντα. Ἀκριβῶς γιὰ νὰ προλάβω μιὰ τέτοια κατηγορία, ἀνά- 144
φερα τὰ πιὸ λαμπρά τους ἔργα. Ὡστόσο δὲν ξεχνῶ οὔτε καὶ τὰ ἄλλα,
ὅτι δηλ. ὁ Δερκυλίδας⁹⁸ μὲ χίλιους μόνο ἄντρες ἔγινε ἀπόλυτος κυρίαρ-
χος στὴν Αἰολίδα· ὁ Δράκοντας⁹⁹ πῆρε τὸν Ἀταρνέα μὲ τρεῖς χιλιάδες
πελταστὲς ποὺ μάζεψε, ἀλώνισε κυριολεκτικὰ τὴν πεδιάδα τῆς Μυ-
σίας¹⁰⁰· ὁ Θίβρωνας¹⁰¹ ἔφερε στὴν Ἀσία λίγους μονάχα παραπάνω
ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ὑπόταξε ὅλη τὴ Λυδία· τέλος ὁ Ἀγησίλαος μὲ τὰ ἀ-
πομεινάρια ἀπὸ τὸ στράτευμα τοῦ Κύρου¹⁰² ἔγινε κύριος σχεδὸν σὲ
ὅλη τὴ χώρα δῶθε ἀπὸ τὸν Ἄλυ¹⁰³.

"Ἄλλωστε δὲν ἀξίζει νὰ φοβηθοῦμε βέβαια οὔτε τὴ στρατιά, 145
ποὺ διαρκῶς περιπολεῖ μαζί μὲ τὸ βασιλιά, οὔτε καὶ τὴν ἀνδρεία
τῶν βαρβάρων. Ἀπόδειξαν δὲ ὀλοκάθαρα οἱ Ἕλληνες, ποὺ πῆραν
μέρος τότε στὴν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου, ὅτι αὐτοὶ δὲν ἔχουν περισσό-
τερη παλικαριά ἀπὸ ὅσους στρατολογοῦνε στὰ παράλια. Ἀφήνω κατὰ
μέρος, ἂν θέλετε, ὅλες τὶς μάχες, ὅπου νικήθηκαν, καὶ δέχομαι τὴν
ἀποψη ὅτι στασίαζαν, γιὰτὶ δὲν ἤθελαν νὰ πολεμήσουν μὲ τὸν ἀδερφὸ
τοῦ βασιλιᾶ. Μὰ καὶ ἀπὸ τότε ποὺ σκοτώθηκε ὁ Κύρος καὶ ὅλοι οἱ 146
Ἀσιάτες βρέθηκαν ἐνωμένοι, κάτω ἀπὸ τὶς λαμπρὲς αὐτὲς συνθη-
κες πολέμησαν μὲ τρόπο τόσο θλιβερό, ὥστε δὲν ἄφησαν κανένα ἐπι-
χείρημα σ' αὐτοὺς ποὺ συνηθίζουν νὰ ἐπαινοῦν τὴν ἀντρεία τῶν Περ-
σῶν. Εἶναι γνωστὸ πὼς εἶχαν μὲς στὰ χέρια τους ἕξι χιλιάδες¹⁰⁴
Ἕλληνες, ὅχι βέβαια διαλεγμένους καὶ ἀπ' τοὺς καλύτερους, ἀλλὰ
ἀνθρώπους ποὺ κακίες καὶ ἐλαττώματα δὲν τοὺς ἄφηναν νὰ ζήσουν
στὸν τόπο τους καὶ ποὺ δὲν ἤξεραν τὴ χώρα τῶν βαρβάρων καὶ
εἶχαν ἐγκαταλειφθῆ ἀπ' τοὺς συμμάχους τους, ποὺ εἶχαν προδοθῆ
ἀπὸ τοὺς συντρόφους τους¹⁰⁵ καὶ εἶχαν χάσει τὸν ἀρχηγό, αὐτὸν ποὺ
καὶ ἀκολούθησαν. Ὅμως τόσο κατώτεροι ἀπὸ αὐτοὺς φάνηκαν τότε οἱ 147
βάρβαροι, ὥστε ὁ βασιλιάς τους τὰ ἔχασε μπρὸς στὴν κατάσταση
αὐτή, καὶ μὴν ἔχοντας καμιὰ ἐμπιστοσύνη στὶς περσικὲς δυνάμεις

συλλαβεῖν ἐτόλμησεν, ὡς εἰ τοῦτο παρανομήσειε συνταράξων τὸ στρα-
 τόπεδον, καὶ μᾶλλον εἴλετο περὶ τοὺς θεοὺς ἔξαμαρτεῖν ἢ πρὸς ἐκεῖ-
 148 νους ἐκ τοῦ φανεροῦ διαγωνίσασθαι. Διαμαρτῶν δὲ τῆς ἐπιβουλῆς
 καὶ τῶν στρατιωτῶν συμμεινάντων καὶ καλῶς ἐνεγκόντων τὴν συμ-
 φοράν, ἀπιούσιν αὐτοῖς Τισσαφέρην καὶ τοὺς ἰππέας συνέπεμφεν,
 ὕφ' ὧν ἐκεῖνοι παρὰ πᾶσαν ἐπιβουλενόμενοι τὴν ὁδὸν ὁμοίως διεπο-
 ρεύθησαν ὡπερᾶνεὶ προπεμπόμενοι, μάλιστα μὲν φοβούμενοι τὴν
 αὐόκητον τῆς χώρας, μέγιστον δὲ τῶν ἀγαθῶν νομίζοντες, εἰ τῶν πο-
 149 λεμίων ὡς πλείστοις ἐντύχοιεν. Κεφάλαιον δὲ τῶν εἰρημίων· ἐκεῖ-
 νοὶ γὰρ οὐκ ἐπὶ λείαν ἐλθόντες, οὐδὲ κώμην καταλαβόντες, ἀλλ' ἐπ'
 αὐτὸν τὸν βασιλέα στρατεύσαντες, ἀσφαλέστερον κατέβησαν τῶν περὶ
 φιλίας ὡς αὐτὸν πρεσβενόντων. "Ὡστε μοι δοκοῦσιν ἐν ἅτασι τοῖς
 τόποις σαφῶς ἐπιδεδείχθαι τὴν αὐτῶν μαλακίαν· καὶ γὰρ ἐν τῇ πι-
 ραλίᾳ τῆς Ἀσίας πολλὰς μάχας ἠττηται, καὶ διαβάντες εἰς τὴν Εὐ-
 ρώπην δίκην ἔδοσαν, — οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν κακῶς ἀπώλονθ', οἱ δ'
 αἰσχυρῶς ἐσώθησαν, — καὶ τελευτῶντες ὑπ' αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις
 καταγέλαστοι γέγονασιν.

150 Καὶ τούτων οὐδὲν ἀλόγως γέγονεν, ἀλλὰ πάντ' εἰκότως ἀπο-
 βέβηκεν· οὐ γὰρ οἷόν τε τοὺς οὕτω τρεφομένους καὶ πολιτενομέ-
 νους οὔτε τῆς ἄλλης ἀρετῆς μετέχειν οὔτ' ἐν ταῖς μάχαις τρόπαιον
 ἰστάναι τῶν πολεμίων. Πῶς γὰρ ἐν τοῖς ἐκείνων ἐπιτηδεύμασιν ἐγ-
 γενέσθαι δύνουτ' ἂν ἢ στρατηγὸς δεινὸς ἢ στρατιώτης ἀγαθός, ὧν
 τὸ μὲν πλείστον ἐστὶν ὄχλος ἄτακτος καὶ κινδύνων ἄπειρος, πρὸς
 μὲν τὸν πόλεμον ἐκκλενόμενος, πρὸς δὲ τὴν δουλείαν ἄμεινον τῶν
 151 παρ' ἡμῖν οἰκετῶν πεπαιδευμένος· Οἱ δ' ἐν ταῖς μεγίσταις δόξαις

που τον Ξεωναν, τόλμησε να συλλάβη όλους τους αρχηγούς του μισοφροσικού στρατού του Κύρου, και αυτό κάτω από την προστασία των σπονδών. Είχε, βλέπετε, την ιδέα πως με τη μαχητή του πράξη θα έφερνε άνω κάτω το στρατόπεδο των Ελλήνων και προτίμησε να τὰ βάλει καλύτερα με τους θεούς παρά να αναμετρηθῆ ἀντρίκια με τους Έλληνες.

Και όταν τὸ ὑπολό του σχέδιο ἀπότυχε, γιατί οἱ στρατιώτες 148 μας ἐμειναν ἀκλόνητοι στις θέσεις τους και ἀντιμετώπισαν τὴ συμφορά σὰν ἄντρες, κατὰ τὴν ἐπιστροφή τους στὴν πατρίδα ἐστειλε τὸν Τισσαφέρνη με ἱππικὸ νὰ τοὺς συνοδέψῃ. Καὶ παρόλο που αὐτοὶ τοὺς παρακολουθοῦσαν ἄγρυπνα σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πορείας, πορεύτηκαν σὰ νὰ εἶχαν συνοδεία τιμητική· και ἐνιωσαν φόβο μόνο σὲ χῶρες ἀκατοίκητες, ἐνῶ, ἂν συναντοῦσαν ὅσο γινόνταν περισσότερους ἐχθρούς, τὸ θεωροῦσαν μεγάλη εὐτυχία.

Και, γιὰ ἀνακεφαλalaίωση στὰ ὅσα εἶπα ὡστόσο, θέλονα νὰ σὰς τονί- 149 σω τοῦτο ἐδῶ: Ἐκεῖνοι—που δὲν ἤρθαν βέβαια γιὰ λαφυραγωγία οὔτε και γιὰ νὰ καταχτήσουν καιμὶ πόλη ἀσήμαντη, μὰ εἶχαν ἐκστρατεύσει με ἐχθρική διάθεση γι' αὐτὸν τὸν ἴδιο τὸν Πέρση βασιλεῖα— γύρισαν πίσω με μεγαλύτερη ἀσφάλεια ἀπὸ ὅση οἱ πρέσβεις που ἐρχόνταν στὴ χώρα του, γιὰ νὰ συνάψουν συμμαχία¹⁰⁷. Θαρρῶ λοιπὸν πως δὲν ὑπάρχει τόπος που δὲ γνώρισε σὲ ὅλη τὴν ἐκτασή της τὴ δειλία και τὴ νωθρότητα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ: Καὶ στὰ παράλια τῆς Ἀσίας πολλές φορές νικῆθηκε¹⁰⁸, ἀλλὰ και στὴν Εὐρώπη¹⁰⁹, ὅταν διάβηκε, πολὺ ἀκριβὰ τὸ πλήρωσε: "Ἄλλοι χάθηκαν κατὰ τρόπο ἔθλιο, ἄλλοι σώθηκαν ντροπισαμένοι και δειλοὶ¹¹⁰ και τελευταῖα μέσα στὰ ἔδρα τὰ ἀνάκτορα¹¹¹ τοῦ Πέρση βασιλεῖα ἐγίναν καταχέλαστοι.

Και τίποτα ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἐγινε στὴν τύχη: ὅλα ἦταν φυσικὸ νὰ 150 γίνουσι ὅπως ἐγίναν. Δὲν εἶναι δυνατόν οἱ ἄνθρωποι που ἀνατρέφονται με αὐτὸν τὸν τρόπο και κάτω ἀπὸ τὴν προμάρα τοῦ δεσποτικοῦ τους πολιτεύματος νὰ ἔχουν μέσα τους καιμὶ ἀρετή, δὲν εἶναι δυνατό νὰ στήνουν τρόπαια στις μάχες ἐνάντια στοὺς ἐχθρούς. Πως εἶναι δυνατόν ἀλήθεια, με τὰ δικὰ τους ἔθλη, νὰ ἀναδειχθῆ ποτὲ ἄξιος στρατηγὸς ἢ και γενναῖος στρατιώτης, ἀφοῦ ἡ μάχη ἢ μεγάλη εἶναι ἄταχτος ὄχλος χωρὶς καιμὶ πείρα στοὺς κινδύνους, ἀνίκανοι γιὰ πόλεμο, γιὰ τὴ σκληριὰ ὅμως καλύτερα ἐκπαιδευμένοι και ἀπὸ τοὺς δούλους μας: "Ὅσοι πάλι κατέχουν μεγάλα ἀξιώματα, αὐτοὶ ποτὲ δὲν ἔχισαν με 151

ὄντες αὐτῶν ὁμαλῶς μὲν οὐδὲ κοινῶς οὐδὲ πολιτικῶς οὐδεπώποτ'
 ἐβίωσαν, ἅπαντα δὲ τὸν χρόνον διάγουσιν εἰς μὲν τοὺς ὕβριζόντες,
 τοῖς δὲ δουλεύοντες, ὡς ἂν ἄνθρωποι μάλιστα τὰς φύσεις διαφθα-
 ρεῖεν, καὶ τὰ μὲν σώματα διὰ τοὺς πλοῦτους τρυφῶντες, τὰς δὲ
 ψυχὰς διὰ τὰς μοναρχίας ταπεινὰς καὶ περιδεεῖς ἔχοντες, ἐξεταζόμε-
 νοι πρὸς αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις καὶ προκαλινδούμενοι καὶ πάντα τρό-
 πον μικρὸν φρονεῖν μελετῶντες, θνητὸν μὲν ἄνδρα προσκυνοῦντες καὶ
 δαίμονα προσαγορευόντες, τῶν δὲ θεῶν μᾶλλον ἢ τῶν ἀνθρώπων
 152 ὀλιγωροῦντες. Τοιγαροῦν οἱ καταβαίνοντες αὐτῶν ἐπὶ θάλατταν,
 οὓς καλοῦσι σατράπας, οὐ καταισχύνουσι τὴν ἐκεῖ παίδευσιν, ἀλλ'
 ἐν τοῖς ἤθεσι τοῖς αὐτοῖς διαμένουσιν, πρὸς μὲν τοὺς φίλους ἀπίστως,
 πρὸς δὲ τοὺς ἐχθροὺς ἀνάνδρως ἔχοντες, καὶ τὰ μὲν ταπεινῶς, τὰ
 δ' ὑπερηφάνως ζῶντες, τῶν μὲν συμμάχων καταφρονοῦντες, τοὺς
 153 δὲ πολεμίους θεραπεύοντες. Τὴν μὲν γε μετ' Ἀγησιλάου στρα-
 τιᾶν ὀκτὼ μῆνας ταῖς αὐτῶν δαπάναις διέθρεψαν, τοὺς δ' ὑπὲρ αὐ-
 τῶν κινδυνεύοντας ἐτέρου τοσοῦτον χρόνον τὸν μισθὸν ἀπεστέρησαν
 καὶ τοῖς μὲν Κισθίηνην καταλαβοῦσιν ἑκατὸν τάλαντα διένειμαν, τοὺς
 δὲ μεθ' αὐτῶν εἰς Κύπρον στρατευσαμένους μᾶλλον ἢ τοὺς αἰχμα-
 154 λώτους ὕβριζον. Ὡς δ' ἀπλῶς εἶπεῖν καὶ μὴ καθ' ἕνα ἕκαστον,
 ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τίς ἦ τῶν πολεμησάντων αὐτοῖς οὐκ εὐδαιμο-
 νήσας ἀπῆλθεν, ἢ τῶν ὑπ' ἐκείνοις γενομένων οὐκ αἰκισθεῖς τὸν βίον
 ἐτελεύτησεν; Οὐ Κόωνα μὲν ὅς ὑπὲρ τῆς Ἀσίας στρατηγήσας
 τὴν ἀρχὴν τὴν Λακεδαιμονίων κατέλυσεν, ἐπὶ θανάτῳ συλλαβεῖν
 ἐτόλμησαν, Θεμιστοκλέα δ' ὅς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος αὐτοὺς κατενανμά-
 155 χησε, τῶν μεγίστων δωρεῶν ἠξίωσαν; Καίτοι πῶς χρὴ τὴν τού-
 των φιλίαν ἀγαπᾶν, οἳ τοὺς μὲν ἐδεργέτας τιμωροῦνται, τοὺς δὲ κα-
 κῶς ποιοῦντας οὕτως ἐπιφανῶς κολακεύουσιν; Περὶ τίνας δ' ἡμῶν
 οὐκ ἐξημαρτήκασιν; Ποῖον δὲ χρόνον διαλελοίπασιν ἐπιβουλεύοντες

κάποια Ισορροπία, ποτέ δὲ νοιάστηκαν γιὰ τὸ συμφέρο τὸ κοινὸ, γιὰ τὸ καλὸ τοῦ Κράτους· ἀντίθετα κάθε στιγμή δείχνουν τὴν περιφρόνηση στοὺς κατώτερους, τὴ δουλοπρέπειά τους στοὺς ἀνώτερους, σὰν τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἡ διακθορὰ τοὺς ἔχει σημαδέψει. Καὶ γενικὰ τὰ σώματά τους εἶναι μαλθακά, ἀπὸ τὸν πλοῦτο βουτηγμένα στὴν πολυτέλεια καὶ στὴ γλιδὴ, καὶ ἡ ψυχὴ τους πάντα δουλική, ταπεινωμένη καὶ τρομοκρατημένη ἀπὸ τὸ δυνάστη· ἀρῆνουν νὰ τοὺς ἐρευνοῦν ἐξευτελιστικὰ στοῦ παλατιοῦ τίς πόρτες, σέρνονται κατὰ γῆς, μὲ κάθε τρόπο ἀσχοῦνται στὴν ταπεινώση¹¹², λατρεύουν καὶ προσκυνοῦν ἓνα θεοῦ ποὺ τὸν ἀποκαλοῦν θεὸ, ἀδιαφοροῦν γιὰ τοὺς θεοὺς καὶ λογαριάζουν τοὺς ἀνθρώπους.

Ἄλλωστε καὶ αὐτοὶ ποὺ διορίζονται σατράπες καὶ κατεβαίνουν 152
στὶς παραθαλάσσιες περιοχὲς ποτέ δὲ θὰ ντροπιᾶσουν τὴν ἀγωγή
ποὺ ἔλαβαν στὴ χώρα τους! Θὰ βαδίσουν ἀκριβῶς πᾶνα στὰ ἴδια χνά-
ρια, ἄπιστοι γιὰ τοὺς φίλους, ἄντροι πρὸς τοὺς ἐχθροὺς τους,
πότε μὲς στὴν ταπεινώση, πότε μέσα στὴν περηφάνια βουτηγμένοι, μὲ
ἐπαρση καὶ κατάρφονια στοὺς συμμάχους καὶ στοὺς ἐχθροὺς κάλακες
σιχαμένοι. Τὸ στράτευμα τοῦ Ἀγησίλαου τὸ συντήρησαν μὲ ἐξοδα 153
δικὰ τους ὀχτῶ μῆνες¹¹³, τοὺς στρατιῶτες ὅμως, ποὺ γιὰ λογαριασμό
τους ἀντιμετώπισαν κινδύνους, τοὺς κατακράτησαν δυὸ φορές τόσους
μῆνες τοὺς μισθοὺς. Καὶ αὐτοὺς ποὺ εἶχαν καταλάβει τὴν Κισθίην¹¹⁴
ἐκατὸ τάλαντα τοὺς μοίρασαν, ἐκείνους ὅμως ποὺ πῆραν μαζί τους
μέρος στὴν ἐκστρατεία τῆς Κύπρου τοὺς φέρθηκαν πῖο βάνανυσα καὶ
ἀπὸ τοὺς αἰχμαλώτους. Καὶ γιὰ νὰ σταθοῦμε σὲ γενικὲς γραμμὲς, χω- 154
ρὶς νὰ πελαγοδρομοῦμε σὲ λεπτομέρειες εἰδικές, ποιὸς ἀπὸ αὐτοὺς
ποὺ τοὺς πολέμησαν δὲν ἔφυγε πλούσιος; Καὶ ποιὸς ἀπὸ ὅσους ἐπε-
σαν στὰ χέρια τους δὲν πέθανε φοιχτὰ ἀπὸ βασανιστήρια; Δὲν ἐπίασαν
τὸν Κόνωνα θρασύτατα γιὰ νὰ τὸν θανατώσουν¹¹⁵, αὐτὸν ποὺ ναύαρ-
χος γιὰ τὸ συμφέρο τῆς Ἀσίας κατόρθωσε νὰ καταλύσῃ τὴν ἐξουσία
τῶν Σπαρτιατῶν; Καὶ τὸ Θεμιστοκλῆ¹¹⁶, ποὺ τοὺς κατατρόπωσε στὴ
Σαλαμίνα, γιὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν Ἑλλάδα, δὲν τὸν ἔκριναν ἄξιο γιὰ
τὰ ἀκριβότερα δῶρα καὶ γιὰ τίς πῖο λαμπρὲς τιμές;

Πῶς εἶναι δυνατό λοιπὸν νὰ ἐπιδιώκῃ ἄνθρωπος τὴ φιλία τῶν 155
βαρβάρων, ποὺ τιμωροῦν σκληρὰ τοὺς εὐεργέτες τους καὶ κολακεύουν
ἐπιδεικτικὰ ἐκείνους ποὺ τοὺς βλάπτουν; Καὶ ποιὸν τάχα ἀπὸ μᾶς
δὲν ἔχουν ἀδικήσει; Καὶ ποιὰ στιγμή σταμάτησαν νὰ ἐτοιμά-

Τὸ ἀδιάλλα-
κτο μίσος τῶν
Ἑλλήνων γιὰ
τοὺς Πέρσες.

τοῖς Ἑλλησιν; Τί δ' οὐκ ἐχθρόν αὐτοῖς ἐστὶν τῶν παρ' ἡμῖν, οἳ καὶ
 τὰ τῶν θεῶν ἔδη καὶ τοὺς νεῶς συλᾶν ἐν τῷ προτέρῳ πολέμῳ καὶ
 156 κατακάειν ἐτόλμησαν; Διὸ καὶ τοὺς Ἰωνας ἄξιον ἐπαινεῖν ὅτι τῶν
 ἐμπρησθέντων ἱερῶν ἐπηράσαντ' εἴ τινας κινήσειαν ἢ πάλιν εἰς τὰρ
 χαῖα καταστῆσαι βουληθεῖεν, οὐκ ἀποροῦντες πόθεν ἐπισκευάσωσιν,
 ἀλλ' ἴν' ἐπόμνημα τοῖς ἐπιγιννομένοις ἢ τῆς τῶν βαρβάρων ἀσεβείας,
 καὶ μηδεὶς πιστεῦῃ τοῖς τοιαῦτ' εἰς τὰ τῶν θεῶν [ἔδη] ἔξαμαρτεῖν
 πολμῶσιν, ἀλλὰ καὶ φυλάττωνται καὶ δεδίωσιν, ὄρωντες αὐτοὺς οὐ
 μόνον τοῖς σώμασιν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀναθήμασιν πολεμήσαντας.

157 Ἐχω δὲ καὶ περὶ τῶν πολιτῶν τῶν ἡμετέρων τοιαῦτα διελ-
 θεῖν. Καὶ γὰρ οὗτοι πρὸς μὲν τοὺς ἄλλους ὅσοις πεπολεμήκασιν, ἅμα
 διαλλάττονται καὶ τῆς ἐχθρας τῆς γεγενημένης ἐπιλανθάνονται, τοῖς
 δ' ἠπειρώταις οὐδ' ὅταν εὖ πάσχωσι χάριν ἴσασιν οὕτως ἀείμνη-
 στον τὴν ὀργὴν πρὸς αὐτοὺς ἔχουσιν. Καὶ πολλῶν μὲν οἳ πατέρες
 ἡμῶν μηδισμοῦ θάνατον κατέγνωσαν, ἐν δὲ τοῖς συλλόγοις ἔτι καὶ
 νῦν ἀράς ποιοῦνται, πρὶν ἄλλο τι χρηματίζειν, εἴ τις ἐπικηρυκέεται
 Πέρσαις τῶν πολιτῶν. Εὐμόλιδαί δὲ καὶ Κήρυκες ἐν τῇ τελετῇ
 τῶν μυστηρίων διὰ τὸ τούτων μῖσος καὶ τοῖς ἄλλοις βαρβάροις εἴρ-
 158 γεσθαι τῶν ἱερῶν ὥσπερ τοῖς ἀνδροφόνοις προαγορεύουσιν. Οὕτω
 δὲ φύσει πολεμικῶς πρὸς αὐτοὺς ἔχομεν ὥστε καὶ τῶν μύθων ἥδι-
 ὄστα συνδιατρίβομεν τοῖς Τρωϊκοῖς καὶ Περσικοῖς, [καὶ] δι' ὧν ἔστι
 πονθάνεσθαι τὰς ἐκείνων συμφοράς. Εὐροὶ δ' ἂν τις ἐκ μὲν τοῦ πο-
 λέμου τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους ἕμνονς πεποιημένους, ἐκ δὲ τοῦ πρὸς
 τοὺς Ἑλληνας θρήνονς ἡμῖν γεγενημένους, καὶ τοὺς μὲν ἐν ταῖς ἑορ-
 ταῖς ἀδομένους, τοὺς δ' ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς ἡμᾶς μεμνημένους.

159 Οἶμαι δὲ καὶ τὴν Ὀμήρου ποίησιν μείζω λαβεῖν δόξαν ὅτι καλῶς τοὺς
 πολεμήσαντας τοῖς βαρβάροις ἐνεκωμίασεν καὶ διὰ τοῦτο βουληθῆρα

ζουν συμφορές για την Ελλάδα; Και ποιό πράγμα ελληνικό είναι που δε μισούν αυτοί, που δεν έδιστασαν στον προηγούμενο πόλεμο να λεηλατήσουν και να παραδώσουν στις φλόγες και των θεών αίχμα τα άγάλματα και τους ναούς;

Γι' αυτό κιόλας οι Έλληνες χρίζουν κάθε έπιανο, που άφησαν κατά- 156
ρησι¹¹⁵ σε όποιον άρρίξη τους καμένους τους ναούς ή σε όποιον διανο-
ηθή να τους επαναφέρει στην παλιά τους κατάσταση. Δεν ήταν βέβαια
τά μέσα που τους έλειπαν να τους αναστηλώσουν, αλλά ήθελαν να θυ-
μίζουν συνεχώς την άσέβεια των βαρβάρων στις έπερχόμενες γενιές,
έτσι που κανένας πια να μην τους έχη έμπιστοσύνη, αφού τόλμησαν
τέτοιες ντροπές για τους θεούς, παρά να τους φοβούνται και να φυλά-
γούνται από αυτούς, βλέποντας πως τά έβαλαν όχι μόνο με τη δική
μας τη ζωή, αλλά ακόμα και με τά άφιερώματά μας στους θεούς.

Έχω βέβαια και για τους συμπολίτες μας να αναφέρω παρα- 157
δείγματα ανάλογα. Δηλαδή και αυτοί με όσους έχουν πολεμήσει μέ-
χρι τώρα συμφιλιώνονται εύκολα και λησιμονούν την έχθρα που τους
χώριζε. Στους κατοίκους όμως της Άσίας, ούτε και όταν εύεργε-
τούνται από εκείνους, ποτέ δεν τους αναγνωρίζουν καμιά χάρη τόσο
είναι το μίσος που νιώθουνε για κείνους. Πολλούς εξ άλλου καταδί-
κασαν σε θάνατο οι πρόγονοί μας, γιατί έδειξαν συμπάθεια στους
Μήδους¹¹⁶ και τότε ακόμα στις συνελεύσεις του λαού, πριν από το θέμα
της ήμέρας, διατυπώνουν κατάρες για κείνον που θά πρότεινε αποστο-
λή πρεσβείας στην Περσία. Ός και στά Έλευσίνια μυστήρια οι
Ευμολπίδες και οι Κήρυκες¹¹⁸, από το φοβερό τους μίσος για τους
Πέρσες, απαγορεύουν τις τελετές και σε όλους τους βαρβάρους, όπως
στος δολοφόνους.

Και τόσο ζυμωμένη με τη φύση μας είναι ή έχθρα μας με αυτούς, 158
ώστε και από τις διηγήσεις τις παλιές περισσότερο χαϊρόμαστε όσες
μιλάνε για τους Τρῶες και τους Πέρσες, τις διηγήσεις δηλ. που μās
πληροφορούν για όλες τις συμφορές τους. Θα μπορούσαμε μάλιστα να
βρούμε ότι από τον πόλεμο με τους βαρβάρους οι ποιητές μας έχουν
έμπνευστή τραγούδια θριαμβευτικά, ενώ από τους πολέμους μετα-
ξύ μας μονάχα θρήνους θλιβερούς: Τά πρώτα τά τραγούδια στις γιορ-
τές μας, ενώ τους θρήνους τους θυμόμαστε μόνο στις συμφορές μας.

Έχω τη γνώμη μάλιστα ότι και ή ποιήση του Όμηρου τιμήθη- 159
κε ξεχωριστά κυρίως γιατί έπλεξε με τέχνη θαυμαστή τον ύμνο των
ήρώων που πολέμησαν γενναία τότε με τους βαρβάρους. Γι' αυτό

τοὺς προγόνους ἡμῶν ἔντιμον αὐτοῦ ποιῆσαι τὴν τέχνην ἐν τε τοῖς
 τῆς μουσικῆς ἄθλοις καὶ τῇ παιδεύσει τῶν νεωτέρων, ἵνα πολλάκις
 ἀκούοντες τῶν ἐπῶν ἐκμανθάνωμεν τὴν ἔχθραν τὴν ὑπάρχουσαν πρὸς
 αὐτοὺς καὶ ζηλοῦντες τὰς ἀρετὰς τῶν στρατευσαμένων τῶν αὐτῶν
 160 ἔργων ἐκείνοις ἐπιθυμῶμεν. Ὡστε μοι δοκεῖ πολλὰ λίαν εἶναι
 τὰ παρακελεύόμενα πολεμεῖν αὐτοῖς, μάλιστα δ' ὁ παρὼν καιρὸς,
 οὗ σαφέστερον οὐδὲν. Ὅν οὐκ ἀφετέον· καὶ γὰρ αἰσχρὸν παρόντι μὲν
 μὴ χρῆσθαι, παρελθόντος δ' αὐτοῦ μεμνηθῆαι. Τί γὰρ ἂν καὶ βουλη-
 θεῖμεν ἡμῖν προσγενέσθαι, μέλλοντες βασιλεῖ πολεμεῖν, ἔξω τῶν νῦν
 161 ὑπαρχόντων; Οὐκ Αἴγυπτος μὲν αὐτοῦ καὶ Κύπρος ἀφέστηκεν,
 Φοινίκη δὲ καὶ Συρία διὰ τὸν πόλεμον ἀνάστατοι γεγόνασιν, Τύρος
 δ' ἐφ' ἣ μὲγ' ἐφρόνησεν, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῶν ἐκείνου κατείληπται;
 Τῶν δ' ἐν Κιλικίᾳ πόλεων τὰς μὲν πλείστας οἱ μεθ' ἡμῶν ὄντες ἔχου-
 σιν, τὰς δ' οὐ χαλεπὸν ἐστὶν κτήσασθαι. Λυκίας δ' οὐδ' εἰς πώποτε
 162 Περσῶν ἐκράτησεν. Ἐκατόμωος δ' ὁ Καρίας ἐπίσταθμος τῇ μὲν
 ἀληθείᾳ πολὺν ἤδη χρόνον ἀφέστηκεν, ὁμολογήσει δ' ὅταν ἡμεῖς βου-
 ληθῶμεν. Ἀπὸ δὲ Κνίδου μέχρι Σινώπης Ἕλληνες τὴν Ἀσίαν παρ-
 οικοῦσιν, οὐδ' οὐ δεῖ πείθειν, ἀλλὰ μὴ κολύειν πολεμεῖν. Καίτοι τοι-
 οῦτων ὀρμητηρίων ὑπαρξάντων καὶ τοσοῦτου πολέμου τὴν Ἀσίαν
 περιστάντος τί δεῖ τὰ συμβησόμενα λίαν ἀκριβῶς ἐξετάζειν; Ὅπου
 γὰρ μικρῶν μερῶν ἦττος εἰσίν, οὐκ ἄθλητον, ὥς ἂν διατεθεῖεν εἰ πᾶσιν

ἀκριβῶς καὶ οἱ πρόγονοί μας θέλησαν νὰ τῆς δώσουν μιὰ τέτοια θέση τιμητικὴ καὶ στοὺς ποιητικούς ἀγῶνες καὶ στὴν ἐκπαίδευση τῶν νέων¹¹⁰: Γιὰ νὰ κρατοῦμε στὴν ψυχὴ μας ἄσβηστο τὸ μίσος τὸ παλιὸ γιὰ τοὺς βαρβάρους ἀκούγοντας ἀδιάκοπα τὰ ἔπη τοῦ Ὅμηρου, καί, ἔχοντας γιὰ ὑπόδειγμα τὴν ἀρετὴ ἐκείνων ποὺ πῆραν μέρος σ' αὐτὴν τὴν ἐκστρατεία, νὰ μᾶς γεννιέται ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐπιτελέσουμε καὶ ἐμεῖς παρόμοια κατορθώματα.

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΠΟΥ ΕΠΙΒΑΛΛΟΥΝ ΑΜΕΣΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

Κατὰ τὴν γνώμη μου λοιπὸν πολλοὶ εἶναι οἱ λόγοι, ποὺ μᾶς πιέ- 160
ζουν νὰ πολεμήσουμε μετ' αὐτούς, κυρίως ὅμως ἡ σημερινὴ περίστα-
ση, ποὺ εἶναι ὁ πιὸ ἰσχυρὸς παράγοντας. Αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀφή-
σωμε νὰ πάη χαμένη. Εἶναι χωρὶς ἄλλο ντροπὴ νὰ τὴν ἀφήνωμε ἀνεκ-
μετάλλευτη, τώρα ποὺ εἶναι μέσα στὰ χέρια μας, γιὰ νὰ τὴ θυμη-
θοῦμε ὅταν θὰ γίνῃ παρελθόν. Τί ἄλλο λοιπὸν θὰ θέλαμε νὰ συμβῆ
ἀκόμᾳ παραπάνω ἀπὸ τίς προϋποθέσεις ποὺ ὑπάρχουν τώρα, προ-
κειμένου νὰ ἀποφασίσωμε ἐπιτέλους τὸν πόλεμο κατὰ τοῦ βασιλιᾶ;

Δὲν ἔχει μήπως ἀποστατήσῃ ἀπὸ αὐτὸν ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Κύ- 161
προς; Δὲν ἔχει γίνῃ ἄνω κάτω ἀπὸ τὸν πόλεμο ἡ Φοινίκη καὶ ἡ Συ-
ρία; Τὴν Τύρο¹²⁰, ποὺ τόσο κόμπαζε γι' αὐτὴ, δὲν τοῦ τὴν πῆραν μή-
πως οἱ ἔχθροί του; Μὰ καὶ οἱ πιὸ πολλὲς πόλεις τῆς Κιλικίας βρί-
σκονται πιά στὰ χέρια τῶν συμμάχων μας καὶ ὅσες ἀπομένουν δὲν εἶ-
ναι δύσκολο νὰ τίς κατακτήσουν. Ὅσο γιὰ τὴ Λυκία κανένας ποτὲ
Πέρσης δὲν τῆς ἐπιβλήθηκε.

Καὶ ὁ Ἐκατόμωως¹²¹ ὅμως, ὁ σατράπης τῆς Καρίας, πάει καιρὸς 162
πιὰ τώρα ποὺ στὴν πραγματικότητά ἐγίνε ἀνεξάρτητος· καὶ θὰ τὸ ἐκ-
δηλώσῃ καὶ ἐπίσημα ὅταν ἐμεῖς θελήσωμε. Καὶ ἀπὸ τὴν Κνίδο ὡς
τὴ Σινώπη Ἕλληνες κατοικοῦνε τὴν Ἀσίαν, καὶ αὐτοὺς δὲ χρειάζεται
βέβαια νὰ τοὺς πείσωμε ἐμεῖς παρὰ νὰ μὴν τοὺς ἐμποδίσωμε νὰ πο-
λεμήσουν τοὺς βαρβάρους. Ὑστερα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ, ὅταν τέτοια ὄρη-
τήρια ὑπάρχουν καὶ ὁ πόλεμος ἀπὸ παντοῦ σχεδὸν κυκλώνῃ τὴν Ἀσίαν,
γιὰ πιὸ λόγο τάχα νὰ λεπτολογοῦμε τόσο σχολαστικὰ τὸ κάθετι ποὺ
θὰ προκύψῃ ἀπὸ αὐτόν; Ἀφοῦ οἱ βάρβαροι νικιοῦνται ἀπὸ ἀσημαντες
δυνάμεις, εἶναι ὀλοφάνερο τί ἔχουν νὰ τραβήξουν, ὅταν θὰ ἀναγκα-
στοῦν νὰ πολεμήσουν μετ' ὅλους μαζὶ τοὺς Ἕλληνες.

*Ἡ κατάληξις
στιγμῆ.*

- 163 ἡμῖν πολεμεῖν ἀναγκασθεῖεν. Ἐχει δ' οὕτως. Ἄν μὲν ὁ βάρβαρος ἐρωμενεστέρωσ κατὰσχη τὰς πόλεις τὰς ἐπὶ θαλάττη, φρουρὰς μείζους ἐν αὐταῖς ἢ νῦν ἐγκαταστήσας, τάχ' ἂν καὶ τῶν νήσων αἱ περὶ τὴν ἡπειρον, οἷον Ῥόδος καὶ Σάμος καὶ Χίος, ἐπὶ τὰς ἐκείνον τύχας ἀποκλίνειαν· ἦν δ' ἡμεῖς αὐτὰς πρότεροι καταλάβομεν, εἰκὸς τοὺς τὴν Λυδίαν καὶ Φρυγίαν καὶ τὴν ἄλλην τὴν ὑπερκειμένην χώραν οἰκοῦντας
- 164 ἐπὶ τοῖς ἐντεῦθεν ὀρωμένοις εἶναι. Διὸ δεῖ σπεύδειν καὶ μηδεμίαν ποιεῖσθαι διατριβήν, ἵνα μὴ πάθωμεν ὅπερ οἱ πατέρες ἡμῶν. Ἐκεῖνοι γὰρ ὑστερίσαντες τῶν βαρβάρων καὶ προέμενοί τινες τῶν συμμάχων ἠναγκάσθησαν ὀλίγοι πρὸς πολλοὺς κινδυνεύειν, ἐξὸν αὐτοῖς προτέροις διαβᾶσιν εἰς τὴν ἡπειρον μετὰ πάσης τῆς τῶν Ἑλλήρων δύ-
- 165 νάμεως ἐν μέρει τῶν ἔθνων ἕκαστον χειροῦσθαι. Δέδεικται γάρ, ὅταν τις πολεμῇ πρὸς ἀνθρώπους ἐκ πολλῶν τόπων συλλεγομένους ὅτι δεῖ μὴ περιμένειν ἕως ἂν ἐπιστῶσιν, ἀλλ' ἔτι διεσπαρμένοις αὐτοῖς ἐπιχειρεῖν. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν προεξαμαρτόντες ἅπαντα ταῦτ' ἐπληρωθῶσαντο καταστάντες εἰς τοὺς μεγίστους ἀγῶνας· ἡμεῖς δ' ἂν σωφρονῶμεν, ἐξ ἀρχῆς φυλαξόμεθα καὶ πειρασόμεθα φθῆναι περὶ
- 166 τὴν Λυδίαν καὶ τὴν Ἰωνίαν στρατόπεδον ἐγκαταστήσαντες εἰδότες ὅτι καὶ βασιλεὺς οὐχ ἐκόντων ἄρχει τῶν ἡπειρωτῶν, ἀλλὰ μείζω δύναμιν περὶ αὐτὸν ἐκάστων αὐτῶν ποιησάμενος· ἢς ἡμεῖς ὅταν κρείττω διαβιβάσωμεν, ὁ βουληθέντες ὁραδίως ἂν ποιήσαιομεν, ἀσφαλῶς ἅπασαν τὴν Ἀσίαν καρπώσομεθα. Πολὺν δὲ κάλλιον ἐκείνῳ περὶ τῆς βασιλείας πολεμεῖν ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς περὶ τῆς ἡγεμονίας ἀμφισβητεῖν.
- 167 Ἄξιον δ' ἐπὶ τῆς νῦν ἡλικίας ποιήσασθαι τὴν στρατείαν, ἵν' οἱ τῶν συμφορῶν κοινωνήσαντες οὗτοι καὶ τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσωσι καὶ μὴ πάντα τὸν χρόνον δυστυχοῦντες διαγάγωσιν. Ἰκανὸς

Καὶ νὰ τί θὰ συμβῆ ἀκριβῶς· ἂν ὁ βάρβαρος ἐνισχύσῃ τὴν κατο- 163
χὴ του· στὶς πόλεις τὶς παραθαλάσσιες τοποθετώντας ἀκόμα ἰσχυρό-
τερες φρουρὰς ἀπὸ ὅσες τώρα, ἴσως καὶ τὰ νησιὰ κοντὰ στὶς ἀσιατικὰς
ἀκτὲς, ὅπως ἡ Ρόδος, ἡ Σάμος καὶ ἡ Χίος, νὰ κλίνουν μὲ τὸ μέρος του·
ἂν ὅμως τὸν προλάβωμε ἡμεῖς καὶ καταλάβωμε τὴν περιοχὴ αὐ-
τὴ, εἶναι φυσικὸ καὶ αὐτοὶ ποὺ κατοικοῦνε τὴ Λυδία, τὴ Φρυγία, ὡς
καὶ τὴ χώρα ποὺ ἀπλώνεται ἀκόμα παραμέσσα, νὰ προσχωρήσουνε
σ' ἡμᾶς, ποὺ θὰ ἔχουμε πιά γιὰ ὄρμητήριον τὴν περιοχὴ αὐτή.

Γι' αὐτὸ καὶ πρέπει νὰ βιαστοῦμε, νὰ μὴν καθυστερήσωμε σι- 164
γμῇ, γιὰ νὰ μὴν πάθουμε ὅ,τι καὶ οἱ πατέρες μας. Ἐκεῖνοι κινήτο-
ποιήθησαν ὕστερα ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, ἄφησαν μερικοὺς ἀπὸ τοὺς
συμμάχους τους¹²² στὴν τύχη, καὶ ὕστερα ἀναγκάστηκαν λίγοι αὐτοὶ
νὰ πολεμοῦνε μὲ πολλοὺς· καὶ ὅμως ἦταν στὸ χέρι τους νὰ διαβοῦν
πρῶτοι στὴν Ἀσία καὶ μὲ ὅλες τὶς ἑλληνικὰς δυνάμεις ἐνωμένους νὰ ὑπο-
τάξουν μὲ εὐκολία ἕνα πρὸς ἕνα τὰ ἔθνη τῆς Ἀσίας.

Γιατί, ὅταν κανένας πολεμᾷ μὲ ἀνθρώπους ποὺ συναθροίζονται 165
ἀπὸ διαφόρους τόπους, ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι δὲν πρέπει νὰ περιμένη
ὥσπου νὰ μαζευτοῦνε ὅλοι, ἀλλὰ νὰ ἐπιτεθῆ ἀμέσως, ὅταν ἀκόμα θὰ
εἶναι σκορπισμένοι. Καὶ οἱ πρόγονοί μας βέβαια, ποὺ ἔπεσαν στὰ
σφάλματα αὐτά, τὰ ἐπανόρθωσαν ἀργότερα, ἀλλὰ ἀντιμετώπισαν κιν-
δύνους φοβεροὺς. Ἐμεῖς ὅμως, ἂν ἔχουμε μυαλό, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ θὰ
πάρομε τὰ μέτρα μας! Ἐγκαίρα θὰ ἐπιδιώξωμε νὰ ἐγκταστήσωμε
στρατὸ στὴν Ἰωνία καὶ τὴ Λυδία, ἀφοῦ ξέρομε ὅτι ὁ Πέρσης βασι- 166
λιάς ἐξουσιάζει τοὺς κατοίκους τῆς Ἀσίας ὄχι βέβαια μὲ τὴ δική τους
θέληση, παρὰ ἀσφαλισμένους πάντα μὲ στρατιωτικὰς δυνάμεις πρὸ ἰσχυ-
ρὲς ἀπὸ ὅσες μπορεῖ νὰ διαθέσῃ κάθε πόλι. Ἄν τώρα ἡμεῖς μεταφέ-
ρωμε δυνάμεις ἀκόμα ἰσχυρότερες ἐκεῖ — πράγμα εὐκολώτατο γιὰ
μᾶς, ἀρκεῖ νὰ τὸ θελήσωμε — σίγουρα καὶ ἀκίνδυνα θὰ καρπωθοῦμε
ὅλη τὴν Ἀσία. Καὶ ἀσφαλῶς εἶναι καλύτερα νὰ πολεμοῦμε ἡμεῖς
μ' ἐκεῖνον, γιὰ νὰ τοῦ καταλύσωμε τὴ βασιλεία, παρὰ νὰ ἀλληλο-
τρωγώμαστε συνέχεια γιὰ τὸ ποῖός θὰ πετύχῃ τὴν ἡγεμονία στὴν
Ἑλλάδα.

Εἶναι μάλιστα ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἡ ἐκστρατεία στὶς μέρες τοῦτες 167
τῆς γενιᾶς μας, γιὰ νὰ ἀπολαύσουν ἐπιτέλους καὶ τὰ ἀγαθὰ αὐτοὶ ποὺ
ὡς τώρα γεύτηκαν μόνο τὶς συμφορὰς καὶ νὰ μὴν περάσουν τὴ ζωὴ
τους ὅλη μέσα στὴ δυστυχία. Φτάνει τὸ παρελθόν — τότε ποὺ καὶ

¹²² Ἡ ἀνάγκη νὰ
ἀποκαταστα-
θοῦν τὸ γου-
γροῦτερο οἱ
Ἕλληνες.

- γὰρ ὁ παρεληλυθώς, ἐν ᾧ τί τῶν δεινῶν οὐ γέγονεν; Πολλῶν γὰρ κακῶν τῇ φύσει τῇ τῶν ἀνθρώπων ὑπαρχόντων αὐτοὶ πλείω τῶν ἀναγ-
 168 καίων προσεξευρηκάμεν, πολέμους καὶ στάσεις ἡμῖν αὐτοῖς ἐμ-
 ποιήσαντες, ὥστε τοὺς μὲν ἐν ταῖς αὐτῶν ἀνόμως ἀπόλλυσθαι, τοὺς
 δ' ἐπὶ ξένης μετὰ παίδων καὶ γυναικῶν ἀλᾶσθαι, πολλοὺς δὲ δι' ἔν-
 δεϊαν τῶν καθ' ἡμέραν ἐπικουρεῖν ἀναγκαζομένους ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν
 τοῖς φίλοις μαχομένους ἀποθνήσκειν. Ὑπὲρ ὧν οὐδεὶς πώποτ' ἠγα-
 νάκτησεν, ἀλλ' ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς ταῖς ὑπὸ τῶν ποιητῶν συγκειμέ-
 ναις δακρῦεν ἀξιοῦσιν, ἀληθινὰ δὲ πάθη πολλὰ καὶ δεινὰ γιγνόμενα
 διὰ τὸν πόλεμον ἐφορῶντες τοσοῦτου δέουσιν ἔλεειν ὥστε καὶ μᾶλλον
 χαίρουσιν ἐπὶ τοῖς ἀλλήλων κακοῖς ἢ τοῖς αὐτῶν ἰδίους ἀγαθοῖς.
- 169 Ἴσως δ' ἂν καὶ τῆς ἐμῆς εὐθηλείας πολλοὶ καταγελάσειαν, εἰ δυστυ-
 χίας ἀνδρῶν ὀδυροίμην ἐν τοῖς τοιοῦτοις καιροῖς, ἐν οἷς Ἰταλία μὲν
 ἀνάστατος γέγονεν, Σικελία δὲ καταδεδούλωται, τσαῦται δὲ πό-
 λεις τοῖς βαρβάροις ἐκδέδονται, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη τῶν Ἑλλήνων
 ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις ἐστίν.
- 170 Θανμάζω δὲ τῶν δυναστευόντων ἐν ταῖς πόλεσιν, εἰ προσή-
 κειν αὐτοῖς ἡγοῦνται μέγα φρονεῖν, μηδὲν πώποθ' ὑπὲρ τηλικούτων
 πραγμάτων μῆτ' εἰπεῖν μῆτ' ἐνθυμηθῆναι δυνηθέντες. Ἐχρῆν γὰρ
 αὐτούς, εἴπερ ἦσαν ἄξιοι τῆς παρουσίας δόξης, ἀπάντων ἀφεμένους
 τῶν ἄλλων περὶ τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους εἰσηγεῖσθαι
 171 καὶ συμβουλευεῖν. Τυχὸν μὲν γὰρ ἂν τι συνεπέραναν· εἰ δὲ καὶ
 προαπεῖπον, ἀλλ' οὐδὲν τοὺς γε λόγους ὥσπερ χρησμούς εἰς τὸν ἐπιόντα
 χρόνον ἂν κατέλιπον. Νῦν δ' οἱ μὲν ἐν ταῖς μεγίσταις δόξαις ὄντες ἐπὶ
 μικροῖς σπουδάζουσιν, ἡμῖν δὲ τοῖς τῶν πολιτῶν ἐξεστηκόσιν περὶ
 τηλικούτων πραγμάτων συμβουλευεῖν παραλελοίπασιν.

ποιό κακό δὲν ἔπεσε ἀπάνω τους! Πάντα εἶναι πολλές οἱ συμφορὲς
 στὸ φυσικὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἐπινοήσαμε καὶ ἐμεῖς ἀκόμα περισσό-
 τερες ἀπὸ τὶς ἀναπόφευκτες: Δημιουργήσαμε στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό 168
 μας πολέμους καὶ ἐπαναστάσεις, ὥστε ἄλλοι νὰ χάνονται παράνομα
 μέσα στὴν ἴδια τους τὴ χώρα, ἄλλοι σὲ ξένους τόπους νὰ περιφέρων-
 ται ἄθλιοι μαζί μὲ τὰ παιδιά καὶ τὶς γυναῖκες τους, τέλος πολλοὶ
 ἀπὸ τὴ φτώχεια καὶ τὴ στέρηση νὰ υποχρεώνονται νὰ ὑπηρετοῦνε
 τὸν ἐχθρὸ καὶ νὰ πεθαίνουν πολεμώντας μὲ τοὺς φίλους. Γιὰ τὴν
 κατάσταση αὐτὴ κανεὶς ποτὲ δὲν ἀγανάχτησε! Γιὰ τὰ φανταστικὰ
 βέβαια δράματα, ποὺ συνθέτουν καὶ παρουσιάζουν οἱ τραγικοὶ ποιη-
 τές, ὅλοι νιώθουν τὴν ὑποχρέωση νὰ συγκινοῦνται καὶ νὰ κλαῖν'
 ὅταν ὅμως βλέπουν μπροστὰ στὰ μάτια τους νὰ διαδραματίζονται
 τραγωδίες ἀληθινές, φριχτὲς καὶ ἀναρίθμητες, αὐτὲς ποὺ φέρνει
 τοῦ πολέμου ἢ κατάρρα, τόσο μακριὰ βρίσκονται ἀπὸ τὸ νὰ νιώσουν
 λύπη, ὥστε πιότερο χαίρονται γιὰ τὸ κακό ποὺ προξενεῖ ὁ ἕνας στὸν
 ἄλλο παρά γιὰ τὴν προσωπικὴ τους εὐτυχία.

Δὲν ἀποκλείεται ὥστόσο καὶ νὰ γελάσουν μερικοὶ μὲ τὴν ἀφέλεια 169
 μου, ποὺ κάθομαι ἐδῶ πέρα καὶ ὀδύρομαι γιὰ τὴ δυστυχία ἀτομικῶν
 περιπτώσεων σὲ τέτοιες περιστάσεις, ὅπου ἡ Ἰταλία ὅλη ἔχει γίνει
 ἄνω κάτω¹²³, ἡ Σικελία ὑποδουλώθηκε¹²⁴, τόσες πόλεις ἔχουν παρα-
 δοθῆ στὸ βάρβαρο¹²⁵ καὶ ὅλη ἡ ὑπόλοιπη Ἑλλάδα βρίσκεται πιά μπρο-
 στὰ σὲ ἔσχατους κινδύνους.

Ἄπορῶ μάλιστα καὶ μὲ τὴ στάση ποὺ κρατοῦν οἱ διάφοροι ἡγέ- 170
 τες στὶς πόλεις τὶς ἑλληνικές. Νομίζουν πὼς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ
 νιώθουν περηφάνια, τὴ στιγμή ποὺ ποτὲ δὲν μπόρεσαν οὔτε νὰ ποῦν,
 μὰ οὔτε καὶ νὰ στοχαστοῦν τίποτα γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ποὺ ἔχει τόση
 σημασία. Ἐπρεπε δηλαδή αὐτοί, ἂν ἀξίζαν πραγματικὰ τὴ φήμη ποὺ
 ἔχουν τώρα, νὰ ἀφήσουν κατὰ μέρος κάθε ἄλλο ζήτημα καὶ νὰ κατα-
 πιαστοῦν νὰ δώσουν γνώμη μονάχα γιὰ τὸν πόλεμο μὲ τοὺς βαρβάρους.

Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔφερναν κάποιο θετικὸ ἀποτέλεσμα¹⁷¹ καὶ στὴν
 περίπτωσι ὅμως ποὺ θὰ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀπογοητευθοῦν, θὰ
 ἄφηναν τὰ λόγια τους χρησμούς γιὰ τὶς μελλούμενες γενιές. Τώρα
 ὅμως αὐτοὶ ποὺ ἔχουν τὴ δόξα τὴ μεγάλη καταπιάνονται περισπού-
 δαστα μὲ τὰ ἀσήμαντα ζητήματα καὶ ἀφήνουνε σ' ἐμᾶς, ποὺ δὲν ἔχο-
 με σχέση μὲ τὴν πολιτικὴ, τὴ φροντίδα νὰ δίνουμε συμβουλὲς γιὰ θέ-
 ματα μὲ τόση σπουδαιότητα.

- 172 Οὐ μὴν ἀλλ' ὅσῳ μικροψυχότεροι τυγχάνουσιν ὄντες οἱ προ-
 εστῶτες ἡμῶν, τοσοῦτω τοὺς ἄλλους ἐρρωμενεστέρωσ δεῑ σκο-
 πεῖν, ὅπως ἀπαλλαγῆσόμεθα τῆς παρουσίας ἐχθρας. Νῦν μὲν γὰρ
 μάτην ποιούμεθα τὰς περὶ τῆς εἰρήνης συνθήκας· οὐ γὰρ διαλυόμεθα
 τοὺς πολέμους, ἀλλ' ἀναβαλλόμεθα καὶ περιμένομεν τοὺς καιροὺς ἐν
- 173 οἷς ἀνήκεστόν τι κακὸν ἀλλήλους ἐργάσασθαι δυνησόμεθα. Δεῖ δὲ
 ταύτας τὰς ἐπιβουλὰς ἐκποδῶν ποιησαμένους ἐκείνοις τοῖς ἔργοις
 ἐπιχειρεῖν ἐξ ὧν τὰς τε πόλεις ἀσφαλέστερον οἰκήσομεν καὶ πιστότε-
 ρον διακείσόμεθα πρὸς ἡμᾶς αὐτούς. Ἔστι δ' ἀπλοῦς καὶ ῥάδιος ὁ λό-
 γος ὁ περὶ τούτων· οὔτε γὰρ εἰρήνην οἷόν τε βεβαίαν ἀγαγεῖν ἢν
 μὴ κοινῇ τοῖς βαρβάροις πολεμήσωμεν, οὔθ' ὁμοιοῆσαι τοὺς Ἕλληνας
 πρὶν ἂν καὶ τὰς ὠφελείας ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ τοὺς κινδύνους πρὸς τοὺς
- 174 αὐτούς ποιησώμεθα. Τούτων δὲ γενομένων καὶ τῆς ἀπορίας τῆς
 περὶ τὸν βίον ἡμῶν ἀφαιρεθείσης, ἣ καὶ τὰς ἐταιρίας διαλύει καὶ τὰς
 συγγενείας εἰς ἐχθραν προάγει καὶ πάντας ἀνθρώπους εἰς πολέμους
 καὶ στάσεις καθίστησιν, οὐκ ἔστιν ὅπως οὐχ ὁμοιοῆσομεν καὶ τὰς
 εὐνοίας ἀληθινὰς πρὸς ἡμᾶς αὐτούς ἐξομεν. Ὡν ἔνεκα περὶ παντὸς
 ποιητέον ὅπως ὡς τάχιστα τὸν ἐνθένδε πόλεμον εἰς τὴν ἡπειρον διο-
 ριοῦμεν, ὡς μόνον ἂν τοῦτ' ἀγαθὸν ἀπολαύσαιμεν τῶν κινδύνων τῶν
 πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, εἰ ταῖς ἐμπειρίαις ταῖς ἐκ τούτων γεγενημέναις
 πρὸς τὸν βάρβαρον καταχρήσασθαι δόξειεν ἡμῖν.
- 175 Ἄλλὰ γὰρ ἴσως διὰ τὰς συνθήκας ἄξιον ἐπισχεῖν, ἀλλ' οὐκ
 ἐπειχθῆναι καὶ θάπτον ποιήσασθαι τὴν στρατείαν. Δι' αὖς αἱ μὲν ἡλευ-
 θερωμένα τῶν πόλεων βασιλεῖ χάριν ἴσασιν, ὡς δι' ἐκεῖνον τυχοῦ-
 σαι τῆς αὐτονομίας ταύτης, αἱ δ' ἐκδεδομένα τοῖς βαρβάροις μάλιστα
 μὲν Λακεδαιμονίοις ἐπικαλοῦσιν, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς με-
 τασχοῦσι τῆς εἰρήνης, ὡς ὑπὸ τούτων δουλεύειν ἠναγκασμένοι. Καί-

Ἄλλὰ ὅσο πὺ μὲρὸψυχοὶ εἶναι οἱ ἀρχηγοὶ μας, τόσο πὺ σο- 172
 βαρὰ καὶ πὺ ἀποφασιστικὰ πρέπει νὰ ἐξετάζουσι οἱ ἄλλοι τὸν τρόπο
 ποὺ θὰ ἀπαλλαγῶμε ἀπὸ τὶς ἐχθρὲς ποὺ μᾶς βασιανίζουσι τώρα. Γιατὶ
 τώρα βέβαια μάταια κάνομε συνθῆκες γιὰ εἰρήνη! Στὴν πραγματι-
 κότητα δὲ ματαιώνομε ὀριστικὰ τὸν πόλεμο· μόνο τὸν ἀναβάλλομε, καὶ
 περιμένομε τὴν εὐκαιρία τὴν καλή, ποὺ θὰ ἔχουμε τὴ δύναμη νὰ κα-
 ταφέρωμε ὁ ἓνας στὸν ἄλλο κάποιο χτύπημα ἀνεπανόρθωτο!...

Ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὴ μέση τὰ σχέδια τὰ 173
 ὕπουλα καὶ νὰ καταπιαστοῦμε ἐπιτέλους μονάχα μὲ τὰ ἔργα ποὺ θὰ
 μᾶς ἐπιτρέψουνε νὰ ζοῦμε μὲς στὶς πόλεις μας μὲ ἀσφάλεια μεγαλύ-
 τερη καὶ νὰ ἔχουμε ἀνάμεσά μας ἐμπιστοσύνη περισσότερη. Βέβαια
 νὰ ἀναπτυχθῇ τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι ἀπλὸ καὶ εὐκόλο : Δηλαδή εἶναι
 ἀδύνατο νὰ ἐξασφαλίσουμε μιὰ σίγουρη εἰρήνη, ἅμα δὲν πολεμήσω-
 με ὅλοι μαζί ὁμόφωνα τοὺς Πέρσες· ἀδύνατο νὰ ὁμονήσουσι οἱ Ἑλ-
 ληνες, προτοῦ πεισθοῦν καὶ τὶς ὠφέλειες ὅλοι μαζί καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο
 ἐχθρὸ νὰ ἐπιζητοῦνε καὶ τοὺς πολέμους πάλι ὅλοι μαζί καὶ μὲ τὸν
 ἴδιο ἀντίπαλο νὰ κάνουσι.

Καὶ ὅταν γίνουσι ὅλα αὐτὰ καὶ λείψῃ ἀπὸ τὴ μέση ἡ φτώχεια 174
 ἡ φοβερή, ποὺ καταστρέφει τὶς φιλίας καὶ ὀδηγεῖ τοὺς συγγενεῖς σὲ
 ἀμάχες, ἀναστατώνει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ φέρνει τοὺς πολέ-
 μους, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν ὁμονήσωμε καὶ νὰ μὴ νιώθωμε ἀγάπη
 ἀλληθινὴ ὁ ἓνας γιὰ τὸν ἄλλο. Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους πρέπει
 νὰ κάνουμε τὸ πᾶν, γιὰ νὰ μεταφερθῇ τὸ γρηγορότερο ἀπὸ δῶ ὁ πό-
 λεμος στὸ χωρὸ τῆς Ἀσίας. Εἶναι τὸ μόνο ἀγαθὸ ποὺ θὰ ἦταν δυνατὸ
 ἴσως νὰ βγάλουμε ἀπὸ τοὺς ἀνόσιους πολέμους μεταξὺ μας, ἂν θὰ
 τὸ ἀποφασίζαμε ἐπιτέλους νὰ ἐκμεταλλευτοῦμε ἐνάντια στοὺς βαρ-
 βάρους γιὰ τὸ δικὸ μας τὸ καλὸ τὴν πικρὴ πείρα ποὺ μᾶς ἐξασφάλι-
 σαν ἐδῶ.

Ἄλλὰ, θὰ πῆτε, θὰ πρέπει ἴσως ἐξαιτίας τῆς συνθῆκης¹²⁶ νὰ 175
 συγκρατηθῶμε, νὰ μὴ βιαστοῦμε καὶ νὰ μὴν κάνωμε τὴν ἐκστρατεία
 νωρίτερα ἀπὸ τὴν ὥρα τῆς. Ἄλλωστε οἱ πόλεις ποὺ ἀπόκτησαν αὐτο-
 νομία μὲ τὴ συνθήκη αὐτὴ νιώθουσι εὐγνωμοσύνη γιὰ τὸ βασιλιά, για-
 τί σ' αὐτὸν χρωστοῦν αὐτὴ τὴν αὐτονομία· καὶ ὅσες πάλιν ἔχουσι παρα-
 δοθῇ στὰ χέρια τῶν βαρβάρων δὲν τὰ βάζουσι παρὰ μὲ τοὺς Σπαρτιάτες
 πρῶτα καὶ ὕστερα μὲ τοὺς ἄλλους ποὺ ὑπόγραψαν μαζί τους τοὺς ὅρους
 τῆς εἰρήνης, γιατί πιστεύουσι πῶς αὐτοὶ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ τοὺς ἀνάγκα-

Τὸ χρέος νὰ
 καταλοθῇ ἡ
 εἰρήνη τοῦ
 Ἀνταλκίδα.

176 *τοι πῶς οὐ χρῆ διαλύειν ταύτας τὰς ὁμολογίας, ἐξ ὧν τοιαύτη δόξα γέγονεν, ὡς ὁ μὲν βάρβαρος κήδεται τῆς Ἑλλάδος καὶ φύλαξ τῆς εἰρήνης ἐστίν, ἡμῶν δὲ τινές εἰσιν οἱ λυμαινόμενοι καὶ κακῶς ποιούν-*
176 *τες αὐτήν; Ὁ δὲ πάντων καταγελαστότατον, ὅτι τῶν γεγραμμένων ἐν ταῖς ὁμολογίαις τὰ χεῖριστα τυγχάνομεν διαφυλάττοντες. Ἐὰ μὲν γὰρ αὐτονόμους ἀφήσει τὰς τε νήσους καὶ τὰς πόλεις τὰς ἐπὶ τῆς Εὐρώπης, πάλαι λέλυται καὶ μάτην ἐν ταῖς στήλαις ἐστίν· ἃ δ' αἰσχύνῃ ἡμῶν φέρει καὶ πολλοὺς τῶν συμμάχων ἐκδέδωκεν, ταῦτα δὲ κατὰ χώραν μένει καὶ πάντες αὐτὰ κύρια ποιῶμεν, ἃ χρῆν ἀναρεῖν καὶ μηδὲ μίαν ἑᾶν ἡμέραν, νομίζοντας προστάγματα καὶ μὴ συνθήκας εἶναι. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὅτι συνθῆκαι μὲν εἰσιν, αἵτινες ἂν ἴσως καὶ κοινῶς ἀμφοτέροις ἔχωσιν, προστάγματα δὲ τὰ τοὺς ἐτέ-*
177 *ρους ἐλαττοῦντα παρὰ τὸ δίκαιον; Διὸ καὶ τῶν πρεσβευσάντων ταύτην τὴν εἰρήνην δικαίως ἂν κατηγοροῖμεν, ὅτι πεμφθέντες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῶν βαρβάρων ἐποιήσαντο τὰς συνθήκας. Ἐχρῆν γὰρ αὐτούς, εἴτ' ἐδόκει τὴν αὐτῶν ἔχειν ἐκάστους, εἴτε καὶ τῶν δοριαλώτων ἐπάρχειν, εἴτε τούτων κρατεῖν ὧν ὑπὸ τὴν εἰρήνην ἐτυγχάνομεν ἔχοντες, ἐν τι τούτων ὀρισσαμένους καὶ κοινὸν τὸ δίκαιον ποιη-*
178 *σαμένους, οὕτω συγγράφεισθαι περὶ αὐτῶν. Νῦν δὲ τῇ μὲν ἡμετέρᾳ πόλει καὶ τῇ Λακεδαιμονίῳ οὐδεμίαν τιμὴν ἀπένειμαν, τὸν δὲ βάρβαρον ἀπάσης τῆς Ἀσίας δεσπότην κατέστησαν, ὥσπερ ὑπὲρ ἐκείνων πολεμησάντων ἡμῶν ἢ τῆς μὲν Περσῶν ἀρχῆς πάλαι καθεστηκυίας, ἡμῶν δ' ἄρτι τὰς πόλεις κατοικούντων, ἀλλ' οὐκ ἐκείνων μὲν νεωστὶ ταύτην τὴν τιμὴν ἔχόντων, ἡμῶν δὲ τὸν ἅπαντα χρόνον ἐν τοῖς Ἑλ-*
179 *λησι δυναστευόντων. Οἶμαι δ' ἐκείνως εἰπὼν μᾶλλον δηλώσειν τὴν τε περὶ ἡμᾶς ἀτιμίαν γεγενημένην καὶ τὴν τοῦ βασιλέως πλεονεξίαν.*

σε να γίνουν οί σκλάβοι τῶν βαρβάρων. Μὰ ἓνας ἀκόμα λόγος παραπάνω νὰ διαλύσωμε ἀμέσως τὴ συμφωνία αὐτὴ, ποὺ δημιούργησε μιὰ τέτοια γνώμη ἀπαράδεκτη : "Ὅτι δῆθεν ὁ βάρβαρος νοιᾶζεται τὴν Ἑλλάδα καὶ προστατεύει τὴν εἰρήνην¹²⁷, ἐνῶ μερικοὶ ἀπὸ μᾶς εἶναι αὐτοὶ ποὺ τὴ λυμαίνονται καὶ τὴν καταστρέφουν.

Καὶ τὸ πῶς κομικὸ ἀπὸ ὅλα, ἀπὸ τὰ ἄρθρα τῆς συνθήκης περισ- 176
σότερο σεβόμαστε ἐκεῖνα ποὺ εἶναι τὰ χειρότερα γιὰ μᾶς: Αὐτὰ ποὺ δίνουν στὰ νησιά μας καὶ στὶς πόλεις τῆς Εὐρώπης τὴν αὐτονομία ἀπὸ πολλὸν καιρὸ τώρα καταπατήθηκαν¹²⁸ καὶ ἄδικα ἀναφέρονται μέσα στὶς στῆλες¹²⁹ τῆς συνθήκης· ἐκεῖνα ὅμως ποὺ εἶναι ἡ ντροπὴ μας καὶ ποὺ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς συμμάχους μας ἔχουν ρίξει στὴ σκλαβιά, μένουν στὴ θέση τους ἀκλόνητα καὶ τὰ σεβόμαστε ἀπόλυτα· καὶ ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ καταστρέψωμε ἀμέσως, νὰ μὴν τὰ ἀφήσωμε οὔτε μιὰ μέρα, νομιζοντάς τα διαταγὰς τοῦ βασιλιᾶ καὶ ὄχι ἄρθρα ἰσοτιμίας συνθήκης. Ποιὸς τάχα δὲν τὸ ξέρει ὅτι συνθήκη ἔχομε, ὅταν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἰσότητά¹³⁰ καὶ ἀμεροληψία καὶ γιὰ τίς δυὸ μερίδες ποὺ συμβάλλονται, καὶ διαταχῆ, ὅταν τὸ ἓνα μέρος ἀπὸ τὰ δυὸ ἄδικα μειονεκτῆ γιὰ ὄφελος τοῦ ἄλλου;

Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀκριβῶς ἔχομε ὅλο τὸ δικαίωμα νὰ καταγγεί- 177
λωμε τοὺς πρέσβεις ποὺ διαπραγματεύτηκαν αὐτὴ τὴν εἰρήνην, ἐπειδὴ, ἐνῶ τοὺς ἔστειλαν οἱ Ἕλληνας, ὑπόγραψαν συνθήκη ποὺ μόνο τοὺς βαρβάρους εὖνοεῖ. Ὡστόσο, εἴτε πίστευαν πὼς ὁ καθένας ἔπρεπε νὰ διαφεντεῖ μόνον τὴ δικιὰ του πόλη εἴτε νὰ ἐξουσιάζη καὶ τίς γῶρες ποὺ κατακτήθηκαν στὸν πόλεμο ἢ καὶ νὰ ἀρκεστῆ στὶς κτήσεις ποὺ εἶχε στὰ χρόνια τῆς εἰρήνης, αὐτοὶ εἶχανε χρέος νὰ ὀρίσουν μιὰ ἀπὸ τίς τρεῖς αὐτὲς λύσεις καὶ νὰ ὑπογράψουν τὴ συνθήκη μὲ πνεῦμα ἀπόλυτης ἰσοτιμίας καὶ δικαιοσύνης.

Τώρα ὅμως τόσο στὴν πόλιν τὴ δικιὰ μας ὅσο καὶ στῶν Σπαρ- 178
τιατῶν δὲν ἀναγνώρισαν καμιὰ τιμὴ· ἀντίθετα ὄρισαν τὸ βάρβαρο δεσπότη ὅλης τῆς Ἀσίας, σὰ νὰ εἶχαμε πολεμήσει ἐμεῖς γιὰ λογαριασμό του ἢ σὰ νὰ ἦταν πολὺ παλιὰ ἡ ἐξουσία τῶν Περσῶν καὶ ἐμεῖς μόλις ποὺ κατοικήσαμε στὶς πόλεις μας· σὰ νὰ μὴν πῆραν τὴν τιμὴ αὐτὴ τώρα στὰ τελευταῖα καὶ σὰ νὰ μὴν εἶχαμε ἐμεῖς ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια τὴν ἐξουσία στὴν Ἑλλάδα.

"Ἐχω μάλιστα τὴ γνώμη ὅτι μὲ αὐτὰ ποὺ τώρα θὰ σᾶς πῶ θὰ 179
ἀποδείξω καθαρὰ τόσο τὴν προσβολὴ ποὺ ἔγινε σ' ἐμᾶς ὅσο καὶ τὰ

Τῆς γὰρ γῆς ἀπάσης τῆς ὑπὸ τῷ κόσμῳ κειμένης δίχα τετμημένης
καὶ τῆς μὲν Ἀσίας, τῆς δ' Εὐρώπης καλουμένης, τὴν ἡμίσειαν ἐκ τῶν
συνθηκῶν εἴληφεν, ὥσπερ πρὸς τὸν Δία τὴν χώραν νεμόμενος, ἀλλ'
180 οὐ πρὸς ἀνθρώπους τὰς συνθήκας ποιούμενος. Καὶ ταύτας ἡμᾶς
ἠγάγκασεν ἐν στήλαις λιθίναις ἀναγράφοντας ἐν τοῖς κοινοῖς τῶν ἰε-
ρῶν καταθεῖναι, πολὺ κάλλιον τρόπιον τῶν ἐν ταῖς μάχαις γιγνο-
μένων· τὰ μὲν γὰρ ὑπὲρ μικρῶν ἔργων καὶ μιᾶς τέχης ἐστίν, αὐταὶ
δ' ὑπὲρ ἅπαντος τοῦ πολέμου καὶ καθ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος ἐστή-
κασιν.

181 Ὑπὲρ ὧν ἄξιον ὀργίζεσθαι καὶ σκοπεῖν ὅπως τῶν τε γεγε-
νημένων δίκην ληφόμεθα καὶ τὰ μέλλοντα διορθωσόμεθα. Καὶ γὰρ
αἰσχρὸν ἰδίᾳ μὲν τοῖς βαρβάροις οἰκέταις ἀξιοῦν χρῆσθαι, δημοσίᾳ
δὲ τοσοῦτους τῶν συμμάχων περιορᾶν αὐτοῖς δουλεύοντας, καὶ τοὺς
μὲν περὶ τὰ Τρωϊκὰ γενομένους μιᾶς γυναικὸς ἀρπασθείσης οὕτως
ἅπαντας συνοργισθῆναι τοῖς ἀδικηθεῖσιν ὥστε μὴ πρότερον παύσα-
σθαι πολεμοῦντας, πρὶν τὴν πόλιν ἀνάστατον ἐποίησαν τοῦ τολμήσαν-
182 τος ἐξαμαρτεῖν, ἡμᾶς δ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος ὑβριζομένης μηδεμίαν
ποιήσασθαι κοινὴν τιμωρίαν, ἐξὸν ἡμῖν εὐχῆς ἄξια διαπραξάσθαι.
Μόνος γὰρ οὗτος ὁ πόλεμος εἰρήνης κρείττων ἐστίν, θεωρία μὲν μάλ-
λον ἢ στρατεία προσεικώς, ἀμφοτέροις δὲ συμφέρων καὶ τοῖς ἡσυ-
χίαν ἄγειν καὶ τοῖς πολεμεῖν ἐπιθυμοῦσιν. Ἐξείη γὰρ ἂν τοῖς μὲν ἀδεῶς
τὰ σφέτερον αὐτῶν καρποῦσθαι, τοῖς δ' ἐκ τῶν ἀλλοτρίων μεγάλους
πλούτους κατακτήσασθαι.

183 Πολλαχῇ δ' ἂν τις λογιζόμενος εὗροι ταύτας τὰς πράξεις μά-

πλεονεκτήματα που αποκόμισε ο Πέρσης βασιλιάς. Δηλαδή είναι γνωστό πώς όλη η γη που σκέπει ο ουρανός είναι μοιρασμένη σε δυο μεγάλα τμήματα¹³¹ — το ένα το λέν' Ασία, το άλλο Ευρώπη. Ο βασιλιάς με τη γνωστή συνθήκη πήρε στην εξουσία του το μισό μέρος ολόκληρης της γης, σά να έκαμεν τή μοιρασιά του κόσμου με το Δία¹³² και όχι ισότιμη συνθήκη με ανθρώπους. Και ύστερα αυτή τή θλιβερή 180 συνθήκη μās υποχρέωσε να τή χαράξουμε σε στήλες λίθινες και να τήν καταθέσουμε στα πανελλήνια ιερά, σάν τρόπαιο πολύ λαμπρότερο γι' αυτόν από όσα στήνονται στις μάχες. Και πράγματι, αυτά τὰ τελευταῖα είναι για κατορθώματα περιορισμένης σημασίας και αποτελέσματα μιās ἔσως τυχερῆς στιγμῆς: οἱ στήλες ὅμως προβάλλουν τὸ ἀποτέλεσμα ἑνὸς πολέμου μακροχρόνιου σὲ βάρος ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Για όλα αυτά θα πρέπει να μās πιάση ἡ ἀγανάκτηση και να κοι- 181
τάξουμε να βρούμε τρόπο να πάρουμε ἐκδίκηση για ὅσα πάθαμε στὸ παρελθόν και να ταχτοποιήσουμε τὰ πράγματα στὸ μέλλον. Στὸ κάτω κάτω είναι ντροπή σάν ιδιώτης ὁ καθένας να ἔχωμε στα σπίτια μας για δούλους τοὺς βαρβάρους, και ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπίσημα σάν κράτος να ἀρῆνωμε τόσους ἀπὸ τοὺς συμμάχους μας να εἶναι δοῦλοι ἐκείνων· είναι ντροπή αὐτοὶ που ζήσανε στα χρόνια τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, για τὸ χατήρι μιās γυναίκας που τοὺς κλέψανε, να νιώσουν τόσο ὅλοι μαζί τὴν προσβολή που ἔγινε, ὥστε να μὴν τὸν σταματήσουν τὸν πόλεμο, παρὰ μονάχα ἀρῶν κατάστρεψαν ἀπ' τὰ θεμέλια τὴν πόλη αὐτοῦ που τόλμησε να τοὺς προσβάλῃ, και ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐμεῖς σήμερα, 182
τὴ στιγμή που καταξευτελιζεται ολόκληρη ἡ Ἑλλάδα, να μὴν τοὺς ἐπιβάλωμε ὅλοι μαζί μιὰ τιμωρία — ἐνῶ είναι στὸ χέρι μας να πραγματοποιήσουμε ἀκόμα και τὴν τολμηρότερη εὐχή μας. Ἐξἄλλου μόνο ἓνας τέτοιος πόλεμος είναι ἀπὸ τὴν εἰρήνη προτιμότερος: Μοιάζει με πανηγυρική πομπή¹³³ παρὰ με ἐκστρατεία και εἶναι ὠφέλιμος και για ὅσους θέλουν τὴν ἡσυχία τους και για κείνους που ἐπιθυμοῦν τὸν πόλεμο. Ἐξασφαλίζει, βλέπετε, τὴ δυνατότητα στους πρώτους να ἀπολαμβάνουν χωρὶς φόβο τὰ ἀγαθὰ τους, στους ἄλλους πάλι να ἀποκτήσουν πλοῦτη πολλὰ ἀπὸ τις ξένες γῶρες.

Μὰ και ἀπὸ κάθε ἀποψη ἂν τὸ συλλογιστῆ κανεὶς στὰ σοβαρά, 183

*Υλικὰ και ἡ
θικὰ ὄφελῃ ἂ
πὸ τὴν ἐκ-
στρατεία.

λιστα λυσιτελούσας ἡμῖν. Φέρε γάρ, πρὸς τίνας χρὴ πολεμεῖν τοὺς
 μηδεμιᾶς πλεονεξίας ἐπιθυμοῦντας, ἀλλ' αὐτὸ τὸ δίκαιον σκοποῦντας ;
 Οὐδ' πρὸς τοὺς καὶ πρότερον κακῶς τὴν Ἑλλάδα ποιήσαντας καὶ νῦν
 ἐπιβουλεύοντας καὶ πάντα τὸν χρόνον οὕτω πρὸς ἡμᾶς διακειμένους ;
 184 Τίσιν δὲ φθορεῖν εἰκὸς ἔστιν τοὺς μὴ παντάπασιν ἀνάνδρως δια-
 κειμένους, ἀλλὰ μετρίως τούτῳ τῷ πράγματι χρωμένους ; Οὐ τοῖς
 μείζους μὲν τὰς δυναστείας ἢ κατ' ἀνθρώπους περιβεβλημένοις, ἐλάτ-
 τος δ' ἀξίοις τῶν παρ' ἡμῖν δυστυχοῦντων ; Ἐπὶ τίνας δὲ στρατεύειν
 [μᾶλλον] προσίκει τοὺς ἅμα μὲν εὐσεβεῖν βουλομένους, ἅμα δὲ τοῦ
 συμφέροντος ἐνθυμουμένους ; Οὐκ ἐπὶ τοὺς καὶ φύσει πολεμίους καὶ
 πατρικοὺς ἐχθροὺς, καὶ πλεῖστα μὲν ἀγαθὰ κερτημένους, ἥκιστα δ'
 ὑπὲρ αὐτῶν ἀμύνεσθαι δυναμένους ; Οὐκοῦν ἐκεῖνοι πᾶσι τούτοις ἐρο-
 185 χοι τευχάνουσιν ὄντες. Καὶ μὴν οὐδὲ τὰς πόλεις λυπήσομεν στρα-
 τιώτας ἐξ αὐτῶν καταλέγοντες, ὃ νῦν ἐν τῷ πολέμῳ τῷ πρὸς ἀλλή-
 λους ὀχληρότατόν ἐστιν αὐταῖς· πολὺ γὰρ οἶμαι σπανιωτέρους ἔσε-
 σθαι τοὺς μένειν ἐθελήσαντας τῶν συνακολουθεῖν ἐπιθυμησόντων.
 Τίς γὰρ οὕτως ἢ νέος ἢ παλαιὸς ὄραθυμὸς ἐστιν, ὅστις οὐ μετασχεῖν
 βουλήσεται ταύτης τῆς στρατιᾶς τῆς ὑπ' Ἀθηναίων μὲν καὶ Λακε-
 δαιμονίων στρατηγουμένης, ὑπὲρ δὲ τῆς τῶν συμμάχων ἐλευθερίας
 ἀθροίζομένης, ὑπὸ δὲ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης ἐκπεμπομένης, ἐπὶ δὲ
 186 τὴν *τῶν βαρβάρων τιμωρίαν πορευομένης ; Φήμην δὲ καὶ μνήμην
 καὶ δόξαν πόσῃν τινα χρὴ νομίζειν ἢ ζῶντας ἔξειν ἢ τελευτήσαντας
 καταλείπειν τοὺς ἐν τοῖς τοιούτοις ἔργοις ἀριστεύσαντας ; Ὅπου γὰρ
 οἱ πρὸς Ἀλέξανδρον πολεμήσαντες καὶ μίαν πόλιν ἐλόντες τοιούτων
 ἐπαίνων ἠξιώθησαν, ποίων τινῶν χρὴ προσδοκᾶν ἐγκωμίων τεύξε-
 σθαι τοὺς ὅλης τῆς Ἀσίας κρατήσαντας ; Τίς γὰρ ἢ τῶν πσιεῖν δυ-
 ναμένων ἢ τῶν λέγειν ἐπισταμένων οὐ πονήσει καὶ φιλοσοφήσει βου-

θὰ βρῆ πὼς τέτοιες πράξεις μᾶς ὠφελοῦν πάρα πολύ. Καὶ πράγματι, μὲ ποιούς πρέπει νὰ πολεμοῦν οἱ ἄνθρωποι ποὺ δὲν κατέχονται ἀπὸ καμιά διάθεση πλεονεξίας, ἀλλὰ κοιτοῦν μόνο τὸ δίκαιο; Δὲν πρέπει νὰ τὰ βάζουν μὲ αὐτοὺς ποὺ καὶ παλιότερα ἔβλαψαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τώρα πάλι τὴν ἔχουσε στὸ μάτι καὶ ὄλο τὸν καιρὸ τρέφουν ἐναντίον μας αἰσθήματα μονάχα μίσους; Ποιούς εἶναι φυσικὸ νὰ φθονοῦν ὅσοι 184 δὲν ἔχουν χάσει ἀκόμα τὸ φιλότιμό τους ἐντελῶς, ἀλλὰ διατηροῦν μιὰ στάλα ἀξιοπρέπειας; Δὲν πρέπει νὰ μισοῦν ἐκείνους ποὺ ἔχουν φορτωθῆ ἔξουσία μεγαλύτερη ἀπὸ ὅση γίνεται νὰ σηκώσῃ ἡ φύση ἢ ἀνθρώπινη, μὲλο ποὺ ἡ ἀξία τους δὲ φτάνει οὔτε τοὺς πιὸ ἄθλιους δικούς μας; Καὶ ἐναντίον τίνων ἔχουσε χρέος νὰ ἐκστρατεύουν αὐτοὶ ποὺ θέλουσε νὰ δείχνουν εὐσέβεια, μὰ δὲν ξεχωροῦν οὔτε στιγμή καὶ τὸ συμφέρο τους; Ὅχι ἐναντίον ἐκείνων ποὺ εἶναι φυσικοὶ καὶ προαιώνιοι ἐχθροί, ποὺ ἔχουν ἀποχτήσει ἀμέτρητα ἀγαθὰ, μὰ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τὰ ὑπερασπίσουν; Ἐ λοιπόν, ὅλους αὐτοὺς τοὺς ὄρους τοὺς συγκεντρώνουν ἀπάνω τους οἱ Πέρσες.

Ἄλλωστε οὔτε καὶ τὶς πόλεις μας πρόκειται νὰ λυπήσουμε στρα- 185
τολογώντας στρατιῶτες ἀπὸ αὐτές, πράγμα ποὺ τώρα, στὸν πόλεμο ποὺ κάνουν μεταξύ τους, ἀναμφισβήτητα τοὺς εἶναι ὀχληρότατο. Εἶμαι μάλιστα βέβαιος ὅτι πολὺ λιγότεροι θὰ θέλουσε νὰ μείνουν ἀπὸ ὅσους θὰ ἔχουν τὴ λαχτάρα νὰ πάρουν μέρος στὴν ἐκστρατεία αὐτή. Ποιὸς τάχα νέος ἢ καὶ ἡλικιωμένος θὰ εἶναι τόσο ἀδιάφορος, ὥστε νὰ μὴ δεχτῆ νὰ πάρῃ μέρος σ' αὐτὸ τὸ στράτευμα ποὺ θὰ τὸ διευθύνουσε μαζί Σπαρτιάτες καὶ Ἀθηναῖοι, ποὺ ὀργανώνεται γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν συμμάχων, ποὺ ξεκινᾷ μὲ τὶς εὐχὰς ὅλης ἀνεξαιρέτως τῆς Ἑλλάδας, ποὺ ἔχει σκοπὸ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς βαρβάρους; Ἀλλὰ καὶ 186
πόση φήμη, τί θύμησι θαναμάσια, πόση δόξα πρέπει νὰ φανταστοῦμε ὅτι θὰ ἀποκτήσουν ὅσοι θὰ εἶναι ζωντανοί, ἢ θὰ ἀφήσουν πίσω τους, ἂν θὰ πεθάνουν, ὅσοι θὰ ξεχωρίσουν σὲ ἕναν ἀγώνα τόσο ἱερό; Καὶ ἀφοῦ ἐκείνοι ποὺ πολέμησαν μονάχα τὸν Ἀλέξανδρο¹³⁴ καὶ δὲν κυρίευσαν παρὰ μιὰ πόλη μόνο ἀξιώθηκαν τέτοιους λαμπροὺς ἐπαίνους, ποιά ἀνείπωτα ἐγκώμια πρέπει νὰ περιμένουμε πὼς θὰ δεχτοῦν αὐτοὶ ποὺ θὰ κυριαρχήσουν σὲ ὅλη τὴν Ἀσία; Ποιὸς ἀπὸ τοὺς ποιητὲς ἢ ἀπὸ τοὺς ῥήτορες δὲ θὰ μοχθήσῃ καὶ δὲ θὰ ἐξαντλήσῃ ὅλες του τὶς δυνάμεις καὶ τὶς γνώσεις του μὲ τὴ φιλοδοξία νὰ ἀφήσῃ ἀθάνατο

λόμενος ἅμα τῆς θ' αὐτοῦ διανοίας καὶ τῆς ἐκείνων ἀρετῆς μνημιῶν
εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον καταλιπεῖν ;

- 187 Οὐ τὴν αὐτὴν δὲ τυγχάνω γνώμην ἔχων ἐν τε τῷ παρόντι καὶ
περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ λόγου. Τότε μὲν γὰρ ὤμην ἀξίως δυνήσεσθαι τῶν
πραγμάτων εἰπεῖν· νῦν δ' οὐκ ἐφικνοῦμαι τοῦ μεγέθους αὐτῶν, ἀλλὰ
πολλὰ με διαπέφευγεν ὧν διενόηθην. Αὐτοὺς οὖν χρὴ συνδιορᾶν, ὅσης
ἂν εὐδαιμονίας τύχοιμεν εἰ τὸν μὲν πόλεμον τὸν νῦν ὄντα περὶ ἡμᾶς
πρὸς τοὺς ἠπειρώτας ποιησαίμεθα, τὴν δ' εὐδαιμονίαν τὴν ἐκ τῆς
- 188 Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην διακομίσοιμεν, καὶ μὴ μόνον ἀκροατὰς
γενομένους ἀπελθεῖν, ἀλλὰ τοὺς μὲν πράττειν δυναμένους παρακαλοῦν-
τας ἀλλήλους πειρᾶσθαι διαλλάττειν τὴν τε πόλιν τὴν ἡμετέραν καὶ τὴν
Λακεδαιμονίαν, τοὺς δὲ τῶν λόγων ἀμφισβητοῦντας πρὸς μὲν τὴν
παρακαταθήκην καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὧν νῦν φλυαροῦσι πάεσθαι
γράφοντας, πρὸς δὲ τοῦτον τὸν λόγον ποιεῖσθαι τὴν ἄμιλλαν καὶ
σκοπεῖν ὅπως ἄμεινον ἐμοῦ περὶ τῶν αὐτῶν πραγμάτων ἐροῦσιν,
- 189 ἐνθυμουμένους ὅτι τοῖς μεγάλ' ὑπισχνουμένοις οὐ πρέπει περὶ μικρὰ
διατρίβειν, οὐδὲ τοιαῦτα λέγειν ἐξ ὧν ὁ βίος μηδὲν ἐπιδώσει τῶν πει-
σθέντων, ἀλλ' ὧν ἐπιτελεσθέντων αὐτοὶ τ' ἀπαλλαγίσονται τῆς πα-
ρούσης ἀπορίας καὶ τοῖς ἄλλοις μεγάλων ἀγαθῶν αἴτιοι δόξουσιν
εἶναι.

μνημείο στους αιδώνες τόσο για τή δικιά του ικανότητα, όσο και για τήν ἀρετή ἐκείνων:

Τώρα πιά, πού βρίσκομαι στοῦ λόγου μου τὸ τέρμα, δὲν ἔχω τὴν 187
 τὴν ἴδια γνώμη πού εἶχα ὅταν τὸν ἀρχίζα. Τότε πίστευα πὼς θὰ μπο-
 ρέσω νὰ μιλήσω μὲ τρόπο ἀντάξιο γιὰ ἓνα τέτοιο θέμα· τώρα ὅμως
 ξέρω καλὰ πὼς δὲν τὰ ἔχω καταφέρει νὰ φτάσω τὴ σπουδαιότητά
 του καὶ πὼς πολλὰ πού εἶχα στοῦ νοῦ μου νὰ σᾶς πῶ μοῦ ἔχουν δια-
 φύγει¹⁸⁵. Δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ προσπαθῆστε μόνοι σας νὰ συλλάβετε
 τὴν εὐημερία πού θὰ ἀποχτήσωμε. ἐὰν θὰ στρέψουμε πρὸς τοὺς βαρ-
 βάρους τῆς ἠπείρου τὸν πόλεμο πού τώρα κάνομε μεταξύ μας, ἐὰν
 μεταφέρουμε τὰ πλοῦτη τῆς Ἀσίας στοῦ χῶρο τῆς Εὐρώπης.

Καὶ νὰ μὴ μείνουν αὐτὰ πού τώρα ἀκούσατε λόγια μονάχα ἄδεια, 188
 ἀλλά, ὅσοι μποροῦν νὰ τὰ μεταβάλουνε σὲ πράξη θετική, νὰ ξεσηκώ-
 σουνε μὲ ζῆλο ὁ ἓνας τὸν ἄλλο καὶ νὰ προσπαθῆσουν μὲ κάθε μέσο
 νὰ ἐπιτύχουν τὴ συμφιλίωση τῆς πόλης μας καὶ τῶν Σπαρτιατῶν·
 ὅσοι πάλι διεκδικοῦν μιὰ θέση ξέχωρη στοῦ χῶρο τῶν ρητόρων, νὰ
 πᾶν πιά νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ λόγο μου γιὰ τὴ γνωστὴ Παρακα-
 ταθήκη¹⁸⁶ καὶ νὰ ἀραδιάζουν καὶ τίς ἄλλες τους γνωστές μικρολογίες·
 εἶναι καιρὸς νὰ βάλουνε τὰ δυνατὰ τους νὰ μὲ ἀνταγωνιστοῦν σ' αὐ-
 τὸν ἐδῶ τὸ λόγο καὶ νὰ σκεφτοῦν πῶς θὰ μιλήσουν μὲ τρόπο ικανό-
 τερο γι' αὐτὸ τὸ ἴδιο θέμα, ἔχοντας στοῦ μυαλό τους ὅτι αὐτοὶ πού δί- 189
 νουνε μεγάλες ὑποσχέσεις δὲν πρέπει νὰ ἐξαντλοῦνται στὰ μικροζη-
 τήματα, δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ εἰσηγοῦνται μέτρα πού δὲ θὰ ἐξα-
 σφαλίσουν καμιὰ προκοπὴ σ' αὐτούς πού θὰ πεισθοῦν, ἀλλὰ νὰ δίνουν
 συμβουλές πού, ἂν εἰσακουστοῦν, καὶ οἱ ἴδιοι θὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴ
 δυσπραγία πού ἔχουν¹⁸⁷, μὰ καὶ στοὺς ἄλλους θὰ φανοῦν πὼς πρόσφε-
 ραν λαμπρὲς ὑπηρεσίες.

Ἀνακεφαλαί-
 ωση.
 Πρόσκληση
 γιὰ ρητόρων
 γιὰ συνεγα-
 σία πάνω στοῦ
 γνωστὸ θέμα
 τῆς ἐκστρα-
 τείας

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ

τοῦ ΙΣΟΚΡΑΤΗ

1. Οἱ ἐπισημότερες πανελλήνιες γιορτὲς ἦταν: Τὰ Ὀλύμπια, ποὺ γίνονταν στὴν Ὀλυμπία κάθε τέσσερα χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τὰ Πύθια, στοὺς Δελφούς, κάθε πέντε χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνα, τὰ Ἴσθμια, στὸν Ἴσθμό, κάθε τρία χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Ποσειδώνα, καὶ τὰ Νέμεα στὴ Νεμέα, κάθε δυὸ χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Διός. Στις γιορτὲς αὐτές, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς θυσίες καὶ τὶς ἄλλες λατρευτικὲς ἐκδηλώσεις, γίνονταν καὶ κάθε λογῆς ἀγῶνες, πνευματικοί, καλλιτεχνικοὶ καὶ ἰδίως ἀθλητικοί. Οἱ νικητὲς ἀποχτοῦσαν τιμὴ καὶ δόξα πανελλήνια. Σὲ τέτοιες ἐορταστικὲς συγκεντρώσεις, πανηγύρεις, ὅπως τὶς ἔλεγαν (ἀπὸ τὸ πᾶν καὶ ἄγυρις = συνάθροιση) ἀπαγγέλλονταν συνήθως καὶ οἱ Πανηγυρικοὶ λόγοι, ποὺ εἶχαν γιὰ θέμα ἢ τὴν κοινὴ γιορτὴ, ποὺ γιόρταζε τὸ συγκεντρωμένο πλῆθος, ἢ τὸ λαὸ ποὺ ἄκουε, τοὺς προγόνους καὶ τὰ κατορθώματά τους.

2. Ἡ λέξις σοφιστῆς στά ἔργα τοῦ Ἰσοκράτη καὶ γενικότερα στὴν ἐποχὴ του δὲν ἔχει φυσικὰ τὴ σημερινή της σημασία — τοῦ ἀνθρώπου δηλ. ποὺ χρησιμοποιοεὶ λογικοφανῆ ἐπιχειρήματα, γιὰ νὰ ὑποστηρίξη μιὰ παράλογη θέση. Σημαίνει εὐρύτατα τὸν ἄνθρωπο μὲ τὶς πνευματικὲς ἀνησυχίες, αὐτὸν ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἀπαντήσῃ σὲ προβλήματα φιλοσοφικά, ἠθικά, πνευματικά, θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ποῦμε τὸν φιλόσοφο, μὲ πρακτικὴ ὅμως κατεύθυνση. Οἱ γνωστοὶ σοφιστὲς — Πρωταγόρας, Γοργίας, Πρόδικος, Ἴππίας καὶ ἄλλοι — δὲν εἶναι γιὰ τὴν ἐποχὴ τους, παρὰ δάσκαλοι ἐκλεκτοὶ τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ρητορικῆς, πνευματικοὶ ἄνθρωποι καὶ ἔξοχοι στοχαστὲς.

3. Ὑπαινιγμὸς στοὺς Ὀλυμπιακοὺς λόγους τοῦ Γοργία καὶ τοῦ Λυσία (ἀπὸ αὐτοὺς σώθηκαν μόνο ἐλάχιστα ἀποσπάσματα). Ὁ πρῶτος ἀπάγγειλε τὸ 392 π.Χ. στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες τὸν «Ὀλυμπιακὸ» του λόγο, ὅπου καλοῦσε τοὺς Ἕλληνας σὲ ὁμόνοια καὶ ὕστερα σὲ πόλεμο κατὰ τῶν βαρβάρων μὲ σκοπὸ τὴν κατάληψη τῆς χώρας τους καὶ τὴν ἀποικιακὴ ἐπέκταση τῶν Ἑλλήνων. Στὴν ἐπομένη Ὀλυμπιάδα, τοῦ 388 π.Χ., ὁ Λυσίας φαίνεται πῶς ἀπάγγειλε ἐπίσης λόγο καὶ καλοῦσε

τούς Έλληνες νά ένωθοῦν σέ πόλεμο κοινό κατά τοῦ Διονυσίου τῶν Συρακουσῶν. Οἱ δυό αὐτοί λόγοι ὅπωςδῆποτε εἶχαν ἐπίδραση πάνω στὸν Παναηγυρικό τοῦ Ἰσοκράτη, πού πραγματεύεται τὸ ἴδιο θέμα καὶ κυκλοφόρησε τὸ 380 π.Χ., μὲ τὴν εὐκαιρία πάλι μιᾶς Ὀλυμπιάδας.

4. Μὲ τὴν ἔκφραση *δικαστικὰ ἔγγραφα* — καὶ ὄχι μὲ τὴν γνωστότερη *δικανικὸὺς λόγους* — νομίζομε πὼς ἀποδίδεται ὀρθότερα τὸ «τὸς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων» τοῦ κειμένου, διότι ἔτσι ἡ ἰδέα τοῦ Ἰσοκράτη προβάλλεται σαφέστερα καὶ γίνεται πιὸ κατανοητή. Ἄλλωστε πολλοὶ ἀπὸ τοὺς δικανικοὺς λόγους εἶναι δουλεμένοι μὲ τέτοια τέχνη καὶ ἐπιμέλεια ὥστε τίποτε δὲν ἔχουν νά ζηλέψουν καὶ ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἐπιδεικτικούς.

5. Οἱ ἐκλεκτοὶ εἶναι ὁ κύκλος τῶν μαθητῶν του. Σ' αὐτοὺς ἀπευθύνεται ὁ λόγος του καὶ ἔχει σκοπὸ νά τοὺς μορφώσῃ πολιτικά, μὰ καὶ νά τοὺς μύσῃ στὰ μυστικά τῆς Ρητορικῆς τέχνης. Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν νά προσέχῃ πολὺ τόσο στὴ φραστικὴ διατύπωση, ὅσο καὶ σὲ ὅλη τὴν ἀρχιτεκτονικὴ δομὴ τοῦ λόγου του.

6. Τυπικὸ μοτίβο στὰ προοίμια τῶν πιὸ πολλῶν ρητορικῶν λόγων. Ἄλλὰ καὶ ὁ Ἰσοκράτης δὲν πρωτοτυπεῖ ὄχι μονάχα στὸ προοίμιο, ἀλλὰ καὶ στὴ γενικὴ ἐκτέλεση τοῦ θέματος. Οἱ ἰδέες — τὸ εἶπαμε — ἀποτελοῦν ἐπανάληψη ἀνάλογων ἰδεῶν καὶ προτάσεων τοῦ Γοργία, πού ὥστόσο προηγήθηκε ἀπὸ τὸν Ἰσοκράτη δώδεκα ὀλόκληρα χρόνια, σημασία ὅμως ἔχει ὁ ἰδιαιτερός τρόπος πού τις προβάλλει.

7. Εἶναι βέβαιον πὼς ὁ Παναηγυρικός ἀπασχόλησε τὸν Ἰσοκράτη περὶ τὰ δέκα χρόνια. Τὸν δούλευε συνέχεια ἀπὸ τὸ 390 ὡς τὸ 380 π.Χ., καὶ μάλιστα στὰ πιὸ δημιουργικά του χρόνια, ἀπὸ 46 μέχρι 56 χρονῶν.

8. Αὐτὸ τὸ ἀναφέρει καὶ στὸν Φίλιππο (§ 84). Ἐκεῖ ὅμως ντρέπεται γιὰ τὴν ἔπαρση αὐτὴ καὶ παραδέχεται σχεδὸν πὼς ἕνας τέτοιος λόγος εἶναι τολμηρὸς καὶ ὅπωςδῆποτε ἀποτέλεσμα μιᾶς κάποιας ἀπειρίας.

9. Γιατὶ τὸ ναυτικὸ τῶν Ἀθηναίων πρόσφερε ὑπηρεσίες ὕψιστες στὴν κοινὴ ὑπόθεση τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ Μηδικά. Ὑστερα ἡ διχωγὴ τῶν Σπαρτιατῶν μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον προκάλεσε τὴν δυσἀρέσκεια ὄλων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ὅλα αὐτὰ προετοιμάζουν τὴ δημιουργία τῆς δεύτερης Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας καὶ ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη τὴ διευκόλυνε ὅπωςδῆποτε.

10. Ὁ Ἰσοκράτης θέλει νά ἀποδείξῃ πὼς ἡ Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία εἶναι «πάτριος» ἀλλὰ καὶ «βελτίστη» πολιτεία μαζί.

11. Δηλαδή τους Σπαρτιάτες.

12. 'Ο ύπαινιγμός στρέφεται κατά τῶν Λακεδαιμονίων, πού κατέβηκαν τελευταῖοι ἀπό τους "Ἕλληνες καί ἐγκαταστάθηκαν στήν περιοχή τῆς Λακωνίας, ἀφοῦ ἔδιωξαν πρῶτα τους παλιούς κατοίκους τῆς.

13. 'Ο μῦθος περὶ αὐτοχθονίας εἶναι κοινός στὰ ἐγκώμια τῶν Ἀθηνῶν. Τὸν βρίσκουμε λ.χ. στὸ Θουκυδίδη (II, 36), στὸν Πλάτωνα (Μενέξενος, 237) κ.λ.π. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἰσοκράτης τὸν χρησιμοποιεῖ καὶ ἀλλοῦ (Παναθηναϊκός, § 124—125).

14. Τὸ σιτάρι.

15. 'Ο μῦθος λέει ὅτι ἡ Δήμητρα, ὅταν ὁ Πλούτωνας τῆς ἔκλεψε τὴν κόρη της τὴν Περσεφόνη, ἔτρεχε σὰν τρελὴ ἀναζητώντας την. Κάποτε ἔφτασε καὶ στὴν Ἀττική, στὴν Ἐλευσίνα μάλιστα, καὶ ὁ βασιλιάς της Κελεὺς τὴ φιλοξένησε στὸ παλάτι του. Γιὰ νὰ δείξῃ τὴν εὐγνωμοσύνη της γιὰ τὴ φιλοξενία, δίδαξε τὴ γεωργία στὸ γιό τοῦ βασιλιά Τριπτόλεμο. Τὸν ἔστειλε μάλιστα μὲ ἓνα ἄρμα, πού τὸ σέρνανε δράκοντες φτερωτοί, νὰ διαδώσῃ τους χρυσοὺς σπόρους σὲ ὅλη τὴν οἰκουμένη καὶ νὰ διδάξῃ τὴ γεωργία στοὺς ἀνθρώπους.

16. Ἐλευσίνια ἦταν γιορτὴ πού γίνονταν στὴν Ἐλευσίνα πρὸς τιμὴ τῆς Δήμητρας ἀπὸ πολὺ παλιὰ κάθε τρία ἢ κάθε πέντε χρόνια. Στὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ κάθε πέντε χρόνια γίνονταν τὰ μεγάλα Ἐλευσίνια καὶ ἴσως κάθε χρόνο τὰ μικρά. Οἱ γιορτὲς αὐτὲς δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται μὲ τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια. Γι' αὐτὰ δὲν ξέρομε παρὰ ἐλάχιστα πράγματα — τόσο μυστήριο σκέπαζε τὴν ὑπόθεση αὐτή, γνωστὴ μόνο στοὺς μνημένους, πού ποτὲ δὲν ἔβγαζαν λέξη. Εἶναι ὡστόσο μάλλον βέβαιο πὼς αὐτοί, σὲ κατάσταση ἔκστασης μυστικιστικῆς, ἓνα εἶδος καταληψίας, δέχονταν — ἢ φαντάζονταν πὼς δέχονταν — πληροφορίες γιὰ τὸ μέγα πρόβλημα πού συγκλόνιζε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ στιγμή πού πρωτοφάνηκε στὴ γῆ: Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς μετὰ θάνατο. Ἡ Δήμητρα, ἡ Κόρη, ὁ Διόνυσος, πού λατρεύονταν στὰ Μυστήρια αὐτά, ἦταν, λέει, σὲ θέση νὰ ἀπαντήσουν στὰ ἐναγώνια ἐρωτήματα τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ καὶ οἱ τρεῖς εἶχαν ιδιαίτερες σχέσεις καὶ μὲ τὴ ζωὴ καὶ μὲ τὸν Ἄδη, μὲ τὸ θάνατο.

17. Πρόκειται γιὰ τὰ μικρὰ Ἐλευσίνια.

18. Ἀπαρχὲς εἶναι ἡ προσφορὰ στοὺς θεοὺς ἀπὸ τους πρῶτους — πρῶτους καρποὺς τῆς χρονιάς. Τὸ ἔθιμο εἶναι πολὺ παλιὸ καὶ συναντιέται τόσο στὴν ἑλληνικὴ ὥσο καὶ στὴν ἰουδαϊκὴ θρησκεία. (Ἐπιζεῖ

καί στις μέρες μας ένσωματωμένο στα χριστιανικά λατρευτικά έθιμα).

19. Πρόκειται για τόν πρώτο έλληνικό άποικισμό, που έγινε μετά την κάθοδο τών Δωριέων και έφερε τους Έλληνες σε σύγκρουση με τούς βαρβάρους τής Άσίας. Η λύση του οικονομικού — κοινωνικού προβλήματος με τόν άποικισμό αποτελεί πίστη βαθιά για τόν Ίσοκράτη, που την προβάλλει κάθε τόσο με έπιμονή και πειστική έπιχειρηματολογία.

20. Έννοεΐ τó πολίτευμα που καθιέρωσε ó Θησεάς. Αυτός έκαμε και τόν πρώτο συνοικισμό τής Άττικής, που αποτέλεσε την Άθήνα.

21. Στην Όμηρική έποχή, αλλά και αργότερα, στα φονικά έγκλήματα εφαρμόζονταν ó νόμος τής αυτοδικίας, δηλαδή καθένas είχε τó δικαίωμα νά έπιβάλη σ' αυτόν που τόν άδίκησε την τιμωρία που ó ίδιος έκρινε δίκαια.

22. Με την αναπτυγμένη υλική και πνευματική ζωή, με τά άφθονα μέσα ψυχαγωγίας που διέθετε — μουσικούς και δραματικούς άγωνες, πανηγύρεις, θρησκευτικές τελετές, άνετα και ευχάριστα σπίτια κ.λ.π. — με τά θαυμάσια έργα τέχνης που τή στόλιζαν ή Άθήνα ήταν πάντα ή λαμπρή πολιτεία, που έξασφάλιζε άνεση, ευδαιμονία και περηφάνια στους κατοίκους της.

23. Από όλα τά μέρη τής Ελλάδας έρχονταν καθημερινά άνθρωποι στην Άθήνα, για νά βροϋν δουλειά και νά ζήσουν ζωή ανθρώπινη. Η τάξη τών μετοίκων αποτελεί μάρτυρα αδιάψευστο γι' αυτό.

24. Πρίν από τούς Όλυμπιακούς άγωνες γινόταν πάντα σ' όλη την Ελλάδα ή γνωστή Όλυμπιακή έκεχειρία: Σταματοϋσε δηλ. κάθε έχθροπραξία, για νά μπορούν νά πάρουν μέρος στις γιορτές όλοι οί Έλληνες. Η ανακωχή αυτή κρατοϋσε ένα μήνα, γι' αυτό λεγόταν και ιερομηνία.

25. Έκτός από τούς άθλητές που άγωνίζονταν στις πανελληνίες γιορτές, και προπαντός στην Όλυμπία, συχνά παρουσίαζαν τά έργα τους και γνωστοί πνευματικοί άνδρες από όλη την Ελλάδα. Ο Ηρόδοτος λ.χ. διάβασε στην Όλυμπία μέρος τής Ιστορίας του, ενώ ó Γοργίας, ó Λυσίας, ó Ίππίας και άλλοι πολλοί άγόρευσαν στον ιερό χώρο.

26. Τά θέατρα, τά διάφορα έργα τέχνης — αρχιτεκτονικής, γλυπτικής, ζωγραφικής — κ.λ.π.

27. Έκτός από τίς δημόσιες πνευματικές και καλλιτεχνικές έκδηλώσεις, βοηθοϋσε πολύ και ή ιδιωτική πρωτοβουλία νά δίνη ή Άθήνα την είκόνα κέντρου πνευματικού και καλλιτεχνικού με τρόπο μοναδικό: Τά διάφορα συμπόσια, όπου γίνονταν θαυμάσιες φιλοσοφικές και φιλολογι-

κές συζητήσεις, τὰ ὀργάνωναν στὰ σπίτια τους ἰδιῶτες. Λένε πὼς τὸ σπίτι τοῦ Περικλῆ ἀποτελοῦσε διαρκῶς ἐστία τέτοιας πνευματικῆς τροφῆς.

28. Εἶπαμε πὼς τὰ Νέμεα γίνονταν κάθε δυὸ χρόνια, τὰ Ἴσθμια κάθε τρία χρόνια, τὰ Ὀλύμπια κάθε τέσσερα χρόνια καὶ τὰ Πύθια κάθε πέντε χρόνια.

29. Ὁ ὄρος Φιλοσοφία, ποὺ χρησιμοποιεῖ ἐδῶ ὁ Ἴσοκράτης, δὲν ἔχει τὴν ἰδιαίτερη σημασία ποὺ πῆρε στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη. Εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴ λέξη παιδεία καὶ περιέχει τὴν καλλιέργεια τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος γιὰ σκοποὺς πρακτικούς, ἀνθρωπιστικούς, ὅπως ἴσως θὰ λέγαμε σήμερα.

30. Τὸ ἐγκώμιο τῆς πνευματικῆς Ἀθήνας εἶναι ἀγαπημένος στόχος γιὰ τὸν Ἴσοκράτη καὶ χωρὶς ἀμφιβολία τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ λόγου τοῦ ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τίς κορυφές του. Μᾶς ἔρχεται στὸ νοῦ ὁ περίφημος ὕμνος τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ Θουκυδίδη, ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλῆ, ὅπου καὶ ἐκεῖ ἡ βάση τοῦ ἀθηναϊκοῦ μεγαλείου βρίσκεται στὴν πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἀνάπτυξη τῆς λαμπρῆς πόλης. Ἡ ἰδέα πάλι πὼς οἱ λέξεις Ἐλλάδα καὶ Ἑλληνας ταυτίζονται σχεδὸν μὲ τὴν καλλιέργεια τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς εἶναι κοινὸς τόπος στὴν ἀρχαία γραμματεία.

31. Κατὰ τὴν ἀττικὴ παράδοση γιὰ τὸν Ἡρακλῆ, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἥρωα τὰ παιδιὰ του, καταδιωγμένα ἀπὸ τὸ βασιλεῖα τῶν Μυκηνῶν Εὐρυσθέα, ζήτησαν πρῶτα τὴ βοήθεια τοῦ βασιλεῖα τῆς Τραχίνιας καὶ ὕστερα τοῦ Θησέα τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ τελευταῖος ἀνάλαβε εὐχαρίστως πόλεμο κατὰ τοῦ Εὐρυσθέα, τὸν ἔπιασε αἰχμάλωτο, ἀφοῦ τὸν νίκησε, καὶ τὸν παράδωσε στὰ παιδιὰ τοῦ Ἡρακλῆ, ποὺ τὸν σκότωσαν. Μὲ τὴν ἐπέμβαση λοιπὸν τῶν Ἀθηναίων τὰ παιδιὰ τοῦ Ἡρακλῆ ἐξασφάλισαν τὴν κυριαρχία τους στὴν Πελοπόννησο. Στὸ μῦθο αὐτὸν οἱ τραγικοὶ ποιητὲς τῶν Ἀθηνῶν στήριξαν τίς τραγωδίες τους γιὰ τοὺς Ἡρακλειῆδες.

32. Πρόκειται γιὰ τὸν πόλεμο τῶν «Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας», ποὺ ὑποκίνησε ὁ Πολυνεΐκης, γιὸς τοῦ Οἰδίποδα, κατὰ τοῦ ἀδερφοῦ του Ἐτεοκλῆ. Ὁ Ἄδραστος, ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄργους, ἔδωσε τὴν κόρη του στὸν Πολυνεΐκη καὶ βοήθησε τὸ γαμπρὸ του στὴν ἐκστρατεία. Ὁ μῦθος αὐτὸς στὰ ἐγκώμια τῶν Ἀθηνῶν ἀναφέρεται συχνὰ καὶ σχεδὸν πάντα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μῦθο τῶν Ἡρακλειδῶν.

33. Σύμφωνα μὲ τὴ Μυθολογία ὁ Ἡρακλῆς ἦταν γιὸς τοῦ Δία καὶ τῆς Ἀλκμήνης.

34. Ὁ ὑπαινιγμός γιὰ τὴν ὑποδούλωση τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ Λύσανδρο μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (404 π.Χ.).

35. Ξενοφερμένοι εἶναι οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ Δωριεῖς, ποὺ κατέβηκαν τελευταῖοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας (1100 π.Χ.) καὶ κατάρχησαν χώρα ξένη.

36. Οἱ Ἀθηναῖοι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ παράδοση ποὺ ἐπαναλαμβάνεται συνέχεια στὰ ἐγκώμια τῆς πόλης, εἶναι αὐτόχθονες, γηγενεῖς, γέννημα — θρέμμα τῆς Ἀττικῆς γῆς. (Φυσικὰ ἢ ἱστορικὴ πραγματικότητα διαψεύδει τὴν παράδοση).

37. Σκύθες γιὰ τοὺς Ἕλληνας εἶναι ὁ λαὸς ποὺ κατοικοῦσε πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβη ὡς τὸ Β. Ὠκεανό. Μ' αὐτοὺς πολέμησαν καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Πέρσες. Οἱ Ἀθηναῖοι μάλιστα χρησιμοποιοῦσαν συχνὰ Σκύθες γιὰ ἀστυνομικούς, γιὰ κλητῆρες, γιὰ ὑπηρετές κ.λ.π.

38. Ὁ Ἴσοκράτης, ὅπως καὶ ὁ Εὐριπίδης στὸν «Ἐρεχθέα», θεωρεῖ τὸν Εὐμόλπο Θράκα βασιλιά, ποὺ ἦρθε νὰ καταχτήσῃ τὴν Ἀττικὴ μὲ ἀφορμὴ νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ἐλευσίνιους κατὰ τῶν Ἀθηναίων. Ὅμως σκοτώθηκε στὸν ἀγῶνα αὐτὸν, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ βασιλιάς τῶν Ἀθηναίων Ἐρεχθέας, καὶ οἱ Ἐλευσίνιοι ὑποτάχτηκαν στοὺς Ἀθηναίους.

Ἄλλη παράδοση θέλει τὸν Εὐμόλπο ἰδρυτὴ τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, καὶ ἀπὸ αὐτὸν κατάγονται οἱ Εὐμόλπιδες, τὸ περίφημο ἱερατικὸ γένος τῆς Ἐλευσίνας.

39. Πολεμὸχαρες γυναῖκες ποὺ τίς τοποθετοῦν στὴ Θράκη. — Διάφορες παραδόσεις γι' αὐτὲς προβάλλουν καὶ διάφορες ἐκδοχές — Ἐκαμαν, λέει, πολλοὺς πολέμους καὶ πολεμοῦσαν συνήθως ἔφιππες μὲ τόξα, ἀσπίδες στρογγυλές καὶ κυρίως μὲ πελέκια ἀμφίστομα. Ὁ Ἡρακλῆς κάποτε ἔκαμε ἐκστρατεία ἐναντίον τους καὶ τὸν συνόδεψε μάλιστα καὶ ὁ Θησέας. Κατὰ τὸν Ἴσοκράτη (Παναθηναϊκὸς) ἡ βασιλίσσά τους Ἴππολύτη ἀγάπησε τὸ Θησέα καὶ ἐκεῖνος τὴν πῆρε μαζί του. Λίγα χρόνια μετὰ οἱ Ἀμαζόνες, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν γιὰ τὴν προσβολή καὶ νὰ τιμωρήσουν τὴ βασιλίσσά τους ποὺ τίς πρόδωσε, ἔκαμαν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἔπαθαν ὅμως πραγματικὴ πανωλεθρία.

40. Οἱ Σπαρτιάτες δηλαδὴ.

41. Ἐννοεῖ βασικὰ τὸν Ἐπιτάφιο τοῦ Λυσία, ποὺ τὸν μιμεῖται σὲ πολλὰ ὁ Ἴσοκράτης.

42. Ἡ ἔκφραση «οἱ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προκινδυνεύσαντες» χρησιμοποιεῖται κυρίως γιὰ τοὺς Μακραθωνομάχους.

43. Το θέμα επανέρχεται και σε άλλους λόγους του Ίσοκράτη (Ἀρεσπαγιτικός, Περὶ Εἰρήνης).

44. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ὁ Ίσοκράτης δηλώνει ὅτι ἡ δόξα ἀποτελεῖ τὴν ἀξία ἀνταμοιβῆς τῶν νεκρῶν ἡρώων καὶ μάλιστα ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς «ἢ μετὰ θάνατον εὐλογία» ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος ἀθανασίας, ἂν δὲν εἶναι ἡ πραγματικὴ ἀθανασία. (Φίλιππος § 135, Εὐαγόρας § 3, Ἀρχίδαμος § 109, Εἰρήνη § 94).

45. Ὁ ὑπαινιγμὸς γιὰ τοὺς Σπαρτιάτες, πού στά χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου κολάκευαν τοὺς Πέρσες, γιὰ νὰ πετύχουν τὴν οἰκονομικὴ βοήθειά τους ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων. Γιὰ τὴν κατάσταση αὐτὴ μάλιστα εἶχαν ἀγανακτήσει καὶ ἐπιφανεῖς Σπαρτιάτες μὲ πανελλήνια αἰσθήματα, ὅπως ὁ ναύαρχος Καλλικρατίδας (Ξεν. Ἑλλην. I, IV).

46. Ἐννοεῖ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Δάτη καὶ τοῦ Ἀρταφέρνη (490 π. X.).

47. Ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα, τὸ γεγονὸς δηλ. πὼς οἱ Ἀθηναῖοι ἀμφιταλαντεύτηκαν ἐννέα μέρες, πρὶν νὰ συνάψουν μάχη, καὶ πὼς οἱ Σπαρτιάτες περίμεναν τὸ καινούριο φεγγάρι, γιὰ νὰ ξεκινήσουν, δὲν ἐξυπηρετεῖ ἐδῶ τοὺς σκοποὺς τοῦ ρήτορα, πού θέλει νὰ ἐξάρη τὸ ἐθνικὸ φιλότιμο τῶν Ἑλλήνων γενικά. Ἐξἄλλου οἱ λεπτομέρειες αὐτὲς δὲν ἀλλοιώνουν τὴν πραγματικότητά, πού ὅπωςδήποτε δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν εἰκόνα πού προβάλλει ἐδῶ ὁ Ίσοκράτης.

48. Τ ρ ό π α ι ο ἦταν πρόχειρο μνημεῖο πού ἔστηναν οἱ νικητὲς στὸ πεδίο τῆς μάχης. Ἦταν συνήθως κορμὸς δέντρου στημένος κατακόρυφα σὲ ὕψωμα καὶ πάνω του κάρφωναν ὀριζόντια ἄλλους κορμούς, ἀπὸ ὅπου κρεμοῦσαν ἀσπίδες, κράνη, θώρακες καὶ ἄλλα πολεμικὰ λάφυρα.

49. Τὸ στάδιο ἰσοδυναμοῦσε μὲ 185 περίπου σημερινὰ μέτρα.

50. Τὸ 480 π. X.

51. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει πὼς στὶς Θερμοπύλες οἱ Σπαρτιάτες ἦταν μόνο 300.

52. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο 700 Θεσπιεῖς, κατὰ τὸν Διόδωρο 3.000. Προφανῶς στὴν ἀρχὴ οἱ μαχητὲς ἦταν συνολικὰ περίπου 4.000, ἀλλὰ τὴν τελευταία μέρα δὲν ἔμειναν παρὰ 300 Σπαρτιάτες καὶ 700 Θεσπιεῖς. — Ὅλους τοὺς ἄλλους τοὺς ἀπόλυσε ὁ ἴδιος ὁ Λεωνίδα.

53. Ὁ Ίσοκράτης βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Ἡρόδοτο (VIII, 2), πού μιλάει γιὰ 281 ἑλληνικὰ καράβια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 127 ἦταν ἀθηναϊκά.

54. Ὁ Ἡρόδοτος παραδίδει 1207 καράβια καὶ ὁ Ἰσοκράτης στὸν Παναθηναϊκὸ (§ 49) τὰ ἀνεβάζει πάνω ἀπὸ τὰ 1300.

55. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει σχετικὰ τὸν ὑπερβολικὸ ἀριθμὸ τῶν 1.700.000 ἀνδρῶν, ποὺ φυσικὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ κινητοποιηθῇ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

56. Τὶς ὑποσχέσεις αὐτὲς δὲν τις εἶχε δώσει ὁ ἴδιος ὁ Ξέρξης, ἀλλὰ ὁ γαμπρὸς του ὁ Μαρδόνιος, καὶ μάλιστα μετὰ τὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας.

57. Γιατὶ ἐνδιαφέρονταν μόνο γιὰ τὴ δικιά τους σωτηρία καὶ ἀποσύρταν στὴν Πελοπόννησο.

58. Οἱ κάτοικοι τῆς Μήλου, τοῦ γνωστοῦ νησιοῦ τῶν Κυκλάδων, ποὺ ἦταν ἄποικοι τῶν Λακεδαιμονίων, ἀρνήθηκαν νὰ ὑπακούσουν στὶς ἐντολὲς τῶν Ἀθηναίων, πράγμα ποὺ θεωρήθηκε ὡς ἀποστασία ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία. Τότε, τὸ 416 π.Χ., οἱ Ἀθηναῖοι κατέλαβαν μὲ τὴ βία τὸ νησί, ἔσφαξαν ὅλο τὸν ἀρσενικὸ πληθυσμὸ ἀπὸ τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία καὶ πάνω, καὶ ὑποδούλωσαν τοὺς ἄλλους. Ἡ πράξη αὐτὴ εἶναι ἀπὸ τίς φρικτότερες τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ χαρακτηρίζει τὴν ἠθικὴ διάλυση ποὺ ἔφερε ὁ πόλεμος.

59. Ἡ Σκιώνη ἦταν σπουδαία πόλη στὴ σημερινὴ Κασσάνδρα τῆς Χαλκιδικῆς. Ἦταν μέλος τῆς Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας, ἀλλὰ ἀποστάτησε καὶ αὐτὴ στὰ χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καὶ τὸ 422 π.Χ. εἶχε τὴν τύχη τῆς Μήλου ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, σὰν τὴν ξανακατέλαβαν.

60. Ἡ πρώτη Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία κράτησε γύρω στὰ 65 χρόνια, ἀπὸ τὸ 477 δηλ. π.Χ. μέχρι τὴν ἐκστρατεία στὴ Σικελία (413 π.Χ.). Ὁ Ἰσοκράτης μιλάει καθαρὰ γι' αὐτὸ στὸν Παναθηναϊκὸ (§ 56)· στὸν Πανηγυρικὸ ὅμως (§ 106) θὰ δώσει χονδρικὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν 70 χρόνων.

61. Ὁ ὑπαινεγμὸς φυσικὰ κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς πολιτικῆς, ποὺ παντοῦ ἐγκαθιστοῦσε ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα, τίς δεκαρχίες.

62. Οἱ μέτοικοι ἦταν ξένοι ποὺ κατοικοῦσαν μόνιμα στὴν Ἀθήνα γιὰ λόγους ἐπαγγελματικούς. Στρατεύονταν ὑποχρεωτικὰ καὶ πλήρωναν εἰδικὸ φόρο, τὸ μετοίκιο. Δὲν εἶχαν πολιτικὰ δικαιώματα καὶ ἀπαγορεύονταν νὰ πατρεύονται Ἀθηναῖες ἢ νὰ ἀποχοῦν περυσία ἀκίνητη. Κάθε μέτοικος ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἔχη γιὰ προστάτη κάποιον Ἀθηναῖο πολίτη, ποὺ τὸν ἐκπροσωποῦσε στὶς σχέσεις του μὲ τὸ δημόσιο καὶ μὲ τοὺς ἰδιώτες. Μὲ τὴ λέξη μέτοικοι ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης ἐννοεῖ τὴν ἄχαρη ζωὴ στὸ περιθώριο τῆς δημόσιας ζωῆς.

63. Οἱ Ἀθηναῖοι στὰ μέρη ποῦ καταχτοῦσαν ἔφερναν Ἀθηναίους πολίτες ἄπορος καὶ τοὺς μοίραζαν μὲ κλῆρο τὰ ἐδάφη. Αὐτοὶ λέγονταν κ λ η ρ ο ὕ χ ο ι καὶ διατηροῦσαν ὅλα τὰ δικαιώματα τοῦ Ἀθηναίου πολίτη.

64. Μετὰ τὴν ἄλωση τῶν Πλαταιῶν ἀπὸ τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ 427 π.Χ. καὶ μετὰ τὴν καταστροφή τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Θηβαίους, ὅσους Πλαταιεῖς ἀπόμειναν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς ἐγκατέστησαν στὴ Σικιῶν.

65. Ἐδῶ ἐννοεῖ τοὺς λακωνίζοντες Ἀθηναίους. Οἱ δ ε κ α ρ χ ί ε ς ἦταν ὀλιγαρχικὲς κυβερνήσεις ἀπὸ δέκα ἄνδρες, ποῦ ἐγκατέστησε ὁ Λύσανδρος μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου στὶς συμμαχικὲς πόλεις τῶν Ἀθηναίων, κυρίως στὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, γιὰ νὰ τίς κυβερνοῦν μὲ τὴ βοήθεια πάντα ἐνὸς Σπαρτιάτη ἀρμοστή. (Ἐξ. Ἑλλην. III, 5, 13 — Φίλιππος § 95 — Παναθηναϊκὸς § 54 καὶ 68).

66. Μὲ πραγματικὰ διπλωματικὴ λεπτότητα ὁ Ἰσοκράτης ἀποφύγει νὰ θίξῃ τοὺς Σπαρτιάτες, ἀφοῦ κηρύττει τὴν ἀνάγκη νὰ ὁμονήσουν οἱ ἑλληνικὲς πόλεις. Πολὺ εὔστοχα ἀποδίδει κάθε συμφορά, ποῦ ἔγινε στὴν Ἀθήνα τὴν ἐποχὴ τῶν Τριάντα Τυράννων, μόνο στοὺς λακωνίζοντες συμπολίτες του.

67. Ἐννοεῖ τὸ Λύσανδρο, ποῦ ἐγκατέστησε τίς δεκαρχίες. Ἦταν γιὸς τοῦ Ἀριστοκλείτου, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ μάνα του δὲν ἦταν γνήσιος Σπαρτιάτης, γι' αὐτὸ λεγόταν «μόθαξ» ἢ «μόθων». Οἱ μόθακες ἦταν βέβαια ἐλεύθεροι, μὰ ὄχι γνήσιοι Σπαρτιάτες. Ἐδῶ τὸ εἰλωτες ἀποτελεῖ φυσικὰ ρητορικὴ ὑπερβολή.

68. Οἱ Ἀθηναῖοι φημίζονταν σὰ φιλόδοκοι.

69. Ὁ Ξενοφώντας ἀναφέρει σχετικὰ ὅτι οἱ Τριάντα Τυράννοι, μέσα σὲ ὀκτῶ μῆνες ποῦ κράτησε ἡ ἐξουσία τους, σκότωσαν πρὸ πολλοὺς πολίτες ἀπὸ ὅσους οἱ ἔχθροι τῶν Ἀθηναίων σὲ διάστημα δέκα χρόνων.

70. Τὸ κατηγορητήριον τοῦ Ἰσοκράτη κατὰ τῶν δεκαρχιῶν καὶ γενικότερα κατὰ τῆς ὀλιγαρχίας εἶναι ιδιαίτερα ἔντονο καὶ κρύβει ξεχωριστὸ πάθος. Γι' αὐτὸ ἴσως ὁ Παναθηναϊκὸς θεωρήθηκε ἀριστοῦργημα πολιτικῆς κριτικῆς.

71. Ὁ Ἰσοκράτης προσπαθεῖ νὰ ὑποβάλλῃ τὴν ἰδέα ἐνὸς διατάγματος, σὰν αὐτὸ ποῦ ψηφίστηκε τὸ 377 π.Χ. καὶ ποῦ ἀπαγόρευσε τοὺς δασμοὺς στὶς συμμαχικὲς πόλεις, καθὼς καὶ τίς φρουρὰς, τίς κληρουχίας καὶ γενικὰ τὴν ἀθηναϊκὴ ἰδιοκτησία σὲ συμμαχικὸ ἔδαφος. Τὸ διάταγμα αὐτὸ θὰ θεμελιώσῃ τὸ δεῦτερον ἀθηναϊκὸ συνασπισμὸ.

72. Ἡ Ἀνταλκίδειος Εἰρήνη, πού ἔγινε τὸ 387 π.Χ. Ἔγινε μὲ τις προσπάθειες τοῦ Σπαρτιάτη ναύαρχου Ἀνταλκίδα καὶ ἀποτελεῖ συμφωνία πρωτάκουστη! Μὲ αὐτὴν ὁ Πέρσης βασιλεὺς Ἀρταξέρξης κρατοῦσε τις Μικρασιατικὲς πόλεις, τὴν Κύπρο καὶ τις Κλαζομενές. Οἱ Ἑλληνικὲς πόλεις θὰ ἔμεναν ἐλεύθερες καὶ ἀνεξάρτητες, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ νησιά Λήμνο, Ἴμβρο καὶ Σκύρο, πού θὰ ἀνῆκαν, ὅπως καὶ πρὶν, στοὺς Ἀθηναίους, καὶ ἀπὸ τὴ Μεσσηνία, πού θὰ τὴν κρατοῦσε ἡ Σπάρτη. Ἀπειλοῦσε ἀκόμα ὁ Πέρσης βασιλεὺς ὅτι θὰ ἐπιβάλη τοὺς ὄρους τῆς συνθήκης μὲ τὴ βία στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνάθετε τὴν ἐφαρμογὴ τῆς στοὺς Σπαρτιάτες, πού, ἀπὸ τὸ μίσος τους γιὰ τὴν Ἀθήνα, ἔγιναν ἡ αἰτία νὰ ὑπογραφῆ αὐτὴ ἡ ἄθλια συνθήκη. Εὐτυχῶς ὅμως γιὰ τὴν Ἑλλάδα, δὲν κράτησε πολὺ.

73. Στρατεύματα μισθοφορικὰ, πού ὄργωναν τις πόλεις λόγω τῶν πολιτικῶν ταραχῶν, λυμαίνονταν τὰ πάντα καὶ δημιουργοῦσαν παντοῦ βαριὰ ἀτμόσφαιρα στρατοκρατίας.

74. Ἡ Φάσηλις ἦταν πόλη παραλιακὴ στὰ σύνορα μεταξὺ Λυκίας καὶ Παμφυλίας. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ὄρους τῆς λεγομένης «Κιμωνείου Εἰρήνης» (449 π.Χ.) — πού μᾶλλον ἦταν μιὰ ἀπλή συμφωνία — ἦταν ἡ ὑποχρέωση τῶν Περσῶν νὰ μὴν πλέουν πέρα ἀπὸ τὴ Φασήλιδα, δηλ. στὴν ἀνοιχτὴ θάλασσα. Ἔτσι ἡ κυριαρχία τοῦ Αἰγαίου, βαθύτερη αἰτία τῶν Μηδικῶν πολέμων, περνοῦσε πιά ἀδιαφιλονίκητη στὸν ἀθηναϊκὸ στόλο.

75. Ἐννοεῖ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου στοὺς Αἰγὸς Ποταμοὺς τὸ 405 π.Χ.

76. Τὴ ναυμαχία τῆς Κνίδου (394 π.Χ.), ὅπου ὁ περσικὸς στόλος, μὲ ναύαρχους τὸ Φαρνάβαζο καὶ τὸν Ἀθηναῖο Κόνωνα, νίκησε τὸ στόλο τῶν Σπαρτιατῶν.

77. Σύγκριση ἀνάμεσα στὴν Κιμωνεὶο καὶ τὴν Ἀνταλκίδειο Εἰρήνη.

78. Τὸ κείμενο ἔχει τὴ λέξη «ἐπίσταθμος», πού μᾶλλον ἀποτελεῖ - μετάφραση στὰ ἑλληνικὰ τῆς περσικῆς λέξης σατράπης. Σατράπες ἦταν οἱ διοικητὲς τῶν εἴκοσι μεγάλων διοικητικῶν περιφερειῶν, τῶν σατραπειῶν, τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἡ αὐταρχικότητα καὶ ἡ αὐθαιρεσία πού συχνὰ τοὺς χαρακτήριζε ὀδήγησε στὴ σημασιολογικὴ ἀλλοίωση τῆς λέξης, ὅπως τὴν ξέρομε σήμερα ἐμεῖς.

79. Τὸν Πελοποννησιακὸ (431—404 π.Χ.).

80. Μὲ τὴν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα τοῦ 387 π.Χ.

81. Οἱ ἀγοραστοὶ δοῦλοι, οἱ «ἀργυρόνητοι», ἦταν πάντα σὲ χειρό-

τερη μοίρα από εκείνους που γεννιόνταν μες στο σπίτι του άφέντη τους, τους «οικότριβες».

82. Η κατάσταση των δούλων στην Αθήνα ήταν όπωσδήποτε πιο ανθρώπινη· το άφεντικό δεν είχε δικαίωμα ζωής ή θανάτου πάνω τους και όπωσδήποτε απόφευγαν να τους κακοποιήσουν. Τους ονόμαζαν μάλιστα παῖδα ς ἢ οἰκέτα ς. Ο δούλος είχε το δικαίωμα, στην περίπτωση που ο κύριός του του φερόταν παράνομα ή βάρβαρα, να καταφύγει στο ναό του Θησέα ή σε άλλο ἄσυλο ἀπαρabiαστο και να ζητήσει να πουληθῆ σε ἄλλον άφέντη.

83. Ὑπαινιγμοὺς πιθανόν για τὸ ρόλο που ἔπαιξε ἡ Σπάρτη στο διώξιμο τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀπὸ τὴν Αἰθήνα. Ὁ Πλούταρχος ἄλλωστε ἀναφέρει πὼς καμιὰ πολιτεία δὲν ἦταν τόσο «μισοτύραννος», σὰν τὴν πολιτεία τῶν Λακεδαιμονίων, που ἔδιωξε τοὺς Κυψελίδες ἀπὸ τὴν Κόρινθο, τὸ Λύγδαμιν ἀπὸ τὴ Νάξο, τοὺς Πεισιστρατίδες ἀπὸ τὴν Αἰθήνα, τὸν Αἰσχίνη ἀπὸ τὴ Σικυώνα.

84. Ἡ Μαντίνεια, πόλη τῆς ἀνατολικῆς Ἀρκαδίας, καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες τὸ 385 π.Χ. καὶ οἱ κάτοικοί της διασκορπίστηκαν στὰ χωριά.

85. Τὴν Καδμεία, τὴν ἀκρόπολη τῶν Θηβῶν, τὴν κατέλαβε ὁ Φοιβίδας, Λακεδαιμόνιος στρατηγός, τὸ 382 π.Χ.

86. Ἡ πολιορκία τῆς Ὀλύνθου κράτησε ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 382 ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 379 π.Χ. καὶ τοῦ Φλιούντα ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 381 ὡς τὴν ἀνοιξη τοῦ 379 π.Χ. Ἐπομένως τὴ χρονιά που κυκλοφόρησε ὁ Πανηγυρικός ἢ πολιορκία συνεχίζεται. Ἡ Ὀλυνθὸς εἶναι ἢ γνωστὴ πόλη στὴ Χαλκιδική, που κατὰστρεψε ὁ Φίλιππος τὸ 348 π.Χ., καὶ ὁ Φλιούντας βρισκόταν στὰ Β.Δ. τῆς Νεμέας.

87. Ὁ Ἀμύντας, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας καὶ πατέρας τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', βοήθησε τοὺς Σπαρτιάτες στὸν πόλεμο κατὰ τῶν Ὀλυνθίων. Ὁ Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος πάλι ἦταν σύμμαχος τῆς Σπάρτης σὲ ὅλη σχεδὸν τὴ διάρκεια τῆς ἐξουσίας του. Ἡ Σπάρτη τέλος ἀπὸ τὸ 392 π.Χ. καὶ κυρίως μετὰ τὴν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα (387 π.Χ.) διατηροῦσε πάντα καλὲς σχέσεις μὲ τοὺς Πέρσες, γιατί ὑπολόγιζε στὴ βοήθειά τους γιὰ τὴν ἐπιβολή της στὴν Ἑλλάδα.

88. Ἐπίτηδες ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης μεταχειρίζεται τίς λέξεις εἰλωτες καὶ περῖοικοι, γιὰ νὰ δώση ἔμφαση στὸ λόγο του. Εἶναι γνωστὸ πὼς εἰλωτες εἶναι οἱ παλιοὶ κάτοικοι τῆς Σπάρτης, που ἀντι-

στάθηκαν στους Δωριείς και τελικά έγιναν δούλοι τους, χωρίς να έχουν κανένα απόλυτως δικαίωμα· περίοικοι πάλι είναι αυτοί που υποτάχθηκαν χωρίς αντίσταση και έγκραταστάθηκαν στην περιοχή γύρω από τη Σπάρτη διατηρώντας μερικά προνόμια.

89. Ἡ Ἀνταλκίδειος Εἰρήνη παράδινε, ὅπως εἶπαμε, τὴν Κύπρο στὸν Πέρση βασιλιά, γι' αὐτὸ ὁ Εὐαγόρας, ὁ βασιλιάς τῆς Σαλαμίνας τῆς Κύπρου, κήρυξε τὴν ἀνεξαρτησία του καὶ ἀγωνίστηκε σκληρὸ καὶ μακροχρόνιο ἀγῶνα — βᾶσταξε πεντέξι χρόνια — κατὰ τῶν Περσῶν. Τέλος μὲ τὴ βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν ποὺ πέτυχε μπόρεσε νὰ δημιουργήσῃ εὐνοϊκὲς συνθῆκες, ποὺ τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ὑπογράψῃ μιὰ ἐντιμὴ εἰρήνη. Τῆ στάση τοῦ Εὐαγόρα ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν τὴν ἀντιμετώπισε, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ἰσοκράτης, μὲ μισθοφορικὸ στρατὸ Ἑλλήνων ἀπὸ τὰ ἰωνικὰ παρᾶλια τῆς Μ. Ἀσίας.

90. Ὁ Πέρσης σατράπης ποὺ διεύθυνε τὶς ἐπιχειρήσεις κατὰ τοῦ Εὐαγόρα.

91. Μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα, ποὺ ἀναγνώριζε στὸν Πέρση βασιλιά τὴν κυριαρχία στὴ Μ. Ἀσία, στὶς Κλαζομενὲς καὶ στὴν Κύπρο (Ξεν. Ἑλλην. V, 1, 31), ὅπως ἀναφέραμε στὸ σχολ. 72.

92. Ἡ Χίος ἦταν σύμμαχος πιστὴ τῶν Ἀθηναίων ὡς τὸ 412 π.Χ.

Τότε, μετὰ τὴν καταστροφὴ στὴ Σικελία, ἀποστάτησε καὶ προσχώρησε στὴ συμμαχία τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλὰ μετὰ τὴ νίκη τοῦ Κόνωνα στὴν Κνίδο (394 π.Χ.) ζαναγύρισε στὴν Ἀθηναϊκὴ συμμαχία καὶ ἔθεσε τὸ στόλο τῆς στὴ διάθεση τοῦ νικητῆ.

93. Ἐγινε ἐπὶ τοῦ βασιλιᾶ τῆς Περσίας Ἀρταξέρξης τοῦ Μνημόνα (405—359 π.Χ.). Τὸ ἴδιο θέμα ἀναφέρεται καὶ στὸν «Φίλιππο» (§ 101): Ὁ βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου Ἀχιόρις κατάφερε τὸ 382 π.Χ. νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς Πέρσες νὰ ὑποχωρήσουν. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὸ οἱ Αἰγύπτιοι πῆραν θάρρος καὶ ἄρχισαν ἐπιδρομὲς καὶ κατὰ τῶν γειτονικῶν λαῶν. Ἀναφέρεται σχετικὰ πῶς ἀπόσπασαν πολλὲς πόλεις τῆς Συρίας.

94. Ἡ ὑπόθεση τοῦ Εὐαγόρα εἶχε τελειώσει μᾶλλον ἀπὸ τὸ 381 π.Χ. Ἡ δὲν ἔχει λοιπὸν πληροφορηθῆ τὸ γεγονός ὁ Ἰσοκράτης ἢ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ γράφτηκε νωρίτερα καὶ δὲ διορθώθηκε τὸ 380 π.Χ., ὅταν κυκλοφόρησε ὁ Πανηγυρικὸς.

95. Πρόκειται πάλι γιὰ τὴ γνωστὴ ναυμαχία τῆς Κνίδου, τὸ 394 π.Χ., ὅπου οἱ Πέρσες, μὲ ναύαρχο τὸν Κόνωνα, νίκησαν τοὺς Σπαρτιάτες, καὶ ἀπὸ τότε ἡ Ἀθήνα ἀπόχτησε ξανά τὴν ἡγεμονία στὴ θάλασσα. Τὸ

γεγονός αυτό το είχε αναφέρει και στην § 119, τώρα όμως το φωτίζει διαφορετικά, γιατί άλλος είναι ο στόχος του.

96. Ο περσικός στόλος δὲν τολμοῦσε νὰ ἀνοιχθῆ στο πέλαγος, γιατί φοβόταν τὰ 120 πλοῖα τῶν Λακεδαιμονίων. Ο Κόνωνας πάλι μετὰ 40 πλοῖα του ὅπωςδῆποτε ἔμεινε παγιδευμένος, ἀν ὄχι τρία, δυὸ τοῦλάχιστο χρόνια.

97. Ἡ Κορινθιακὴ συμμαχία, ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ Ἀθηναίους, Βοιωτοὺς, Κορίνθιους καὶ Ἀργεῖους, ἔγινε με σκοπὸ νὰ δημιουργηθῆ κοινὸ μέτωπο κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν. Ἀκολούθησε — τὸ 395 π.Χ. — ὁ Κορινθιακὸς πόλεμος, ποὺ ἀνάγκασε τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ ἀνακαλέσουν τὸν Ἀγχιλαο ἀπὸ τῆ Μ. Ἀσία. Μόνο τότε πῆραν θάρρος οἱ Πέρσες καὶ ἀποτόλμησαν τὴ ναυμαχία τῆς Κνίδου.

98. Ἰκανότατος Σπαρτιάτης ναύαρχος ποὺ ἀντικατέστησε τὸ Θίβρωνα, ὅταν ἐκεῖνον τὸν ἀνακάλεσαν στὴ Σπάρτη ὕστερα ἀπὸ τὴς κατηγορίες τῶν συμμαχικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας ὅτι ἄφηνε τὰ στρατεύματά του νὰ τὴς λεηλατοῦν (βλ. σχολ. 101), καὶ πολέμησε στὴ Μ. Ἀσία ἀπὸ τὸ 399 ὡς τὸ 397 π.Χ.

99. Ο Δράκοντας ὁ Πελληνέας ἦταν κάτω ἀπὸ τὴς διαταγὰς τοῦ Δερκυλίδα καὶ ἔγινε κυβερνήτης τοῦ Ἀταρνεά — εὐφορῆς περιοχῆς στὰ αἰολικὰ παράλια ἀπέναντι στὴ Λέσβο — μετὰ τὴν ἄλωσή του ἀπὸ τὸ Δερκυλίδα (Ξεν. Ἑλλην. III, 2, 11).

100. Χώρα τῆς Β.Δ. Μ. Ἀσίας κοντὰ στὴ Βιθυνία καὶ στὴν Τρωάδα.

101. Σπαρτιάτης στρατηγός, ποὺ εἶχε σταλῆ πρῶτος τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 399 π.Χ. στὴ Μ. Ἀσία, με 5000 πεζοὺς καὶ 300 Ἀθηναίους ἵππεῖς, γιὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴς ἑλληνικὰς πόλεις ἀπὸ τὸν περσικὸ ζυγὸ. Ὅμως τὸν κατηγοροῦσαν οἱ Ἕλληνες ὅτι ἄφηνε τὸ στρατεῦμά του νὰ λεηλατῆ τὴς πόλεις τους, καὶ οἱ Σπαρτιάτες τὸν ἀνακάλεσαν καὶ τὸν καταδίκασαν σὲ ἔξορία, ἀφοῦ στὸ μεταξύ τὸν ἀντικατέστησαν μετὰ τὸ Δερκυλίδα.

102. Τὸ στρατεῦμα τοῦ Κύρου, οἱ Κύρριοι, ὅπως τοὺς λέγανε, ἦταν 13 χιλ. Ἕλληνες μισθοφόροι, ποὺ εἶχαν πάρει μέρος στὴν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου τοῦ νεώτερου κατὰ τοῦ ἀδερφοῦ του Ἀρταξέρξη. Τοὺς ὀνόμαζαν καὶ Μυρριοὺς μετὰ τὸ γενικὸ ἀριθμὸ τῶν 10 χιλ. Ἀπὸ αὐτοὺς, ὕστερα ἀπὸ πολλὰ δεινὰ καὶ ταλαιπωρίες τρομερῆς, μόνο 5—6 χιλ. περίπου ἔφτασαν στὸν Εὐξείνιο Πόντο, με ἀρχηγὸ τους τὸν Ξενοφῶντα, καὶ μετὰ στὴν Προποντίδα, ὅπου ἐσμιζαν μετὰ τὸ στρατεῦμα τοῦ Θίβρω-

να. (Ἡ ὑπόθεση εἶναι γνωστή ἀπὸ τὴν «Κύρου Ἀνάβασιν» τοῦ Ξενοφῶντος, ὅπου μὲ ἐξαιρετικὴ παραστατικότητα γίνεται ἡ ἀφήγησις τῆς ἀτυχῆς ἐκστρατείας τοῦ Κύρου κατὰ τοῦ ἀδερφοῦ του Ἀρταξέρξη, ὁ θάνατός του καὶ κυρίως τὰ βάσανα καὶ οἱ ταλαιπωρίες ποὺ ἀντιμετώπισαν οἱ Ἕλληνες, γιὰ νὰ γυρίσουν πίσω ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς Ἀσίας στὰ Μικρασιατικὰ παράλια).

103. Μεγάλος ποταμὸς τῆς Μ. Ἀσίας, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν Ἀντιταυρο καὶ χύνεται στὸν Εὐξείνιο. Χρησίμευε γιὰ σύνορο ἀνάμεσα στὴ χώρα τῆς Λυδίας καὶ τῆς Περσίας.

104. Ὁ Ξενοφώντας λέει πὼς οἱ Ἕλληνες ποὺ πῆραν μέρος στὴ μάχη κοντὰ στὰ Κούναξα, ὅπου σκοτώθηκε ὁ Κύρος, ἦταν 12.900 ἄνδρες (Ξεν. Κύρ. Ἀνάβ. I, 7, 10). 6000 ἦταν αὐτοὶ ποὺ ἀπόμειναν τελικὰ καὶ γύρισαν ξανά στὴν Προποντίδα (Ξεν. Κύρ. Ἀνάβ. VII, 7, 33).

105. Ἐννοεῖ τὸν Ἀριαῖο, τὸν ὑπαρχηγὸ τοῦ Κύρου, καὶ τοὺς ἄλλους Πέρσες, ποὺ ἐγκατέλειψαν τοὺς Ἕλληνες μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κύρου καὶ πῆγαν μὲ τὸ μέρος τοῦ Ἀρταξέρξη.

106. Ὁ Τισσαφέρνης, μὲ δόλο καὶ παρὰ τὴ συνθήκη ποὺ ὑπῆρχε, ἐπίασε ὅλους τοὺς στρατηγούς τῶν Ἑλλήνων καὶ τοὺς σκότωσε. Ὅλα τὰ γεγονότα αὐτὰ τὰ περιγράφει μὲ κάθε λεπτομέρεια ὁ Ξενοφώντας — ποὺ εἶχε πάρει καὶ ὁ ἴδιος μέρος στὴν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου — στὴν «Ἀνάβασιν» του, ὅπως ἀναφέραμε στὸ σχόλιο 102.

107. Ὑπαινιγμὸς γιὰ διάφορα συμβάντα ἀπροσδόκητα, ὅπως ἡ σύλληψη τοῦ Κόνωνα τὸ 392 π.Χ. κατὰ διαταγὴ τοῦ σατράπη Τειριβάζου.

108. Στὴ Μυκάλη τὸ 479 π.Χ., ἀπὸ τὸν Κίμωνα στὸν Εὐρυμέδοντα κλπ.

109. Στὸ Μαραθῶνα τὸ 490 π.Χ., στὴ Σαλαμίνα τὸ 480 π.Χ. καὶ στὶς Πλαταιῆς τὸ 479 π.Χ.

110. Ὁ Ξέρξης, μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ στόλου του στὴ Σαλαμίνα, γύρισε πανικόβλητος σὲ ἄθλια κατάστασις στὴ χώρα του.

111. Ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες μισθοφόρους τοῦ Κύρου, τοὺς Μυρίους, ποὺ στὰ Κούναξα τὸ 401 π.Χ. νίκησαν τοὺς βαρβάρους ποὺ ἦταν ἀπέναντί τους καὶ τοὺς κατατρόπωσαν. Ἀλλὰ καὶ ὕστερα, παρὰ τὴν ἄθλια κατάστασις ποὺ βρέθηκαν οἱ Ἕλληνες, οἱ Πέρσες δὲν τόλμησαν νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσουν ἀνοιχτά.

112. Μὲ ἀληθινὸ πάθος ὁ Ἰσοκράτης προβάλλει τίς ἰδέες του γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀνύψωσις τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν πολιτειῶν. Ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀνθρώπινη

ἀξιοπρέπεια, ὁ αὐτοσεβασμός, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ ἀποτελοῦν ἀξίες ἀπαράβατες, ποὺ χαρακτηρίζουν τὶς πολιτισμένες κοινωνίες. Ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὴν ἄξεστη καὶ ἀνελεύθερη περσικὴ κοινωνία καὶ στὴν πολιτισμένη, τὴν ἐλεύθερη, τὴ θρεμμένη μὲ τὰ μεγάλα ἀνθρωπιστικὰ ἰδεώδη ἑλληνικὴ πολιτεία εἶναι φανερὴ καὶ τὰ συμπεράσματα ἀπὸ αὐτὴ χαρακτηριστικὰ καὶ πολὺ πειστικά.

113. Ἐνας ἀπὸ τοὺς σατράπες τῆς Περσίας, ὁ Τιθραύστης, τὸ 395 π.Χ. ἔδωσε στὸν Ἀγησίλαο 30 τάλαντα, γιὰ τὰ τὸν ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τῆ σατραπεία του. Τὸ τάλαντο ἦταν μονάδα νομισματικῆ, ποὺ ἰσοδυναμοῦσε μὲ 6000 ἀττικὲς δραχμές.

114. Μικρὴ πόλη τῆς Μυσίας ἀπέναντι στὴ Λέσβο.

115. Πρόκειται γιὰ ὑπερβολή. Στὴν πραγματικότητα ὁ Κόνωνας πιάστηκε τὸ 392 π.Χ. ἀπὸ τὸ σατράπη Τειρίβαζο καὶ φυλακίστηκε, γιὰτὶ ἐνεργοῦσε ἀντιδρώντας στὰ σχέδια τῶν Περσῶν. Μπόρεσε ὅμως νὰ δραπέτευση καὶ βρῆκε καταφύγιο στὴν Κύπρο, ὅπου καὶ πέθανε, κοντὰ στὸν Εὐαγόρα.

116. Ὁ Θεμιστοκλῆς, καταδιωγμένος ἀπὸ τὴν πατρίδα του μὲ διαβολὲς τῶν Σπαρτιατῶν, πὼς δῆθεν βρισκόταν σὲ μυστικὴ συνενόηση μὲ τὸν Πausanias, γιὰ νὰ παραδώσουν τὴν Ἑλλάδα στοὺς Πέρσες, πῆγε στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀρταξέρξε, γιοῦ τοῦ Ξέρξε. Τοῦ θύμιζε τὶς δῆθεν ὑπηρεσίες ποὺ πρόσφερε στὸν πατέρα του κατὰ τὰ Μηδικὰ καὶ ἐκεῖνος τὸν δέχτηκε πρόθυμα, τὸν φόρτωσε δῶρα πολύτιμα καὶ τοῦ χάρισε μάλιστα τρεῖς πόλεις: τὴ Μαγνησία, τὴ Λάμψακο καὶ τὴ Μυοῦντα, καὶ ζοῦσε ἀπὸ τὰ εἰσοδήματά τους πλουσιοπάροχα ὡς τὸ θάνατό του.

117. Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης καὶ ὁ Λυκούργος (στὸ λόγο του κατὰ τοῦ Λεωκράτους) παραδίδουν πὼς ὅλοι γενικὰ οἱ Ἕλληνες ὀκίστηκαν μετὰ τὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν νὰ μὴν ἀνοικοδομήσουν ποτὲ τὰ ἱερά, ποὺ κάηκαν ἢ γκρεμίστηκαν κατὰ τὰ Μηδικὰ, νὰ τὰ ἀφήσουν ὅπως εἶναι, γιὰ νὰ θυμίζουν στὶς μελλούμενες γενιὲς τὴν ὠμότητα καὶ τὴν ἀσέβεια τῶν βαρβάρων. Ἡ ἄποψη τοῦ Ἰσοκράτη ὅμως φαίνεται ἀκριβέστερη, γιὰτὶ εἶναι γνωστὸ πὼς στὴν Ἀθήνα ἀνοικοδομήθηκαν ὅλα τὰ ἱερά.

118. Οἱ Εὐμολπίδες καὶ οἱ Κήρυκες εἶναι παλιὲς ἱερατικὲς οἰκογένειες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔβγαιναν οἱ ἱερεῖς τῆς Δήμητρας στὴν Ἐλευσίνα. Συνδέονται κατὰ κανόνα, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ μυστήρια καὶ εἶχαν χωρὶς ἄλλο πολὺ μεγάλη δύναμη, ποὺ ἐπεκτείνονταν πανίσχυρη ἀκόμα καὶ σὲ θέματα πολιτικά.

119. Είναι βέβαιο πώς τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου, ποὺ ἔχουν ἀφθονο ἠθικοπλαστικὸ καὶ παιδαγωγικὸ ὕλικό, διδάσκονταν συστηματικὰ στὰ παιδιά τῆς Ἀθήνας. Γνωστὴ εἶναι ἡ λατρεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γιὰ τὴν Ἰλιάδα, ποὺ τὴν κουβαλοῦσε πάντοτε μαζί του.

120. Πολὸ πλούσια πόλη τῆς Φοινίκης, ἐμπορικὸ κέντρο ὄλου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Φαίνεται ὅτι πρὸς στιγμὴν ὁ Εὐαγόρας τῆς Κύπρου ἔγινε κύριος τῆς Τύρου.

121. Φαίνεται πὼς ὁ Ἐκατόμνωσ ὑποστήριξε κρυφὰ μὲ χρήματα τὴν προσπάθεια τοῦ Εὐαγόρα νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸν περσικὸ ζυγὸ — ἢ τοῦλάχιστο κράτησε μιὰ εὐνοϊκὴ γιὰ τὸν Εὐαγόρα οὐδετερότητα. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους του ἀργότερα, ὁ Ἰδριέας, (Φίλιππος, § 103), ἦταν πρόθυμος, κατὰ τὸν Ἰσοκράτη, νὰ βοηθήσῃ τὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα ἐνάντια στοὺς βαρβάρους.

122. Ἐννοεῖ τοὺς Ἴωνες, ποὺ τοὺς ἐγκατάλειψαν οὐσιαστικὰ οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν Ἴωνικὴ Ἐπανάσταση: Οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Ἐρετριεῖς τοὺς πρόσφεραν βοήθεια ὑποτονικῇ, ἐνῶ οἱ Σπαρτιάτες ἀρνήθηκαν καθαρὰ νὰ τοὺς ἐνισχύσουν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ ὑποκύψουν οἱ Ἴωνες καὶ νὰ ὑποταχθοῦν στοὺς Πέρσες.

123. Ἀπὸ τὸ Διονύσιο, τὸν τύραννο τῶν Συρακουσῶν, ποὺ τὸν βοηθοῦσαν καὶ οἱ Σπαρτιάτες (§ 126).

124. Στὸ Διονύσιο καὶ στοὺς Καρχηδονίους.

125. Μὲ τὴν εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα (387 π.Χ.). Ὁ Ἰσοκράτης δὲν κουράζεται νὰ κἀνὴ διαρκῶς δριμύτατη κριτικὴ γιὰ τὴν «εἰρήνη τῆς ντροπῆς», ἀφοῦ ὁ σκοπὸς του εἶναι νὰ παρουσιάσῃ τοὺς Σπαρτιάτες σὰν ὑπονομευτὲς τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἀξιοπρέπειας τῶν Ἑλλήνων.

126. Τῆς συνθήκης τοῦ Ἀνταλκίδα τοῦ 387 π.Χ.

127. Ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας ὡς ἐπιτηρητὴς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ παρακολουθῇ καὶ νὰ ἐλέγχει μήπως παραβιαστῇ κανένα ἀπὸ τὰ ἄρθρα τῆς συνθήκης.

128. Μὲ τὴν τακτικὴ τῶν Σπαρτιατῶν, ποὺ κατέλαβαν τὴν ἀκρόπολη τῶν Θηβαίων καὶ ἀνοιξαν πόλεμο στὴν Ὀλυμπο μὲ κάποιο πρόσχημα: Οἱ Ὀλύμπιοι πίεζαν τὴν Ἀκανθο καὶ τὴν Ἀπολλωνία νὰ πολεμήσουν μαζί τους κατὰ τοῦ βασιλιᾶ Ἀμύντα τῆς Μακεδονίας. Οἱ δύο πόλεις, γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν πίεση, ζήτησαν τὴ βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν, ποὺ βρῆκαν ἀφορμὴ νὰ κηρύξουν τὸν πόλεμο στὴν Ὀλυμπο.

129. Οἱ συνθήκες, γιὰ νὰ ἔχουν πιὸ πλατιά δημοσιότητα, χάρα-

σανταν από τους αρχαίους πάνω σε στήλες λίθινες και τοποθετούνταν στα πανελλήνια ιερά και σε άλλα επίσημα και πολυσύχναστα μέρη.

130. Ἡ ἔννοια αὐτῆ τῆς «ἀπόλυτης ἰσοτιμίας» θά θεωρηθῆ βασικῆ ἀρχή γιά τή δημιουργία τῆς δεύτερης ἀθηναϊκῆς συμμαχίας τὸ 377 π.Χ.

131. Οἱ γεωγραφικὲς γνώσεις τῶν ἀρχαίων εἶναι περιορισμένες. Τὴν Ἀφρικὴ λ.χ. δὲν τὴ θεωροῦσαν ξεχωριστὴ ἥπειρο, ἀλλὰ ἓνα τμῆμα πότε τῆς Ἀσίας καὶ πότε τῆς Εὐρώπης.

132. Ὑπαινιγμὸς γιά τὴ διανομὴ τοῦ κόσμου ἀνάμεσα στὸ Δία, τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὸν Πλούτωνα: Ὁ Δίας πῆρε, λέει, τὸν οὐρανό, ὁ Ποσειδῶνας τὴ γῆ καὶ ὁ Πλούτωνας τὸν Ἄδη.

133. Γιατί ὁ σκοπὸς του εἶναι ἱερός. Εἶναι ἔμμομη ἰδέα τοῦ Ἰσοκράτη, πίστη βαθιὰ καὶ ἰδανικὴ, ἡ ἀνάγκη νὰ ἐκστρατεύσουν ὅλοι μαζί οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Περσῶν, ἰδέα ποὺ τὸν φώτιζε πάνω ἀπὸ 40 χρόνια ὡς τὸ θάνατό του καὶ σημάδευε ὅλα τὰ βήματά του. Τὸ 346 π.Χ., ποὺ γράφτηκε ὁ «Φίλιππος», ὁ ἴδιος πόθος φλογίζει τὴν ψυχὴ του καὶ τὸ ἴδιο θέμα θά ἀναπτύξῃ διεξοδικὰ προσαρμύζοντας μόνο τίς λεπτομέρειες στὶς νέες συνθήκες.

134. Ἄλλο ὄνομα τοῦ Πάρη. Τὸ Ἄ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς ἦταν, φαίνεται, πολεμικὸ ὄνομα καὶ τὸ Π ά ρ ι ς βουκολικόν.

135. Πέρα πολὺ ἀνθρώπινο: Οἱ προθέσεις καὶ οἱ ἐπιθυμίες μας ξεπερνοῦν πάντοτε τίς δυνατότητές μας. Ἐξἄλλου τὸ θέμα τοῦ Παναηγυρικοῦ — ἡ σύνθεση μιᾶς ταραχμῆνης ἐποχῆς, ὅπως τὴν εἶχε συλλάβει ἡ φαντασία τοῦ ρήτορα, ἡ ἀνατομία, ἡ ἀξιολόγησι καὶ προπαντὸς ἡ ἀντιμετώπισσι τῶν πολλῶν καὶ σοβαρῶν προβλημάτων ποὺ παρουσίαζε — ὀπωσδήποτε δὲν ἦταν εὐκόλο ἐγχείρημα. Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτὰ ὁ χειρισμὸς τοῦ θέματος, τόσο στὴν ἀρχὴ ὅσο καὶ στὸ τέλος, εἶναι σωστὸς καὶ ἔξυπνος ἀπὸ ρητορικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἀποψη: Στὴν ἀρχὴ ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλιστῆ τὸ ἐνδιαφέρο τῶν ἀκρατῶν ἢ τῶν ἀναγνωστῶν — καὶ ἦταν ἓνας θαυμάσιος τρόπος — στὸ τέλος πάλι ἔπρεπε νὰ ἀποκατασταθοῦν τὰ πράγματα στὰ πλαίσια τοῦ μέτρου καὶ νὰ ἐπιτευχθῆ ἔτσι ἡ συμπάθεια καὶ ἡ εὐνοια τοῦ ἀκρατηρίου.

136. Ὑπαινιγμὸς κατὰ τοῦ ρήτορα Ἀντισθένη. Αὐτὸς εἶχε γράψει κατὰ τοῦ «Πρὸς Εὐθύνο» ἀμαρτόρου» λόγου τοῦ Ἰσοκράτη, γιά κάποιον «Εὐθύνο», ποὺ εἶχε καταχραστῆ χρήματα ποὺ τοῦ δόθηκαν νὰ τὰ φυλάξῃ (πρὸς παρακαταθήκην).

137. Χλευάζει τὴ φτώχεια καὶ τὴ μιζέρια ὀρισμένων σοφιστῶν ἰδίως.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΙΣΟΚΡΑΤΗ.....	σελ.	5— 17
2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ.....	»	19— 21
3. ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ (Ἀρχαῖο κείμενο—Μετάφραση)	»	22—107
4. ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ	»	109—125

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΓΕΩΡΓΙΚΟ 1-10
2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΠΑΝΙΠΤΙΚΟ 11-20
3. ΠΑΝΙΠΤΙΚΟΣ (Αρχαία κείμενα - Μετάφραση) 21-107
4. ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟ ΠΑΝΙΠΤΙΚΟ 108-122

0020556536

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ

Έκδοσις Δ', 1976 (IV) - Αντίτυπα 95.000 - Σύμβασις 2667/2-4-76

Έκτύπωσις - Βιβλιοδεσία : Ι. ΔΙΚΑΙΟΣ Α.Ε.

